

Міністерство внутрішніх справ України
Одеський державний університет внутрішніх справ
Кафедра кримінального права та кримінології

О.І. Плужнік

Кримінальне право України

Загальна частина

(Конспект лекцій)

Навчальний посібник

Одеса - 2011

ББК _____

Плужнік О.І. Кримінальне право України. Загальна частина. (Конспект лекцій). Навчальний посібник. – Одеса: ОДУВС, 2011.- с. ____

Рецензенти:

Професор кафедри кримінального права
та кримінології Одеського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

О.О. Юхно

Проректор з навчальної роботи
Одеського національного університету
ім. І.І. Мечникова,
заслужений діяч науки і техніки,
доктор юридичних наук,
професор

Є.Л. Стрельцов

Рекомендовано до друку Методичною радою ОДУВС

Протокол № _____

від „_____” _____ 20__ р.

ЗМІСТ

Передмова.....	
Тема № 1. Предмет, метод кримінального права України. Принципи кримінального права України.....	
Тема № 2. Закон про кримінальну відповідальність.....	
Тема № 3. Злочин та його ознаки.....	
Тема № 4. Кримінальна відповідальність та її підстави.....	
Тема № 5. Склад злочину.....	
Тема № 6. Об'єкт злочину.....	
Тема № 7. Об'єктивна сторона злочину.....	
Тема № 8. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину).....	
Тема № 9. Суб'єктивна сторона злочину.....	
Тема № 10. Незакінчений злочин (стадії вчинення злочину).....	
Тема № 11. Співучасть у вчиненні злочину.....	
Тема № 12. Множина злочинів (повторність, сукупність, рецидив).....	
Тема № 13. Обставини, що виключають злочинність діяння.....	
Тема № 14. Звільнення від кримінальної відповідальності.....	
Тема № 15. Поняття покарання та його цілі.....	
Тема № 16. Система покарання. Види покарання.....	
Тема № 17. Призначення покарання.....	
Тема № 18. Звільнення від покарання та його відбування.....	
Тема № 19. Судимість.....	
Тема № 20. Примусові заходи медичного характеру, примусове лікування.....	
Тема № 21. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.....	
Тема № 22. Основні положення кримінального законодавства іноземних держав.....	
Література	
Питання для самоконтролю.....	
Предметний покажчик.....	

ПЕРЕДМОВА

До уваги курсантів, студентів, слухачів пропонується конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина». Матеріали підготовлені відповідно до тематичного плану та навчальної програми для курсантів та студентів Одеського державного університету внутрішніх справ.

Мета написання даного посібника – це створення компактного, зручного в обігу конспекта лекцій. У ньому висвітлено найважливіші питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина», а сам матеріал представлений стисло і лаконічно. Деякі положення викладені коротко, деякі - в узагальненому вигляді. З метою розуміння та запам'ятовування вивченого матеріалу посібник написано без складних конструкцій, і в той же час без зайвих спрощень.

Цей посібник призначений для сприяння вивчення курсу дисципліни, закріплення знань стосовно основних положень, понять даного курсу, для контролю знань курсантів, студентів та слухачів з усіх тем курсу, опрацювання питань, які розглядаються на лекції та підготовку до семінарських занять, згідно визначених питань.

Також пропоноване видання може розглядатись як матеріал при безпосередній підготовці курсанта, студента чи слухача до здачі державного або випускного іспиту з кримінального права України. Конспект лекцій в жодному разі не може дати всеосяжних і глибоких знань, тому, готуючись до іспиту, не слід обмежуватися тільки його вивченням.

Конспект лекцій включає список основної рекомендованої літератури, нормативний матеріал, перелік контрольних питань, що виносяться на розгляд.

Вивчення кримінального права України припускає не тільки глибоке вивчення чинного кримінального законодавства, засвоєння теоретичних положень цієї науки, але й набуття практичних навичок користування чинним кримінальним законодавством, іншими нормативними актами, постановами Пленуму Верховного Суду України під час вирішення конкретних кримінальних чи інших життєвих ситуацій, які мають правове значення.

Тема: Предмет, метод кримінального права України Принципи кримінального права України

План

1. Поняття, предмет, методи кримінального права України.
2. Принципи кримінального права України.

1. Поняття, предмет кримінального права України

Поняття «кримінальне право» вживається в двох значеннях, а саме:

- 1) кримінальне право як галузь права (кримінальне законодавство).
- 2) кримінальне право як наука кримінального права, тобто теорія кримінального права, наукова дисципліна, доктрина.

Кримінальне право як галузь права - це система, сукупність юридичних норм (а по суті законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільна небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, то їх вчинили.

Предметом кримінального права як галузі права є відносини, які виникають внаслідок вчинення злочину і застосування відповідного за формою та змістом покарання за його вчинення.

Метод кримінального права як галузі права – метод примусу, який відображається у призначенні покарання.

Функції кримінального права як галузі права: охоронна та регулятивна.

Охоронна функція кримінального права визначена в ст.1 КК, а саме, Кримінальний кодекс має своїм завданням охорону від злочинних посягань найбільш важливих соціальних цінностей: прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. В кримінальному праві внаслідок його охоронної функції встановлюються каральні санкції за злочини.

Регулятивна функція. Регулятивна функція є похідною від охоронної і розуміється як заборона вчиняти певні дії (бездіяльність).

Норми кримінального права, забороняючи вчинювати суспільне небезпечні дії (бездіяльність), у той же час вимагають певної правомірної поведінки. Кримінальний закон, який набрав чинності, вже самим фактом свого існування впливає на поведінку людей. Громадяни дотримуються заборони кримінального закону, боячись відповідальності і покарання. Тим самим здійснюється регулятивна функція кримінально-правових норм, попередження злочинів;

Виконуючи функцію охорони існуючих у державі суспільних відносин (основ національної безпеки, особи, власності, суспільства і держави) від злочинних посягань, норми кримінального права опосередковано регулюють ці відносини.

Окремі норми кримінального права прямо належать до регулятивних. Це, наприклад, норма про необхідну оборону, що виключає відповідальність при правомірному захисті від злочинного посягання (ст. 36), або норми про звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини), норми про погашення і зняття судимості (статті 89 - 91).

Також до функцій кримінального права відносять *попереджувальну та заохочувальну функції*.

Система кримінального права.

Кримінальне право як сукупність юридичних норм становить собою їх цілісну систему, окремі структурні утворення якої (підсистеми) найтіснішим чином пов'язані між собою. Всі норми кримінального права поділяються на дві частини - Загальну і Особливу.

В Загальну частину включені норми, що визначають завдання, принципи та основні інститути кримінального права. Вони закріплюють підстави кримінальної відповідальності, чинність кримінальної відповідальності, чинність кримінального закону в просторі і часі, поняття злочину і його види, осудність і неосудність, форми вини, співучасть, покарання і його види, порядок застосування окремих видів покарання, правила їх призначення, регулюють інститути, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, погашенням і зняттям судимості, особливості відповідальності неповнолітніх.

Система Загальної частини КК складається із таких розділів:

- I. Загальні положення.
- II. Закон про кримінальну відповідальність.
- III. Злочин, його види та стадії.
- IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину).
- V. Вина та її форми.
- VI. Співучасть у злочині.
- VII. Повторність, сукупність та рецидив злочинів.
- VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння.
- IX. Звільнення від кримінальної відповідальності.
- X. Покарання та його види.
- XI. Призначення покарання.
- XII. Звільнення від покарання та його відбування.
- XIII. Судимість.
- XIV. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.
- XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Ця система охоплює всі інститути кримінального права, що складають Загальну частину КК.

Особлива частина кримінального права містить норми, що описують конкретні види злочинів із зазначенням видів покарань і меж, в яких вони можуть бути призначені за вчинення даних злочинів. Ці норми і зосереджені в Особливій частині КК.

Система Особливої частини КК складається із таких розділів:

- I. Злочини проти основ національної безпеки України
- II. Злочини проти життя та здоров'я особи
- III. Злочини проти волі, честі та гідності особи
- IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи
- V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина
- VI. Злочини проти власності
- VII. Злочини у сфері господарської діяльності
- VIII. Злочини проти довкілля
- IX. Злочини проти громадської безпеки
- X. Злочини проти безпеки виробництва
- XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту
- XII. Злочини проти громадського порядку та моральності
- XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення
- XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації
- XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян
- XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку
- XVII. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

XVIII. Злочини проти правосуддя

XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

X X. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Норми Загальної і Особливої частин кримінального права як певні підсистеми законодавства знаходяться в тісному, нерозривному взаємозв'язку. Насамперед норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливо без звернення до частини Загальної. Разом з тим всі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім злочинам, передбаченим в Особливій частині. Так само неможливо застосування окремих видів покарання за злочини, передбачені в Особливій частині, без урахування положень, закріплених в частині Загальній, щодо мети, видів, меж і порядку призначення всіх покарань. Сама ж система покарань, визначена в Загальній частині, знаходить свій прояв і практичне застосування тільки шляхом призначення конкретних покарань, передбачених за окремі злочини в частині Особливій.

Нерозривний взаємозв'язок норм Загальної і Особливої частин кримінального права проявляється і в тому, що при кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, застосовуються одночасно норми цих частин. Так, при кваліфікації замаху на злочин застосуванню підлягають норма Загальної частини, що регулює відповідальність за замах, і норма Особливої частини, в якій передбачений злочин, на здійснення якого вчинював замах винний.

Єдність Загальної і Особливої частин кримінального права забезпечує внутрішню узгодженість його інститутів та норм і в кінцевому результаті визначає ефективність їх застосування.

Кримінальне право в системі права України

Кримінальне право займає особливе місце в правовій системі України. Це обумовлено, його предметом і методом правового регулювання. В той же час, кримінальне право має певний зв'язок з іншими галузями законодавства, оскільки охороняє від злочинних посягань суспільні відносини і цінності, що регулюються цими галузями законодавства (наприклад, трудовим, цивільним, фінансовим), і які можуть охоронятися також певними галузями права від незлочинних на них посягань (наприклад, адміністративним).

Безпосереднім джерелом основних принципів і навіть окремих норм Загальної та Особливої частин кримінального права є Конституція України.

Так, ч. 2 ст. 27 Конституції України наголошує: "Кожен має право захищати своє життя й здоров'я, життя й здоров'я інших людей від протиправних посягань". Це є підґрунтям для такого кримінально-правового інституту як необхідна оборона, основні положення якого сформульовані у ст. 36 КК. Основний закон України (ч. 1 ст. 28) встановлює: "Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню". Відповідно до цього в кримінальному праві при формулюванні покарання підкреслено, що воно не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК), у ст. 127 передбачена відповідальність за катування, а у ст. 434 - за жорстоке поводження з військовополоненими.

Ст. 58 Конституції України передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Ці конституційні положення знаходять закріплення і розвиток, зокрема, у ч. 2 ст. 4 та ч. 2 ст. 5 КК.

У ч. 3 ст. 2 КК закріплений принцип, відповідно до якого ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Цей принцип базується на положеннях ст. 61 Конституції України.

Надзвичайно важливим для застосування норм кримінального права є конституційне положення, що міститься у ст. 68 Конституції України: "Кожен зобов'язаний неухильно

додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності".

Кримінальне право і суміжні галузі права

Кримінальне право, перебуваючи у системі права України, тісно пов'язане з іншими його галузями. Цей зв'язок виражається насамперед у тому, що кримінальне право, як вже зазначалося, виконує щодо інших галузей права охоронну функцію. Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей права.

Відрізняючись від деяких інших галузей права за основною, притаманною йому функцією, а також за характером урегульованих ним відносин, кримінальне право тісно пов'язане із суміжними галузями права, найбільшою мірою з конституційним правом, адміністративним правом, кримінально-процесуальним правом, кримінально-виконавчим (виправно-трудоим) правом, міжнародним правом.

Наука кримінального права

Наука кримінального права є частиною юридичної науки, однією із галузей суспільних наук. Її змістом є злагоджена система кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень про злочин і покарання. Науку кримінального права як систему кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень і понять слід відрізняти від кримінального права як системи (сукупності) юридичних норм, галузі права. Кримінальне право як галузь права виступає для науки як предмет її вивчення.

Предметом науки кримінального права є такі соціальні явища, як злочин і покарання. Вона розкриває їх соціальний зміст, юридичні ознаки, з'ясовує підстави кримінальної відповідальності, вивчає проблеми складу

Предметом вивчення науки кримінального права є не тільки кримінальне законодавство, а й практика його застосування. Критерієм правильності наукових положень у сфері кримінального права є не тільки правотворча, а й правозастосовна діяльність. Наука кримінального права не може плідно розвиватися без глибокого вивчення практики. Разом з тим вона впливає на практику шляхом наукової розробки питань правильного застосування норм кримінального закону.

Наука кримінального права включає в коло досліджуваних нею проблем кримінальне законодавство, практику його застосування, а також теорію кримінального права інших держав як близького, так і далекого зарубіжжя.

Методи науки кримінального права України- це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки. Існують різноманітні методи, якими користується наука кримінального права. Серед них можна виділити основні і допоміжні. Однак усі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку, доповнюють один одного.

До основних методів науки кримінального права (як, очевидно, і всієї юриспруденції) належать: філософський, або діалектичний, метод пізнання; юридичний, або догматичний, метод; соціологічний метод; метод системного аналізу; метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод; історичний, або генетичний, метод дослідження.

Як допоміжні методи наука кримінального права використовує методи математичного моделювання, екстраполяції, психологічного аналізу, експертних оцінок тощо.

Філософський, або діалектичний, метод як загальний метод пізнання застосовується в науці кримінального права для пояснення багатьох явищ. Діалектичний закон про загальний, універсальний зв'язок явищ дає можливість розглядати кримінальне право не як самостійне, не пов'язане ні з чим явище, а простежити численні його зв'язки з соціальними процесами, сутністю держави, співвідношення з іншими галузями права тощо.

Юридичний, або догматичний, метод заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права. Він полягає в формулюванні і розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту законів шляхом їх тлумачення.

Соціологічний метод полягає в дослідженні злочину і покарання як явищ соціальних. Соціологічний метод використовує конкретно-соціологічні дослідження (анкетування, аналіз статистичних даних, інтерв'ювання тощо) для виявлення соціального змісту конкретних злочинів, їх видів, соціальної характеристики суб'єктів різних злочинів, дозволяє судити про ефективність норм кримінального закону, надає істотну допомогу в процесі правотворчості.

Метод системного аналізу припускає вивчення кримінального права та його інститутів як цілісної системи, що складається з кількох підсистем, структурні елементи яких знаходяться між собою в тісній єдності та інтеграції.

Історичний, або генетичний, метод передбачає вивчення норм кримінального права в історичному розвитку.

Наука кримінального права - це фундаментальна наука. Вона є науковим підґрунтям для інших наук кримінального циклу - кримінології, кримінально-процесуального права, кримінально-виконавчого права, судової психології, судової психіатрії, судової медицини, статистики, криміналістики та ін. Разом з тим вона використовує дані цих гуманітарних та прикладних наук.

Основні завдання науки кримінального права:

- а) розробка фундаментальних проблем теорії кримінального права;
- б) вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК і практики його застосування;
- в) подальше вивчення всіх інститутів кримінального права з метою встановлення їх ефективності;
- г) зміцнення тісних зв'язків з правотворчими і практичними органами;
- г) подальше вдосконалення всієї науково-педагогічної діяльності з метою підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців;
- д) вивчення кримінального законодавства і практики його застосування в країнах близького і далекого зарубіжжя.

Кримінальне право як навчальна дисципліна

Поняттям кримінального права позначають також і навчальну дисципліну, що викладається у навчальних закладах юридичного профілю і вивчається студентами та слухачами, які навчаються в них.

Кримінальне право як навчальна дисципліна - це сукупність розташованого відповідно до структури КК навчального матеріалу, в якому розглядаються теоретичні положення, що розкривають зміст кримінально-правових норм і дозволяють курсантам та студентам засвоїти суму знань, необхідних для обґрунтованої кримінально-правової оцінки вчиненого злочину в якості особи, яка застосовує кримінальний закон (наприклад, слідчого, адвоката, прокурора, судді).

Навчальний курс (дисципліна) кримінального права України складається з курсів Загальної та Особливої частин кримінального права.

Спочатку вивчається курс Загальної частини кримінального права України, а потім, після засвоєння загальних положень про злочин та покарання, вивчається курс Особливої частини. Знання кримінального права є підґрунтям професійної діяльності для таких категорій юристів як слідчий, працівник оперативних служб міліції, прокурор, адвокат, суддя, а також і для інших осіб які цікавляться правом.

2. Принципи кримінального права України.

Кримінальному праву як галузі права притаманні певні принципи. Ці принципи мають важливе значення у здійсненні кримінально-правової політики держави. Термін "принцип" походить від латинського "principium" і означає "начало", "основа". Принципи кримінального права - це вихідні основоположні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві.

Принципи кримінального права - основоположні ідеї, які визначають зміст кримінального права в цілому і його окремих інститутів. Принципи є орієнтиром діяльності відповідних державних органів та суду при застосуванні кримінального закону.

Механізм дії принципів кримінального права полягає в тому, що вони, є підґрунтям правової свідомості осіб, які мають безпосереднє відношення до застосовування кримінального закону: дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів тощо. А це, у свою чергу, є засобом виконання завдань кримінального права - правового забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Прийнято розрізняти види принципів. *Загальноправові* принципи кримінального права. притаманні всім галузям права, це принцип законності, принцип рівності громадян, принцип справедливості, принцип гуманізму.

Міжгалузеві принципи: принцип невідворотності відповідальності, принцип доцільності, принцип економії засобів державного примусу.

Спеціальні принципи кримінального права (галузеві), характерні лише для окремих галузей права: принцип законодавчого визначення злочину (покарання), принцип особистої (персональної) відповідальності, принцип винної відповідальності, принцип диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання (відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину).

До найважливіших принципів кримінального права, серед інших, належать: принцип відповідальності лише за вчинення суспільне небезпечного діяння, передбаченого законом як злочин, принципи законності та гуманізму (в їх конкретному кримінально-правовому змісті), принцип вини, принцип невідворотності кримінальної відповідальності, принцип індивідуального (справедливого) характеру відповідальності та принцип економії кримінальної репресії.

Контрольні питання

1. Дайте поняття кримінального права як галузі права
2. Дайте поняття кримінального права як науки
3. Що є предметом кримінального права?
4. Охарактеризуйте методи науки кримінального права та галузі кримінального права
5. Охарактеризуйте функції кримінального права
6. Охарактеризуйте систему кримінального права України
7. Визначте кримінальне право в системі права України
8. Охарактеризуйте основні завдання науки кримінального права
9. Розкрийте поняття кримінального права як навчальної дисципліни
10. Охарактеризуйте загальні принципи кримінального права
11. Охарактеризуйте спеціальні принципи кримінального права

Тема: ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

План

1. Поняття Закону про кримінальну відповідальність
2. Джерела кримінального права
3. Система і структура закону про кримінальну відповідальність
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі
5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі
6. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі
7. Інститут видачі осіб, що вчинили злочин (екстрадиція)
8. Тлумачення кримінального закону та його види

1.Поняття Закону про кримінальну відповідальність

Згідно з ч. 1 ст. 3 КК України Законом про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Із ст. 8 Конституції випливає, що закони, в тому числі кримінальні, повинні відповідати Конституції України.

Згідно з ч. 2 ст. 3 КК закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. Вони застосовуються як складова частина КК.

Кримінальний кодекс і окремі закони України про кримінальну відповідальність приймаються Верховною Радою України.

Тільки закон про кримінальну відповідальність має значення правового акта, котрий визначає, яке діяння визнається злочином і які покарання можуть бути застосовані за його вчинення.

Закон про кримінальну відповідальність - це письмовий правовий акт, що має вищу юридичну силу, приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і містить кримінально-правові норми, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання належить застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, формулюють інші кримінально-правові наслідки вчинення злочину. Закон про кримінальну відповідальність має відповідати Конституції України і загальноновизнаним принципам та нормам міжнародного права.

2.Джерела кримінального права

Основним національним джерелом кримінального законодавства є *Кримінальний кодекс України*, де сукупність кримінально-правових норм об'єднана у відповідні глави та систематизована у певній послідовності. Чинним є Кримінальний кодекс 2001 р. із доповненнями і змінами. Кримінальний кодекс України - прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., набрав чинності з 1 вересня 2001 р. Він є першим фундаментальним кодексом, прийнятим внаслідок проведення в Україні правової реформи, яка ставить своїм завданням кодифікацію найважливіших галузей права.

Міжнародні кримінально-правові норми, що стосуються Загальної частини кримінального права, як норми-принципи безпосередньо, не зазнаючи ніяких змін, імплементуються у національне законодавство України. Такими є норми чотирьох Європейських конвенцій, ратифікованих Україною 22 вересня 1995 р., які для України набули чинності з 1 січня 1996 р., а також норми Конвенції країн СНД "Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних відносинах" 1993 р. (Мінськ), яка для України набула чинності 14 квітня 1995 р.

3.Система і структура закону про кримінальну відповідальність

У зв'язку з тим, що абсолютна більшість норм Особливої частини встановлює кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, їх структура характеризується однорідністю складових елементів; у них чітко визначені диспозиція і санкція. Виняток становлять кілька статей, в нормах яких або в примітках до них наведені поняття злочинів певного виду, позначені суб'єкти їх вчинення, сформульовані деякі інші нормативні положення (наприклад, ст. 401 дає поняття військового злочину; визначення службової особи міститься у пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364).

Гіпотеза норми - це умови, за якими діє, набуває чинності диспозиція.

Диспозиція - це частина норми Особливої частини, в якій визначається злочинне діяння. За технікою побудови і способом опису ознак конкретного виду злочину в чинному кримінальному законодавстві України розрізняють диспозиції чотирьох видів: просту, описову, бланкетну, відсилочну. Зустрічаються також змішані диспозиції.

Проста диспозиція називає злочинне діяння без розкриття його ознак. Наприклад, без вказівки на ознаки діяння сформульована диспозиція у ст. 369 «Давання хабара». Проста

диспозиція використовується законодавцем у тих випадках, коли зміст суспільно небезпечного діяння в загальних рисах досить зрозумілий і без опису його ознак у законі. Ознаки злочину, які наводяться в простій диспозиції, розкриваються в слідчо-судовій практиці і теоретичній літературі.

Описовою називається *диспозиція*, де описуються найбільш істотні ознаки діяння. Так, у ст. 185 «Крадіжка» наводиться визначення крадіжки як таємного викрадення чужого майна. Точно визначаючи ознаки злочину, описова диспозиція у зв'язку з цим має перевагу перед простою диспозицією.

Бланкетною є *диспозиція*, котра, не називаючи конкретних ознак злочину або називаючи тільки частину із них, відсилає для встановлення змісту ознак злочину до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (інших законів, інструкцій, статутів, положень, стандартів, правил, вказівок тощо). Наприклад, бланкетними є диспозиції у ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами».

Відсилочною диспозиція, котра відсилає до кримінально-правової норми або її окремого положення, які містяться в іншій статті або іншій частині цієї ж статті КК, де називається відповідний злочин або описуються його ознаки. Наприклад, ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» відсилає до ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», вказуючи, що спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості може мати місце при відсутності ознак тяжкого тілесного ушкодження.

Змішаний (комбінований) характер норми диспозиції. У одній своїй частині це прості або описові диспозиції, в іншій - бланкетні або відсилочні. Наприклад, такою є диспозиція у ст. 231, яка передбачає відповідальність за умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності.

Санкція. За вчинений злочин у законі залежно від його суспільної небезпечності встановлено санкцію. *Санкція* - це частина статті, яка визначає вид і розмір покарання за злочин, зазначений в диспозиції. За видом і розміром покарання, що міститься в санкції, можна встановити, чи є злочин, наприклад, тяжким чи середньої або навіть невеликої тяжкості.

Види санкцій:

1. Невизначені - це санкції, в яких види і міри покарання певно, конкретно невизначені ні щодо розміру, ні щодо виду. Наприклад, в «Уголовних Уложениях» 1649 і 1845 років були санкції - «бити нещадно», а перші закони радянської влади передбачали покарання: «покарати за всією суворістю закону». Цікаво, що Руська Правда не знала невизначених санкцій.

2. Визначені - це санкції, які передбачають покарання певного виду і певної міри. Наприклад, стаття 115 карає навмисне вбивство позбавленням волі на строк від 10 до 15 років.

Різновидом визначених санкцій є абсолютно-визначені санкції. Такою була, наприклад, санкція статті про відповідальність за хуліганство в КК України 1927 року, яка передбачала покарання - один рік тюремного ув'язнення.

3. Відносно-визначені - це санкції, в яких встановлені покарання різних видів і різних, але обмежених розмірів. Такі санкції більшості статей чинного КК України (наприклад, в ст. 201, 115), тощо.

4. Альтернативні - це санкції, які передбачають різні види покарання альтернативно через сполучник «або», «чи». Наприклад, санкція ст. 118 КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років або виправні роботи на строк до двох років.

5. Відсильні - це санкції, в яких міри покарання запозичаються з інших кримінально-правових норм. Наприклад, в санкції щодо майна, яке знаходилось на території України, - караються відповідно за статтями 185 - 187, 189, 190 КК тощо.

У КК застосовуються відносно-визначені та альтернативні санкції.

Відносно-визначені санкції вказують його нижчу та вищу межі.

Розрізняють два види відносно-визначених санкцій:

а) з нижчою (мінімумом) і вищою (максимумом) межами покарання (на строк «від» і «до»). У цьому разі в законі передбачені нижча та вища межі певного покарання. Наприклад, хуліганство, передбачене ч. 4 ст. 296, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років;

б) з максимумом покарання (на строк «до»). У цьому разі визначається тільки вища межа покарання, більше за яку суд не може призначити покарання. Такі санкції передбачені, наприклад, у ч. 1 ст. 153, ч. 1 і ч. 2 ст. 266, ч. 2 ст. 323, ст. 355, ст. 395. Нижчою межею санкції тут є нижча межа, встановлена в нормі Загальної частини КК для даного виду покарання.

Поряд з основним покаранням відносно-визначена санкція може містити вказівку на одне або декілька додаткових покарань певного виду, котрі можуть бути призначені судом як додаток до основного. Додаткове покарання може бути абсолютно-визначеним (наприклад, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу) або відносно-визначеним (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного року до трьох років).

Додаткові покарання в санкціях вказуються або як обов'язкові для застосування (наприклад, ч. 2 ст. 142), або як факультативні (наприклад, ч. 2 ст. 144). У останньому випадку суд залежно від обставин справи вирішує питання про застосування або незастосування цього покарання.

Альтернативна санкція має різновиди:

а) в санкції вказані відносно-визначений і абсолютно-визначений види покарання (наприклад, санкція у ст. 112 - «карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі»);

б) в санкції вказані два або більше відносно-визначених видів покарання (наприклад, санкція у ч. 1 ст. 129 - «карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років», санкція у ч. 1 ст. 130 - «карається арештом на строк до трьох місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років»).

Як і відносно-визначені, альтернативні санкції можуть містити вказівку на можливість застосування до одного із основних покарань додаткового покарання (наприклад, санкція у ч. 1 ст. 131 - «карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той же строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років»).

4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

Злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК). Чинним визнається закон, що вже набрав чинності. У зв'язку з цим принципове значення мають питання про час прийняття, оприлюднення та набрання законом чинності і про час припинення його чинності. Встановлення цих меж є важливим для вирішення питань, що можуть виникнути при зіткненні (колізії) законів у зв'язку з їх застосуванням до конкретного суспільно небезпечного діяння, коли, наприклад, під час вчинення такого діяння діяв один закон про кримінальну відповідальність, а під час розгляду справи в суді діє вже інший закон.

Оприлюднення закону - самостійна стадія процесу набрання законом чинності. Воно має велике юридичне значення і полягає у доведенні до відома громадян і державних органів від імені Президента України повного і точного тексту закону державною мовою шляхом його розміщення в офіційному виданні. Згідно з Указом Президента України від 10 червня 1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» такими виданнями є «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України» і газета «Урядовий кур'єр». Регламент Верховної Ради передбачає як офіційну також публікацію закону в газеті «Голос України». В окремих випадках закон може бути оприлюднений через телебачення та радіо. Офіційне оприлюднення закону здійснюється після

включення його в Єдиний державний реєстр нормативних актів із вказівкою присвоєного йому реєстраційного коду.

Закони України можуть бути опубліковані і в інших виданнях, але лише після їх офіційного оприлюднення. Публікація закону в інших виданнях носить інформаційний характер і не може бути використана для офіційного застосування.

Питання про час набрання законом чинності врегульоване в ч. 1 ст. 4 КК: «Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Це положення включено в КК відповідно до ч. 5 ст. 94 Конституції України.

5.Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

Як загальне правило у ч. 2 ст. 4 КК закріплено положення про те, що злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Однак часто мають місце ситуації, коли на час вчинення злочину діяв один закон, а на час розслідування або розгляду справи в суді - вже інший. Ці ситуації раз у раз виникатимуть у зв'язку з набранням чинності 1 вересня 2001 р. новим КК. Поставатиме питання, який кодекс застосовувати до злочину, вчиненого до 1 вересня, - КК 1960 р. або КК 2001 р. Це і є питання про зворотну дію закону, тобто про можливість поширення нового закону на діяння, вчинені до набрання цим законом чинності. Його регулює ст. 5 нового КК, згідно з якою закон про кримінальну відповідальність має зворотну дію, якщо він: 1) скасовує злочинність діяння; 2) пом'якшує кримінальну відповідальність. Разом з тим закон, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК).

Надання зворотної дії в часі закону, яким скасовується злочинність діяння чи пом'якшується покарання, є вираженням гуманізму, охорони прав людини: якщо діяння згідно з новим законом перестало бути злочинним, то в такому разі зводяться нанівець (зникають) соціальні і правові підстави для покарання певної особи чи подальшого відбування нею покарання; якщо законодавець, наприклад, дійде висновку, що за злочини, які будуть вчинені після прийняття нового закону, досить менш суворого покарання, ніж було передбачено попереднім законом, то немає підстав зберігати більш суворе покарання особам, які вчинили такі злочини до видання нового закону і набрання ним чинності.

Нові кримінальні закони, що скасовують злочинність діяння або пом'якшують кримінальну відповідальність за діяння, як і ті, що встановлюють злочинність діяння чи посилюють кримінальну відповідальність, можуть бути віднесені як до Загальної, так і до Особливої частини КК. Так, у ст. 22 Загальної частини КК наведено перелік злочинів, відповідальність за які настає з 14 років. До нього, на відміну від КК 1960 р., не включена вказівка на відповідальність за необережне вбивство. Це означає, що особа у віці від 14 до 16 років не може нести відповідальність за необережне вбивство, в тому числі за вбивство, вчинене до 1 вересня 2001 р., - строку набрання новим КК чинності.

Слід відмітити, що згідно з ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Поняття «відповідальність» передбачає різні форми державного примусу, в тому числі кримінальну відповідальність. Як вид юридичної відповідальності кримінальна відповідальність характеризується тим, що вона пов'язана з особливим видом правопорушень - злочином. «Відповідальність» як загальне поняття охоплює не тільки випадки, пов'язані з призначенням і застосуванням покарання, а й випадки, пов'язані з правовим становищем особи, до якої від імені держави застосована кримінальна відповідальність. Тому, виходячи із ст. 58 Конституції України та положень ч. 1 ст. 5 КК, зворотну силу мають також закони, що, наприклад, поліпшують умови і порядок відбування покарання, розширюють види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, знижують строки погашення і зняття судимості та ін. У ч. 1 ст. 5 КК законодавець, у розвиток ст. 58 Конституції України, уточнив коло осіб, на яких поширюється зворотна дія закону. Це особи, що вчинили відповідні діяння до набрання чинності законом, який скасовує

злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, а також особи, що відбувають покарання або відбули його, але мають судимість.

Встановлення того, пом'якшує чи, навпаки, посилює кримінальну відповідальність новий закон, нерідко є складним завданням. Вимагається добре знання кримінального права, щоб точно встановити співвідношення колишнього і нового кримінального закону, визначити, який із них є більш м'яким.

У теорії кримінального права вироблено деякі правила, які дозволяють при порівнянні законів дійти висновку про більш м'який закон. Це:

1) закон, що встановлює більш м'який вид покарання порівняно з кримінальним законом часу вчинення злочину;

2) закон, в якому мінімальна межа покарання нижча, ніж мінімум такого ж покарання в законі, що діяв раніше;

3) при збереженні рівності мінімальних меж у новому кримінальному законі максимальна межа того ж виду покарання є більш низькою, ніж максимум покарання в законі, що діяв раніше;

4) при одночасному зниженні мінімуму покарання і підвищенні його максимуму більш м'яким вважається закон, який знижує мінімальну межу покарання. Це положення закріплено в ч. 3 ст. 5 КК. При цьому, однак, максимальне покарання за конкретний злочин не може бути призначено вище максимальної межі закону, який діяв раніше;

5) новий закон виключає додаткове покарання, передбачене в колишньому законі;

6) в новому законі збережено додаткове покарання, що було і в колишньому законі, однак це покарання передбачено факультативно, тоді як в колишньому законі воно було обов'язковим;

7) якщо санкція в новому законі передбачає альтернативно кілька основних покарань, а в законі, що діяв раніше, було тільки одне таке покарання.

Порівняння законів на предмет пом'якшення чи посилення кримінальної відповідальності досягається також шляхом аналізу в новому і колишньому законах усіх ознак злочину, умов кримінальної відповідальності тощо. Так, Законом України від 11 липня 1995 р. (набрав чинності з 1 вересня 1995 р.) була дана нова редакція глави VII Особливої частини КК 1960 р. «Посадові злочини». Зокрема, в статтях 168-170 цього КК така кваліфікуюча ознака, як неодноразовість, була замінена на повторність. Оскільки поняття неодноразовості ширше за поняття повторності (останнім не охоплюються випадки передачі хабара одночасно кількома особами), то в цій частині відбулося пом'якшення відповідальності за хабарництво. Тому одночасне давання хабара особі кількома особами охоплюється в КК 1960 р. ознаками ч. 1 ст. 170, тоді як до набрання чинності новим законом такі дії кваліфікувалися за ч. 2 цієї статті і тягли більш тяжке покарання. Формулюючи відповідальність за хабарництво у КК 2001 р., законодавець ознаку повторності передбачив як кваліфікуючу за одержання та давання хабара, підтримавши в цій частині позицію Закону від 11 липня 1995 р.

КК 2001 р. відтворив у ст. 218 відповідальність за фіктивне банкрутство. Однак на відміну від ст. 156³ КК 1960 р. законодавець у диспозицію ст. 218 ввів вказівку на наслідки - завдання великої матеріальної шкоди кредиторам або державі як умову кримінальної відповідальності за цей злочин. Тим самим законодавець звузив караність даного діяння порівняно з редакцією ст. 156³ КК 1960 р., оскільки тепер караність злочину має місце не за будь-яке банкрутство, як це було за КК 1960 р., а лише за те, яке завдало великої матеріальної шкоди.

У зв'язку з прийняттям нового КК на особливу увагу заслуговує питання про зворотню дію так званого **проміжного закону**. На практиці трапляються випадки, коли під час вчинення злочину був чинним один закон, в процесі розслідування справи - другий, а на час розгляду справи в суді або постановлення вироку - третій. У цих випадках досить часто виникає питання про те, який з цих законів слід застосувати до особи, що вчинила злочин.

У теорії кримінального права проблема застосування проміжного закону є спірною. Одні автори вважають, що проміжний закон може застосовуватися тільки за його «життя»,

тобто тільки тоді, коли він діє. На думку інших, такий закон, якщо він більш м'який, ніж наступний, має застосовуватися до осіб, які вчинили злочин, незалежно від того, чи є чинним такий закон. Перевагу має таке рішення: проміжний закон по справі не застосовується тому, що при розгляді справи вже є чинним новий закон. Застосуванню підлягає закон часу вчинення злочину. Однак покарання, що призначається, не може перевищувати максимальної межі, яка була передбачена в проміжному законі.

6. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі визначається на підставі таких принципів: а) територіального; б) громадянства; в) космополітичного (універсального); г) реального. Перші два принципи вважаються основними.

Поняття *території* визначається на підставі норм державного і міжнародного права, зокрема Закону України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України». Стаття 1 цього Закону зазначає: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору».

Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності за КК України. Закон має на увазі громадян України, іноземних громадян і осіб без громадянства (останніми вважаються особи, які проживають або знаходяться на території України, але не є її громадянами і не мають доказів своєї належності до іноземної держави), які, знаходячись на території України, вчинили злочини, передбачені КК.

Відповідно до міжнародних угод і законів України іноземні громадяни, які користуються дипломатичним імунітетом, виключені з-під юрисдикції судових властей України.

7. Інститут видачі осіб, що вчинили злочин (екстрадиція)

Кримінальне законодавство України уперше ввело у систему норм Загальної частини інститут видачі осіб, що вчинили злочин (*екстрадицію*), хоча міжнародному праву він відомий давно. Основні його положення закріплені у ст. 10 КК.

Під *видачею осіб*, які вчинили злочин (екстрадицією), розуміють передачу таких осіб однією державою (що запитується), на території якої вони знаходяться, іншій державі (що запитує), на території якої був вчинений злочин або громадянами якої вони є.

Інститут видачі осіб, які вчинили злочини, має і певні винятки. Так, згідно з ч. 1 ст. 10 КК громадяни України та особи без громадянства, що постійно в ній проживають, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Відповідно до норм конституційного права України не підлягають видачі також іноземні громадяни та особи без громадянства, яким Україною було надано притулок (ст. 26 Конституції України).

Стаття 10 КК передбачає два види видачі осіб, що вчинили злочини: видача для виконання покарання і видача для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Згідно з ч. 2 ст. 10 КК іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути передані для відбування покарання за вчинений злочин тій державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України. Видача особи, яка вчинила злочин, є суверенним правом держави, а не обов'язком. Підставою такої видачі служить вирок, винесений судом держави, що запитується, відносно громадянина запитуючої держави, який набрав законної сили, а також міжнародний договір, учасниками якого повинні бути Україна і запитуюча держава. При цьому видача для виконання вироку може бути здійснена лише відносно осіб, які вчинили діяння, що відповідно до законодавства України та законодавства запитуючої держави є кримінально караними. Наприклад, така видача злочинців передбачена Конвенцією про правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, що була укладена державами - членами СНД 22 січня 1993 р.

Згідно з ч. 3 ст. 10 КК іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду або передані для відбування покарання, якщо така видача або передача передбачені міжнародними договорами України. Так, видачу з метою проведення кримінального переслідування встановлено п. 2 ст. 60 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 27 травня 1993 р.

8.Тлумачення кримінального закону та його види

Тлумаченням закону називається з'ясування його сенсу і змісту, з'ясування «духу» і «букви» закону. Відповідно до тлумачів та застосування ними заходів тлумачення розподіляється на такі види.

За ознаками тлумачів:

Легальне - це тлумачення закону уповноваженим на те органом державної влади, наприклад, Президією Верховної Ради, Верховним або Конституційним судом;

Аутентичне - тлумачення закону самим законодавцем, тобто Вищим органом законодавчої влади України;

Судове - це тлумачення закону судами України під час вирішення кримінальних справ. Таке тлумачення кримінального закону є майже в кожному вирокі. Особливим видом судового тлумачення кримінального закону є керівні роз'яснення кримінального закону в постановах Пленуму Верховного суду України, які Пленум Верховного суду видає в межах своїх повноважень. Такі постанови Пленуму:

- а). Торкаються найбільш важливих питань застосування кримінального закону.
- б). Мають силу правових актів і обов'язкові для виконання всіма громадянами, посадовими особами, установами, підприємствами та організаціями (ст. 40 Закону про судоустрій України).

Доктринальне (наукове) - це тлумачення кримінального закону, яке дається в кримінально-правовій теорії, в підручниках, монографіях, коментарях, статтях науковими працівниками, практичними робітниками правозастосовчих органів. Таке тлумачення не має обов'язкового характеру, але воно має велике значення для розвитку науки кримінального права, для розвитку кримінально-правової теорії, для розвитку законодавства та кримінально-правової думки, правосвідомості громадян, а також для підготовки кадрів юристів високого гатунку.

За засобами тлумачення поділяється на:

Граматичне - це тлумачення, спрямоване на з'ясування змісту тексту закону, його термінів і понять. Наприклад, в ст. 342 КК встановлена кримінальна відповідальність за опір працівникові міліції, народному дружиннику або військовослужбовцю при виконанні ними обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Систематичне тлумачення - це з'ясування сенсу і змісту кримінального закону з урахуванням місця кримінально-правової норми в системі кримінально-правових норм. Наприклад, ст. 293 КК передбачає відповідальність за організацію і активну участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок або пов'язані з явною непокорою законним вимогам представників влади, тобто за такі ж дії, як і ст. 296 КК. З'ясувати зміст ст. 293 з КК можна з урахуванням її місця в системі КК.

Історичне тлумачення - це з'ясування історичних умов і причин видання цього закону, з'ясування завдання закону, його відмінності від подібного кримінального закону, що діяв раніше.

За обсягом тлумачення поділяється на:

Буквальне - це тлумачення є з'ясування кримінального закону в точній відповідності з текстом закону.

Обмежувальне - це тлумачення, при якому закон застосовується обмежено, не до всіх випадків, що витікають із буквального тексту закону».

Поширювальне - це з'ясування кримінального закону, при якому він застосовується і у випадках, які ним прямо не передбачені. Наприклад, в ст. 304 КК передбачена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, але злочин утворюють і окремі випадки втягнення неповнолітнього до вчинення одного окремого злочину. Поширювальне тлумачення може стосуватися лише: а) предмета злочину, б) дії, способу вчинення злочину, але не: суб'єкта чи суб'єктивної сторони злочину. Переваги заслуговує обмежувальне тлумачення, бо поширювальне тлумачення кримінального закону неминуче призводить до аналогії закону.

Контрольні питання

1. Поняття Закону про кримінальну відповідальність
2. Джерела кримінального права
3. Система і структура закону про кримінальну відповідальність
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі
5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі
6. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі
7. Інститут видачі осіб, що вчинили злочин (екстрадиція)
8. Тлумачення кримінального закону та його види

Тема: ЗЛОЧИН ТА ЙОГО ОЗНАКИ

План

1. Поняття злочину та ознаки злочину
2. Малозначність діяння
3. Класифікація злочинів

1. Поняття та ознаки злочину

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК, *злочином* є - передбачене кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Обов'язкові ознаки: 1) це діяння вчинене суб'єктом злочину; 2) воно є винним; 3) вказане діяння є суспільно небезпечним; 4) відповідне діяння передбачене чинним КК. Останнє, крім того, має на увазі, що обов'язковою ознакою поняття злочину є також 5) кримінальна караність. Відсутність хоча б однієї із цих ознак вказує на відсутність злочину.

Злочином не можуть бути визнані самі по собі: а) будь-які почуття, думки, побажання або ідеологічні, політичні, релігійні чи інші переконання особи, навіть і виявлені (наприклад, викладені в особистому щоденнику); б) вимова, написання чи висловлення іншим способом думки або побажання, якщо таким висловленням не здійснюється посягання на національну безпеку, територіальну цілісність, громадський порядок, здоров'я населення, репутацію або права інших людей, таємницю конфіденційної інформації, авторитет і неупередженість правосуддя (ст. 34 Конституції України); в) належність особи до тієї чи іншої расової, етнічної, національної, релігійної, мовної, політичної, майнової чи іншої подібної групи, навіть і незареєстрованої органами влади в установленому порядку; г) суб'єктивні якості особи (скажімо, погані риси характеру), наявність у неї судимості у минулому, наявність родинних чи інших зв'язків з особою, яка вчинила злочин, тощо.

Винність діяння означає, що воно вчинене умисно або з необережності. Застосування ознаки «винність» у законодавчому визначенні поняття злочину має на меті підкреслити той факт, що у КК діє принцип суб'єктивного ставлення у вину, і що діяння, вчинене за відсутністю вини, тобто за відсутністю психічного ставлення особи до дії чи бездіяльності, не може визнаватися злочином.

Так, не є злочином: а) рефлексорні, імпульсні, інстинктивні або інші рухи тіла, які не є результатом вольової поведінки особи; б) рухи тіла або відсутність таких рухів, що є результатом тільки чужої волі чи впливу непереборної сили; в) діяння, можливість настання суспільно небезпечних наслідків якого особа не передбачала і не могла передбачати (казус).

Суспільна небезпечність як ознака злочину означає об'єктивну його особливу шкідливість, яка розкривається у ч. 2 ст. 11 КК через:

- 1) узагальнене формулювання об'єктів кримінально-правової охорони, якими визнаються: а) особа (фізична чи юридична); б) суспільство; в) держава, а з урахуванням змісту ст. 1 КК - також і г) людство;
- 2) два різновиди наслідків посягання: а) реальне заподіяння істотної шкоди; б) створення реальної загрози заподіяння істотної шкоди.

Не є злочином діяння, яке: а) посягає на об'єкти, що не охороняються КК (особисті відносини між подружжям, благочинність тощо); б) із необхідністю не заподіює істотної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони або принаймні не створює реальної загрози її заподіяння; в) заподіює шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або створює реальну загрозу заподіяння їм шкоди, але ця шкода не є істотною.

Кримінальна протиправність. Вимога ст. 11 КК про те, що відповідне діяння повинно бути передбачене (тобто його вчинення заборонене) чинним КК, відображає кримінальну протиправність злочину. Ця вимога ґрунтується на відомому правовому принципі *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (Немає злочину, немає покарання, якщо немає відповідного закону), безпосередньо впливає з положення п. 22 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого діяння, які є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами України, і уточнює вказане положення.

Відтак, не є злочином вчинене суб'єктом злочину винне діяння, для якого характерна фактична суспільна небезпека, на що навіть може існувати пряма вказівка в іншому законі України, але яке не передбачене чинним КК. КК встановлює вичерпний перелік злочинів. Тому ознака кримінальної протиправності заперечує можливість застосування норм КК за аналогією. Наприклад, особа не може нести відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання інших осіб, крім власних дітей і батьків, за інші діяння, які прямо не передбачені КК як злочини.

Кримінальна караність є обов'язковою ознакою злочину, оскільки всі статті Особливої частини КК (крім ст. 401) поряд із диспозицією містять санкцію. Караність як ознаку злочину слід розуміти не як реальне застосування покарання, а як загрозу, можливість його застосування у разі вчинення забороненого КК діяння. Той факт, що особа, яка вчинила злочин, відповідно до КК може бути звільнена не тільки від покарання, а й від кримінальної відповідальності, не суперечить вимозі кримінальної караності. Адже кримінальна караність є обов'язковим компонентом кримінальної протиправності, а посткримінальна поведінка особи і посткримінальна оцінка судом її особистості і вчиненого нею діяння не перетворюють фактично вчинений злочин у не злочин.

2. Малозначність діяння

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином вчинене суб'єктом злочину винне діяння, передбачене КК, якщо воно через малозначність не становить суспільної небезпеки. Це положення конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки злочину. Мета його введення до КК обумовлена необхідністю підкреслити, що правосуддя в Україні має здійснюватися на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент - кримінальна протиправність типового діяння - не може превалювати над фактичним - відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння.

Таким чином, малозначне діяння - це така формально передбачена КК умисна дія або бездіяльність суб'єкта злочину, яка через малозначність заподіяної чи потенційної шкоди не є суспільно небезпечною. При цьому відсутність суспільної небезпеки у даному випадку означає, що така дія або бездіяльність хоча і заподіяла охоронюваному КК об'єкту посягання шкоду (створила загрозу заподіяння шкоди), але ця шкода не є істотною.

3. Класифікація злочинів

Ст. 12 КК (класифікація злочинів) таким критерієм категоризації злочинів називає ступінь їх тяжкості. *Залежно від ступеня тяжкості* закон поділяє злочини на чотири категорії:

- 1) злочини невеликої тяжкості. За ці злочини передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання;
- 2) злочини середньої тяжкості. За них передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років;
- 3) тяжкі злочини. Санкція відповідних статей передбачає за ці злочини покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років;
- 4) особливо тяжкі злочини, до яких належать суспільно небезпечні діяння, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі.

Класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості має важливе значення для правильного застосування КК. Її роль полягає, зокрема, у визначенні: чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України іноземцями та особами без громадянства, які не проживають постійно в Україні (ст. 8); підстав кримінальної відповідальності за готування до злочину (ч. 2 ст. 14); поняття злочинної організації (ч. 4 ст. 28); обставин, що виключають злочинність діяння (ч. 2 ст. 43); підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45 - 49); підстав і умов звільнення від покарання та його відбування (ч. 4 ст. 74, статті 79 - 83, 97, 105 - 107); застосування окремих видів покарань (ст. 54, ч. 2 ст. 59, статті 64, 102); призначення покарання (статті 69 - 71); встановлення строків погашення судимості (статті 89 і 108); визначення підстав кримінальної відповідальності за деякі злочини (зокрема, передбачені статтями 255, 372, 383, 384, 396 КК) тощо.

Крім того, вказана класифікація злочинів має значення для вирішення низки інших правових питань, а саме про: визначення виду кримінально-виконавчої установи, у якій особа має відбувати покарання; здійснення оперативно-розшукової діяльності; провадження у кримінальних справах; застосування амністії; визначення підстав застосування вогнепальної зброї працівниками міліції та інших правоохоронних органів; порядок розміщення осіб, взятих під варту; наявність підстав для встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; дозвіл чи відмову у наданні допуску до державної таємниці; прийняття до громадянства України, поновлення у громадянстві України і надання статусу біженця; виключення з військового обліку; особисту недоторканність і можливість затримання та арешту консульських посадових осіб у разі вчинення злочину тощо.

Протиправність як ознака злочину прямо пов'язана з криміналізацією суспільно небезпечних діянь та декриміналізацією діянь, що втратили суспільну небезпеку.

Криміналізація - це законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності.

Способами криміналізації діяння є: а) доповнення Особливої частини КК новими нормами чи окремими положеннями; б) зміна норм Особливої частини КК; в) внесення відповідних змін до норм Загальної частини КК;

г) офіційне тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правової норми, яке змінює (збільшує) обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту (без зміни «букви» закону).

Декриміналізація означає виключення діяння з числа злочинних, скасування кримінальної відповідальності за них.

Приводи до декриміналізації ті самі, що й приводи до криміналізації. Підставою декриміналізації діянь є їхня нездатність заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином вчинене суб'єктом злочину винне діяння, передбачене КК, якщо воно через малозначність не становить суспільної небезпеки. Це положення конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки злочину. Мета його введення до КК обумовлена необхідністю підкреслити, що правосуддя в Україні має здійснюватися на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент - кримінальна протиправність типового діяння - не може превалювати над фактичним - відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння.

Від злочинів малозначні діяння відрізняються відсутністю суспільної небезпеки. Тому не можуть визнаватися малозначними діяння, спрямовані на заподіяння шкоди найбільш важливим об'єктам кримінально-правової охорони (життю людини, безпеці людства тощо), а так само діяння, які спричинили тяжкі наслідки. Не можуть визнаватися малозначними і діяння, які не містять складу злочину. В силу прямої вказівки закону (статті 37 - 43 КК) не визнається малозначним діяння, вчинене у стані необхідної оборони, крайньої необхідності, під впливом фізичного примусу та в силу інших обставин, що виключають злочинність діяння, а також готування до злочину невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК).

Контрольні питання

1. Визначте поняття злочину
2. Дайте характеристику ознакам злочину
3. Розкрийте поняття малозначність діяння.
4. Дайте характеристику класифікації злочинів
5. Розкрийте поняття криміналізація та декриміналізація

Тема: КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

План

1. Поняття кримінальної відповідальності
2. Форми кримінальної відповідальності

1. Поняття кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність - це вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Кримінальна відповідальність протікає в рамках кримінально-правових відносин, проте їх часові межі є різними. Так, кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили і закінчується, за загальним правилом, моментом припинення відбування покарання. Такий погляд на момент виникнення і припинення кримінальної відповідальності не є загальновизнаним у науці кримінального права. Багато хто із авторів вважають, що кримінальна відповідальність виникає на більш ранніх стадіях - з моменту вчинення злочину, порушення кримінальної справи, затримання або арешту підозрюваного (обвинуваченого) тощо. Проте відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Поняття кримінальної відповідальності відображує факт реальної взаємодії особи, яка вчинила злочин, і спеціальних органів держави. Така взаємодія врегульована нормами кримінального права і тому протікає в межах певних правовідносин, що називаються *кримінально-правовими*.

З моменту, коли особа вчинила злочин, між нею і державою виникають певні юридичні відносини, внаслідок яких у такої особи і держави виникають взаємні права і обов'язки. Взаємні права і обов'язки сторін в аналізованих правовідносинах становлять їх *юридичний зміст*. Суб'єктами таких відносин, з одного боку, є особа, яка вчинила злочин, а з іншого - держава в особі насамперед органів дізнання, слідства і прокуратури. Об'єктом таких правовідносин є ті особисті, майнові або інші блага особи, зменшення яких передбачається в санкції статті Особливої частини КК, за якою особа визнається винною у вчиненні злочину, і які визначені обвинувальним вироком суду. В різний спосіб визначають і закінчення кримінальної відповідальності: момент припинення кримінально-правових відносин, відбуття покарання, погашення або зняття судимості.

Як відзначалося, кримінальна відповідальність - це реакція держави на вчинений особою злочин. Така реакція знаходить своє вираження у певному правозастосовному акті органу держави - обвинувальному вироку суду. В зв'язку з цим розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності. Матеріальною підставою визнається злочин, а процесуальною - обвинувальний вирок суду. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

2. **Форми кримінальної відповідальності**

Розгляд взаємозв'язку кримінально-правових відносин і кримінальної відповідальності дозволяє зробити висновок про те, що кримінальна відповідальність може бути реалізована в таких трьох формах.

Першою формою є засудження винного, виражене в обвинувальному вироку суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання.

Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється.

Третьою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є відбування призначеного винному судом покарання

Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання. Разом з тим судимість має свої межі, зазначені в статтях 89 і 90 КК, які визначають межі кримінально-правових відносин. Тому момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення кримінально-правових відносин.

Існує також, і інший підхід де відповідно до чинного кримінального законодавства України та виходячи з викладеної вище сутності кримінальної відповідальності, за цією підставою можна виділити наступні форми: а) покарання; б) звільнення від покарання; в) рішення суду про реальне відбування покарання ("особлива" форма кримінальної відповідальності).

До цих форм не віднесено звільнення від кримінальної відповідальності. Покарання є основною формою кримінальної відповідальності.

Контрольні питання

1. Розкрийте поняття кримінальна відповідальність
2. Розкрийте зміст кримінально-правових правовідносин
3. Кримінальна та процесуальна підстави кримінальної відповідальності
4. Форми кримінальної відповідальності

Тема: СКЛАД ЗЛОЧИНУ

План

1. Поняття складу злочину
2. Елементи і ознаки складу злочину
3. Види складів злочинів

1. Поняття складу злочину

Чинний КК, так само, як і попередній, не містить загального поняття складу злочину. Склад злочину - це своєрідна юридична конструкція, що встановлена наукою кримінального права. Її формулювання базується на законодавчому визначенні підстави кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК), матеріально-формальному понятті злочину (ст. 11 КК) та теоретичному узагальненні ознак складів злочинів, що передбачені нормами Особливої частини КК.

Злочин, як реальний факт, не може служити підставою кримінальної відповідальності, оскільки містить у собі деякі ознаки, що не впливають на відповідальність.

Тому тільки сукупність вказаних у законі ознак, суттєвих для визначення суспільної небезпеки та характеру певного виду злочину, утворює склад злочину, факт встановлення якого і є підставою для кримінальної відповідальності та кваліфікації злочину за певною статтею КК.

Ст. 2 КК як підставу кримінальної відповідальності визначає факт "вчинення особою суспільне небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбачений цим Кодексом".

Законодавче визначення підстави кримінальної відповідальності надає можливість виділити такі характерні риси складу злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом. В межах єдиної підстави кримінальної відповідальності можна виділити її фактичну і юридичну сторони. Фактична сторона - це вчинення в реальній дійсності суспільне небезпечного діяння, а юридична - це передбаченість такого діяння в КК. Підставою кримінальної відповідальності є встановлення судом повної відповідності фактичної і юридичної сторін вчиненого. Відсутність такої відповідності свідчить і про відсутність підстави кримінальної відповідальності, тобто складу злочину.

Частина 3 ст. 2 КК передбачає, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Це положення відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Як відзначалося, кримінальна відповідальність - це реакція держави на вчинений особою злочин. Така реакція знаходить своє вираження у певному правозастосовному акті органу держави - обвинувальному вирокі суду. В зв'язку з цим розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності.

Матеріальною підставою визнається злочин, а процесуальною - обвинувальний вирок суду. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Склад злочину - це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Склад злочину необхідно відмежовувати від самого злочину, тому що вони не співпадають, а лише співвідносяться як явище (конкретний злочин) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину). Злочин - це конкретне суспільне небезпечне діяння (наприклад, крадіжка, вчинена 03.09.2008 р. з магазину), вчинене у певній обстановці, у певний час і у певному місці, що відрізняється безліччю особливостей від всіх інших злочинів

даного виду (наприклад, крадіжка, вчинена вперше, шляхом обману, була усунута охорона, забори знищені тощо). Тому цей злочин відрізняється безліччю властивих йому індивідуальних ознак від всіх інших крадіжок.

Склад же злочину являє собою юридичне поняття про злочини певного виду (склад крадіжки, вбивства, зґвалтування, грабіжу тощо), у якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні їхні ознаки. Тому, наприклад, крадіжки, вчинені різними особами, завжди відрізняються тією чи іншою мірою одна від одної своїми особливостями, але склади вчинених ними злочинів тотожні, однакові.

Поряд зі складом конкретного злочину в теорії кримінального права виділяють загальне поняття складу злочину. Вчення про загальне поняття складу злочину ґрунтується на теоретичному узагальненні типізованих ознак, властивих всій сукупності складів конкретних злочинів. Отже, це не законодавче, а теоретичне поняття. У ньому узагальнені ознаки, що характеризують об'єктивні і суб'єктивні ознаки всіх складів злочинів, передбачених чинним кримінальним законодавством.

Різним є практичне призначення загального і конкретного складів злочинів. Загальне поняття складу злочину, як наукова абстракція, є засобом пізнання конкретних складів, містить рекомендації з їх конструювання, дозволяє здійснювати їх наукову класифікацію. Конкретний же склад злочину містить всі описані в законі ознаки певного виду злочинів. Тому встановлення цих ознак у суспільне небезпечних діях особи свідчить про те, що нею вчинений злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільне небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом». У цій нормі визначається найважливіше значення складу злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і ніякі інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. *Таким чином, склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є все необхідне для кримінальної відповідальності.*

2. Елементи і ознаки складу злочину

У кожному складі злочину виділяють його елементи. Ними є: об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину (вони в сукупності називаються суб'єктивними ознаками складу). У своїй єдності ці об'єктивні і суб'єктивні ознаки й утворюють склад злочину.

Об'єкт злочину - це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди заподіює певної шкоди. Це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Об'єктивна сторона - зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елемента складу злочину є: діяння (дію чи бездіяльність), суспільне небезпечні наслідки і причинний зв'язок. Тому у злочинах з так званим матеріальним складом має бути встановлений причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільне небезпечним наслідком, що настав.

Суб'єкт злочину - це особа, яка вчиняє злочин. Відповідно до ст. 18 «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочину віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність».

У частині 1 ст. 22 КК встановлюється, що кримінальна відповідальність за загальним правилом настає з шістнадцяти років, а за окремі злочини, вичерпний перелік яких передбачений у ч. 2 ст. 22 (наприклад, вбивство, розбій, зґвалтування), відповідальність встановлюється з чотирнадцяти років.

Суб'єктивна сторона - це внутрішня сторона злочину, бо вона включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками

суб'єктивної сторони, як елементу складу, є вина, мотив і мета злочину. Обов'язковою (необхідною) основною ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина особи. Відповідно до ст. 23 КК виною є «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності». При відсутності вини особи немає і складу злочину, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені законом суспільне небезпечні наслідки. У цьому положенні відображається найважливіший принцип - принцип суб'єктивного ставлення, закріплений у ст. 62 Конституції України.

Стаття 24 КК передбачає умисел і його види - прямий і непрямий. При прямому умислі особа усвідомлювала суспільне небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільне небезпечні наслідки і бажала їх настання. При непрямому умислі особа усвідомлювала суспільне небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільне небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала настання цих наслідків.

Стаття 25 КК передбачає необережність та її види: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість. Злочинна самовпевненість виражається в тому, що особа передбачала можливість настання суспільне небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце там, де особа не передбачала можливості настання суспільне небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати.

Кожний з розглянутих елементів складу має певну сукупність ознак. Залежно від їхньої ролі в характеристиці загального поняття складу ці ознаки поділяються на обов'язкові і факультативні. Обов'язкові - це ті ознаки, які притаманні будь-якому складу злочину, без яких взагалі немає складу злочину. Факультативними визнаються ті ознаки, що не є обов'язковими для всіх складів злочинів і в різних складах можуть відігравати різну роль. До таких ознак слід віднести час, місце, обстановку і спосіб вчинення злочину (характеризують об'єктивну сторону), мотив і мету (характеризують суб'єктивну сторону), а також ознаки спеціального суб'єкта злочину і деякі інші. Наведений поділ ознак складу на обов'язкові і факультативні має важливе значення, тому що він сприяє більш глибокому з'ясуванню складів окремих злочинів та їх відмежуванню від суміжних. Так, наприклад, відкритий спосіб викрадення майна при грабежі (ч. 1 ст. 186) є обов'язковою ознакою цього складу; а в п. 5 ч. 2 ст. 115 спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб, при вбивстві розглядається як кваліфікуюча ознака. Якщо розглянуті ознаки в статтях Особливої частини КК не передбачені ні як обов'язкові, ні як кваліфікуючі, то вони на кваліфікацію злочину не впливають і можуть відігравати лише роль обтяжуючих або пом'якшуючих обставин, що враховуються при призначенні покарання.

3. Види складів злочину

Склади можна класифікувати за різними критеріями: за ступенем суспільної небезпечності; за структурою, тобто за способом описування ознак складу в законі; за особливістю законодавчого конструювання.

Суспільна небезпечність злочину - це об'єктивно існуюча антисоціальна властивість, обумовлена всією сукупністю його негативних ознак, що свідчать про реальну можливість заподіяти шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) виділяють:

1) простий (іноді його називають основний) склад злочину - він містить у собі основні ознаки злочину і не містить ні обтяжуючих (кваліфікуючих), ні пом'якшуючих обставин. Так, у ч. 1 ст. 185 КК дається визначення крадіжки як таємного викрадення чужого майна (без пом'якшуючих і без обтяжуючих обставин);

2) склад із кваліфікуючими ознаками, тобто з такими, які обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію. Прикладом кваліфікованого складу можна вважати ч. 2 ст. 185 КК, тобто крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб ;

3) склад з особливо обтяжуючими (особливо кваліфікуючими) обставинами, тобто такими, які надають злочину особливої суспільної небезпечності. Наприклад, крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 185);

4) склад злочину з пом'якшуючими обставинами (так званий привілейований склад), що характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпечність і караність даного виду злочину (наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання - ст. 116, або вбивство при перевищенні меж необхідної оборони - ст. 118).

За характером структури складів, тобто за способом описування їх ознак безпосередньо в законі, усі вони можуть бути поділені на прості і складні.

До *простих* складів відносять ті, які містять у собі ознаки одного суспільне небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт. Прикладом простих складів є умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), грабіж (ч. 1 ст. 186).

Складним є склад, законодавча конструкція якого ускладнена якими-небудь обставинами. Тому складними слід визнати склади з двома об'єктами (розбій - ст. 187), із двома діями (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, поєднане із вчиненням будь-яких суспільне небезпечних діянь - ст. 353), із двома формами вини (умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, - ч. 2 ст. 121).

До числа складних відносять також і альтернативні склади, об'єктивна сторона яких може виражатися в декількох діях чи способах дії або в різних наслідках. Так, державна зрада в ст. 111 визначена як злочин, що може бути вчинений шляхом переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Як видно, кожна з названих дій утворює об'єктивну сторону зазначеного злочину. У той же час склад злочину, зазначений у ч. 1 ст. 277, передбачає відповідальність за умисне руйнування або пошкодження транспортних засобів за умови настання будь-якого з зазначених у даній статті наслідків: аварії поїзда, судна; порушення нормальної роботи транспорту; створення небезпеки для життя людей, настання інших тяжких наслідків.

За особливостями конструкції виділяють злочини: з формальним складом, злочини з матеріальним складом і злочини з усіченим складом.

Злочинами з *формальним* складом називають такі, що не містять у собі як обов'язкову ознаку суспільне небезпечні наслідки, а тому злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у законі діянь. Наприклад, ч. 1 ст. 331 встановлює відповідальність за незаконне перетинання державного кордону. І цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння (переходу), незалежно від можливих наслідків.

Злочинами з матеріальним складом вважаються такі, при конструюванні яких як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони включаються певні суспільне небезпечні наслідки вчиненого злочину. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з *матеріальним* складом потрібно обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільне небезпечними наслідками, що настали. Прикладом злочину з матеріальним складом є вбивство, що вважається кінченим лише з моменту смерті потерпілого (ст. 115). Сам по собі факт пострілу в жертву з метою її вбивства не утворює складу закінченого злочину, оскільки не настав передбачений кримінальним законом наслідок - смерть іншої людини. Такі дії повинні кваліфікуватися лише як замах на вбивство (статті 15 і 115).

Злочинами з *усіченим* складом вважаються такі, в яких момент закінчення злочину самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, за ст. 129 відповідальність за погрозу вбивством настає з моменту самої погрози, а розбій вважається закінченим з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном (ст. 187).

Контрольні питання

1. Дайте поняття складу злочину
2. Визначте елементи і ознаки складу злочину. Дайте їх характеристики
3. Дайте характеристику складу злочинів за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості)
4. Дайте характеристику складу злочинів за характером структури складів
5. Дайте характеристику складу злочинів за особливостями конструкції

Тема: ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

План

1. Поняття об'єкта складу злочину.
2. Види об'єктів складу злочину. Предмет злочину.

1. Поняття об'єкта складу злочину

Об'єкт злочину - це суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і яким в результаті суспільно небезпечного посягання завдається чи може бути завдана шкода. Кримінальний кодекс України має завданням охорону суспільного ладу України, його політичної і економічної систем, власності, особи, прав і свобод громадян і всього правопорядку. Це все - об'єкти кримінально-правової охорони (ст. 1 КК), деталізовано перераховані у визначенні поняття злочину, яке дається у ст. 11 КК України. Тут вони виступають як об'єкти, на які посягає суспільно небезпечне діяння, тобто як об'єкти злочину; і суспільний лад та його політична, економічна системи, власність, права громадян, правопорядок не що інше, як система суспільних відносин нашого суспільства, які регулюються різними галузями права. Кримінальне право охороняє їх від злочинних посягань.

До об'єктів кримінально-правової охорони закон зараховує особу, яка є учасником суспільних відносин. Звісно, норми кримінального права охороняють не всі, а найбільш важливі для нашого суспільства відносини від заподіяння їм шкоди.

Таким чином, об'єктом злочину є *ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.*

Для правильного з'ясування сутності об'єкта злочину і «механізму» злочинного посягання на нього важливо визначити структуру суспільних відносин і взаємодію між різними елементами їх складових частин.

У філософській і правовій науці загальновизнано, що структурними елементами суспільних відносин є:

- 1) суб'єкти (носії) відносин;
- 2) предмет, з приводу якого існують відносини;
- 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин.

До складу будь-яких суспільних відносин входять їх суб'єкти (учасники відносин). Безсуб'єктних відносин у реальній дійсності не існує. Якщо немає учасників відносин, то не існує і самих відносин, які завжди являють собою певний соціальний зв'язок між самими учасниками. Суб'єктами суспільних відносин може бути сама держава, різні об'єднання громадян, юридичні і фізичні особи.

Предметом суспільних відносин справедливо називають усе те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують і самі ці відносини. Тому предметом суспільних відносин можуть бути насамперед різного роду фізичні тіла, речі (природні об'єкти, різні товари чи предмети, що не мають ознак товару), а також сама людина.

Усі суспільні відносини залежно від особливостей їх предмета необхідно поділяти на дві групи - матеріальні і нематеріальні. Відносини, до складу яких входить матеріальний предмет (майно, ліс, водойми, дикі тварини тощо), називають матеріальними. У

нематеріальних відносинах функції предмета виконують вже інші соціальні цінності (наприклад, державна влада або духовні блага).

Обов'язковим структурним елементом будь-яких суспільних відносин є соціальний зв'язок, що його справедливо розглядають і як зміст самих відносин. Під соціальним зв'язком, як правило, розуміють певну взаємодію, певний взаємозв'язок суб'єктів. Тому соціальний зв'язок притаманний лише людині і являє собою одну з форм загального зв'язку і взаємодії.

2. Види об'єктів складу злочину

У науці кримінального права найпоширенішою є триступенева класифікація об'єктів «за вертикаллю» (загальний, родовий і безпосередній).

Так, *загальний об'єкт* утворює сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність. У цю сукупність входять різні за своєю сукупністю відносини (життя і здоров'я людей, мирне співіснування держав, економічна і політична основа держави, власність і система господарювання та ін.).

Під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм.

Безпосередній об'єкт злочину – це ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину.

Класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «за горизонталлю». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виокремлюють основний (головний) і додатковий об'єкти. Необхідність такої класифікації виникає тоді, коли один і той же злочин одночасно завдає шкоди кільком суспільним відносинам. Такі злочини мають кілька безпосередніх об'єктів, з яких законодавець, як правило, вирізняє один, найбільш важливий, що зрештою і визначає суспільну небезпечність цього злочину, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини КК.

Такий об'єкт традиційно називають *основним безпосереднім об'єктом*. Цей об'єкт завжди входить до складу родового об'єкта злочину. Тому з'ясування цього об'єкта дає змогу правильно визначити місце тієї чи іншої кримінально-правової норми в системі Особливої частини КК. З іншого боку, встановлення цього об'єкта в конкретно вчиненому злочині дозволяє визначити ту кримінально-правову норму, за якою повинне кваліфікуватися скоєне суспільно небезпечне діяння. Тому цей об'єкт є визначальним як при виборі місця для тієї чи іншої норми в системі Особливої частини, так і для кваліфікації вчиненого «багато об'єктного» (назвемо його так умовно) злочину.

Додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким поряд із основним об'єктом завдається або виникає загроза заподіяння шкоди. Таким об'єктом можуть бути лише відносини, поставлені законодавцем під охорону закону, або, іншими словами, відносини, визначені як такий об'єкт самим законодавцем.

Додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий (необхідний) і необов'язковий (факультативний).

Додатковий обов'язковий об'єкт - це такий об'єкт, що в даному складі злочину страждає завжди, у будь-якому випадку вчинення певного злочину. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюється шкода внаслідок вчинення злочину. Так, у складі розбою основним безпосереднім об'єктом є власність, а додатковим - життя або здоров'я людини.

Додатковий факультативний об'єкт - це такий об'єкт, який при скоєнні певного злочину може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім (наприклад, відносини власності і здоров'я громадян при хуліганстві). Встановлення того, що внаслідок певного злочинного посягання заподіяно шкоди також і факультативному об'єкту, за всіх інших рівних умов, є свідченням більшої суспільної небезпеки скоєного діяння і повинне враховуватися при визначенні міри покарання винному.

Поряд з предметом суспільних відносин необхідно виокремлювати і предмет злочину як самостійну ознаку складу злочину. Предмет суспільних відносин і предмет злочину - це різні правові явища. Предмет відносин - це структурний елемент суспільних відносин. Предмет злочину, що існує поряд з об'єктом, є самостійною факультативною ознакою складу злочину. Кожний з цих предметів наділений своїми, властивими тільки йому ознаками, виконує свою соціальну роль, а також має різне правове призначення.

Предмет злочину - це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність дія особи ознак конкретного складу злочину.

До предмета злочину необхідно відносити тільки певні речі, а не будь-які інші цінності. Таке рішення обумовлене тим, що законодавець, описуючи той чи інший злочин, найчастіше вказує саме на конкретні речі, а точніше, їхні ознаки, властивості. Наприклад, відповідальність за ст. 265, яка передбачає склад незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, може наставати лише в тому разі, коли предметом злочину є радіоактивні матеріали.

Контрольні питання

1. Дайте поняття об'єкта складу злочину.
2. Дайте характеристику видів об'єктів складу злочину.
3. Предмет злочину та його відмінність від об'єкта злочину

Тема: ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

План

1. Поняття об'єктивної сторони складу злочину
2. Суспільно небезпечне діяння та його ознаки
3. Суспільно небезпечні наслідки
4. Причинний зв'язок у кримінальному праві та його значення
5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину

1. Поняття об'єктивної сторони складу злочину

Об'єктивна сторона є обов'язковим елементом кожного конкретного складу злочину. Вона є характеристикою зовнішніх ознак злочинного діяння. Об'єктивна сторона характеризує особливості злочину як зовнішній акт суспільно небезпечної поведінки винного і ті умови, за яких скоюється цей злочин, тобто місце, час, спосіб, обставини, з якими пов'язане злочинне посягання.

Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність лише за *вчинення суспільно небезпечного діяння*, тобто дії чи бездії, яке посягає на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадську безпеку, довілля, конституційний устрій України, мир і безпеку людства. Із змісту ст. 2 і 11 КК випливає, що за хід думок, настрій, тобто голий умисел кримінальна відповідальність не настає.

Об'єктивна сторона складу злочину включає такі ознаки:

- а) суспільно небезпечну дію або бездію;
- б) суспільно небезпечні наслідки злочину;
- в) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком;
- г) місце, час, обстановка, спосіб, засоби і знаряддя вчинення злочину.

Об'єктивна сторона злочину - це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

До *обов'язкових ознак* належить діяння у формі дії або бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не може бути вчинений жоден злочин.

До *факультативних ознак* об'єктивної сторони складу злочину належать: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину. Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину.

2. Суспільно небезпечне діяння та його ознаки

Термін «діяння» вживається в КК, теорії і судовій практиці в подвійному значенні:

а) у статті 11 за допомогою цього терміна визначається поняття злочину, що, таким чином, охоплює всі ознаки, властиві злочину, тобто вживається як синонім терміна «злочин»;

б) термін «діяння» застосовується тільки для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії або бездіяльності. При аналізі цієї ознаки складу злочину має йтися саме про друге значення терміна «діяння».

Діяння є обов'язковою ознакою кожного складу злочину. Стаття 2 встановлює, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого кодексом. Формами вираження такого діяння згідно зі ст. 11 є дія або бездіяльність.

Поняття «діяння» визначається такою сукупністю ознак: *діяння повинне бути суспільно небезпечним і протиправним, конкретним, свідомим і вольовим актом поведінки людини.*

Суспільна небезпечність як ознака діяння полягає в тому, що діяння, яке визнається злочином, спричиняє істотну шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

Протиправність як ознака діяння згідно зі ст. 11 означає, що злочином визнається тільки те діяння, що передбачене кримінальним законом. Тому для наявності об'єктивної сторони злочину необхідно, щоб діяння (дія або бездіяльність) було зазначено в диспозиції конкретної статті Особливої частини КК, тобто заборонено кримінальним законом під загрозою покарання.

Діяння завжди має конкретний характер. Воно являє собою конкретний акт поведінки людини, що відбувається у певній обстановці, місці і часі і завжди виявляється в конкретній дії чи бездіяльності.

Діяння - це свідомий акт поведінки людини, який завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу. Тому не є діянням у кримінально-правовому значенні такі рухи тіла, що не контролюються свідомістю, навіть якщо наслідки таких рухів були б суспільно небезпечними.

Суспільно небезпечне діяння, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, має бути вольовим, тобто проявом волі особи. Діяння, в якому немає прояву волі, вчинене, наприклад, внаслідок нездоланної сили, фізичного примуса тощо, не може утворити об'єктивну сторону складу злочину.

Дія - це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта.

З фізичної сторони дія може бути *простою і складною*. Прості дії містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини, наприклад, завдання удару. Складні дії характеризуються ускладненою структурою. Серед них можна виділити ті, що складаються з кількох актів поведінки, кожний з яких може бути визнаний як самостійна дія. До складних належать також дії, що складаються з ряду тотожних актів поведінки, об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення єдиного злочинного наслідку (наприклад, крадіжка цілого, вчинена в кілька прийомів), що утворюють у своїй єдності злочини. До складних відносять, зокрема, і дії у так званих триваючих злочинах, коли злочин, розпочавшись одним актом поведінки (активною дією), потім продовжує здійснюватися впродовж певного часу на стадії закінченого злочину, наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї

Залежно від характеру впливу на об'єкт злочину всі дії можна поділити на *фізичні* та *інформаційні*. *Фізичні (або енергетичні) дії* полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання (крадіжка, грабіж, розбій, вбивство, нанесення тілесних ушкоджень тощо) і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу. *Інформаційні дії* полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка).

Важливе значення для характеристики злочинної дії має *спосіб вчинення злочину*, що являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину, а саме фізичне насильство, психічне насильство (погроза насильством), обман, зловживання довірою, жорстокий чи особливо жорстокий спосіб, загально небезпечний спосіб тощо.

Засоби і знаряддя вчинення злочину: зброя, технічні пристосування, механізми, підібрані документи та ін.

Бездіяльність - це пасивна форма поведінки особи, що полягає у не вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах. Бездіяльність тотожна дії за своїми соціальними та юридичними властивостями, тобто вона суспільно небезпечна і протиправна, є свідомим і вольовим актом поведінки людини.

Бездіяльність відрізняється від дії зовнішньою, фізичною стороною. При бездіяльності особа не робить певної дії, яку вона за даних конкретних умов повинна була і могла вчинити для запобігання заподіяння шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам. Злочинна бездіяльність характеризується тим, що вона є пасивною формою поведінки людини. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи за бездіяльність є наявність у неї обов'язку діяти певним чином і наявність у даних конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб.

Злочинна бездіяльність, як і дія, може проявитися в одиничному акті не вчинення особою конкретної дії, яку вона повинна була і могла вчинити, але може являти собою і кілька (множинність) актів пасивної поведінки, що має місце, наприклад, при службовій недбалості, коли службова особа неодноразово не виконує покладені на неї обов'язки (ст. 367 КК). Злочинна бездіяльність може відбуватися одноактно (одномоментно) і протягом певного, тривалого проміжку часу, зокрема, при триваючих злочинах, наприклад при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей - ст. 164 КК.

Дія або бездіяльність - це вольові вчинки людини, вони являють собою психофізичну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторін її поведінки. При цьому воля особи може бути безпосередньо виражена в її особистих конкретних діях (фізичних чи інформаційних) або опосередковуватися в її вчинках із застосуванням різних механізмів, засобів (наприклад, вбивство із застосуванням зброї чи отрути), або ж виявлятися в діяльності інших осіб (наприклад, залучення до вчинення злочину осіб, що не досягають віку кримінальної відповідальності, психічно хворих тощо).

Але трапляються ситуації, коли у вчинених особою дії або бездіяльності її воля не виявляється, а тому психофізична єдність діяння відсутня. У таких випадках через наявність певних обставин вчинене діяння (дія чи бездіяльність), в якому відсутній прояв волі самого діяча, втрачає свій кримінально-правовий характер. Отже, тут відсутнє і саме діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочину. До таких обставин належать: непереборна сила; непереборний фізичний примус (насильство); психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності.

3. Суспільно небезпечні наслідки

Суспільно небезпечні наслідки можна визначити як *шкоду (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди.*

До *матеріальних наслідків* належить шкода, що має особистий (*фізичний*) характер, наприклад, смерть людини при вбивстві, тілесні ушкодження (статті 115-119, 121 - 125 КК), а також *майнова шкода*, наприклад, у злочинах проти власності (розділ VI Особливої частини КК). У свою чергу, злочинні наслідки майнового характеру можуть виражатися у так званій *позитивній шкоді* чи в *упущеній вигоді* (*неодержані доходи*). Позитивна майнова шкода полягає в тому, що майно, яке перебувало у власності чи володінні потерпілого, протиправно вилучається чи знищується або ж пошкоджується. У разі ж упущеної вигоди потерпілий не отримує тієї майнової вигоди, яку він має право отримати за законом, угодою, на іншій правовій підставі. Таким наслідком буде, наприклад, несплата в повному обсязі обов'язкових платежів шляхом заниження вартості будинку, що продається. Тут внаслідок обманних дій продавця і покупця держава не отримує тих грошових сум, які вона повинна була отримати при сплаті платежів у повному обсязі.

Нематеріальні наслідки являють собою такі негативні зміни в об'єкті посягання, що поєднані з порушенням тих або інших інтересів учасників суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, і, як правило, не пов'язані з фізичним впливом на людину як суб'єкта суспільних відносин чи впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу (блага), з приводу яких існують суспільні відносини. Тут може бути виділена шкода інтересам *політичним* (злочини проти основ національної безпеки України), *організаційним* (злочини службові, злочини проти правосуддя, суспільної безпеки, суспільного порядку і моральності), *соціальним* (злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина).

Залежно від виду безпосереднього об'єкта, якому суспільно небезпечно діяння заподіює шкоду, наслідки можуть бути поділені на *основні і додаткові*. Так, шкода, що заподіюється службовою особою нормальній діяльності державного апарату при перевищенні влади або службових повноважень (ст. 365 КК), є основною, а шкода, що заподіюється особі, якщо перевищення супроводжується насильством або болісними або такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2 ст. 365 КК), - додатковим наслідком. У той же час додаткові наслідки можуть бути поділені на *обов'язкові* (додатково обов'язкові), тобто такі, які мають місце завжди, у всіх випадках при вчиненні даного злочину, наприклад, шкода, що заподіюється здоров'ю потерпілого при кваліфікованому грабежі (ч. 2 ст. 186 КК), і *факультативні* (додатково факультативні), що можуть мати місце, але можуть бути і відсутніми при вчиненні даного злочину, наприклад, шкода особі чи власності при вчиненні хуліганства (ст. 296 КК).

Всі злочини поділяються на групи: злочини з матеріальним складом (матеріальні злочини) і злочини з формальним складом (формальні злочини).

Злочини з матеріальним складом - це такі злочини, для об'єктивної сторони яких закон (диспозиція статті КК) вимагає встановлення не тільки діяння (дії або бездіяльності), але й настання суспільно небезпечних наслідків.

Злочини з формальним складом - це такі злочини, для наявності об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення лише діяння (дії або бездіяльності). Наслідки цих злочинів хоча і можуть іноді наставати, але перебувають за межами складу злочину. Вони не включаються до об'єктивної сторони складу як обов'язкова ознака і їх встановлення на кваліфікацію злочину не впливає.

Злочини з усіченим складом - це такі злочини, в яких законодавець в наслідок підвищеної небезпеки злочину переносить момент закінчення злочину на стадію готування або замаху на злочин (наприклад, ст. 257 КК "Бандитизм" не потребує додаткової кваліфікації за ст. 14 або ст. 15 КК).

Злочини з змішаним (альтернативним) складом - це такі злочини, в яких в залежності від характеристики об'єктивної сторони злочинні наслідки наступають або не наступають (наприклад, "Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених цінних паперів чи білетів державної лотереї" ч. 2 ст. 199 КК - є формально-матеріальним складом злочину, "Посягання на життя працівника правоохоронного

органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця” ст. 348 КК - усічено - матеріальним складом злочину).

4. Причинний зв'язок у кримінальному праві та його значення

Наука кримінального права ґрунтується на теорії причинності, чи каузальності (лат. *causa* - причина), розроблені філософією. Філософські категорії «причина» і «наслідок» відбивають об'єктивно існуючі причинно-наслідкові зв'язки об'єктивного світу. Ці зв'язки мають універсальний характер. У них одне явище (подія, процес) виступає причиною іншого явища (наслідку) - перше передуює другому в часі і є необхідною умовою чи підставою виникнення або зміни розвитку другого, тобто причина породжує наслідок. З цих філософських положень випливає, що під **причинним зв'язком** у кримінальному праві слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням - дією або бездіяльністю (причиною) - суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

У науці кримінального права з проблеми причинного зв'язку були висловлені різні погляди. До найважливішого з них слід віднести теорію необхідної умови «*condition sine qua non*» («необхідна умова, без якої не може бути...»), теорію адекватної причинності, теорію необхідного спричинення. Кожна з цих теорій, базуючись на різних філософських концепціях, розглядає з більшою чи меншою повнотою і науковою обґрунтованістю проблему причинності у кримінальному праві. Вони мають ряд безсумнівних позитивних якостей, але в той же час містять ті чи інші рішення і висновки, що викликають критичні зауваження. Кожна з цих теорій може бути доповнена новими положеннями, які тією або іншою мірою могли б поглибити загальне уявлення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину

Місце вчинення злочину - це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки. У деяких випадках місце вчинення злочину виступає як кваліфікуюча ознака. Це, наприклад, розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433 КК).

Час вчинення злочину - це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. У статтях Особливої частини КК час вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони описується дуже рідко. Разом з тим встановлення часу вчинення злочину по кожній справі має важливе значення для вирішення питання про чинність закону в часі (статті 4, 5).

Обстановка вчинення злочину - це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється злочин. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, у яких відбувається діяння, наприклад, вчинення військового злочину в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 3 ст. 404 КК), злочинні дії військовослужбовця, що перебуває в полоні (ст. 431 КК), неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК); в інших же - обстановка вказує на умови, у яких перебуває потерпілий, наприклад, залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК). В усіх зазначених випадках обстановка вчинення злочину є **обов'язковою ознакою об'єктивної сторони**.

Спосіб вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину лише зазначимо, що спосіб виступає як обов'язкова ознака складу злочину у випадках, коли він:

а) прямо зазначений у законі, наприклад, насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або погроза застосування такого насильства в складі розбою (ст. 187 КК), обман чи зловживання довірою в складі шахрайства (ст. 190 КК);

б) однозначно впливає із змісту закону, про що свідчить характер дії, опис якої містить диспозиція статті. Так, способом погрози вчинити вбивство є психічне насильство (ст. 129 КК), способом завідомо неправдивого показання (ст. 384 КК) - обман тощо.

Засоби вчинення злочину - це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони поділяються на знаряддя та інші засоби вчинення злочину.

Знаряддя вчинення злочину - це предмети, використовуючи які особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти (вогнепальна і холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо). До інших засобів вчинення злочину (засоби у вузькому значенні слова) можуть бути віднесені підроблені документи, формений одяг (наприклад, К. і В., переодягнувшись у форму працівників міліції і використовуючи підроблені документи, робили «обшуки» в окремих громадян і шляхом обману привласнювали їх цінності) та ін.

Засоби вчинення злочину слід відрізняти від предмета злочину, під яким розуміють предмети матеріального світу, у зв'язку з якими чи з приводу яких вчиняється злочин. Предмет, як відомо, нерозривно пов'язаний з об'єктом злочину, завжди перебуває в статичному стані. Засоби ж перебувають у динамічному стані, забезпечують здійснення посягання на об'єкт кримінально-правової охорони, у тому числі і вплив на предмет злочину.

Контрольні питання

1. Дайте поняття об'єктивної сторони складу злочину
2. Визначте поняття суспільно небезпечне діяння
3. Дайте характеристику ознакам суспільно небезпечного діяння
4. Розкрийте та поясніть суспільно небезпечні наслідки
5. Дайте поняття причинного зв'язку у кримінальному праві, його значення.
6. Дайте характеристику факультативним ознакам об'єктивної сторони складу злочину

Тема: ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ)

План

1. Поняття суб'єкта злочину та його ознаки
2. Поняття спеціального суб'єкта злочину
3. Осудність і неосудність у кримінальному праві. Обмежена осудність
4. Вік кримінальної відповідальності

1. Поняття суб'єкта злочину та його ознаки

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч.1 ст. 18 КК України). Суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, яка досягла певного віку. Суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплений у статтях 6, 7 і 8 КК, де говориться, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є осудність особи. У частині 1 ст. 19 визначено, що «осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними».

Отже, **осудність** - це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що лише осудна особа може вчинити злочин і, отже, може підлягати кримінальній відповідальності. Злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи.

Стан осудності - це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки при наявності

сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння.

Згідно з ч. 1 ст. 18 суб'єктом злочину може бути тільки фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. У частині 1 ст. 22 прямо зазначено, що «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років». Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності - чотирнадцять років - за окремі, прямо перелічені законом злочини.

Суб'єкт злочину, в якого є такі загальні ознаки, як фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, називають загальним суб'єктом злочину. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає суб'єкта як елемент складу, а отже, виключає склад злочину і кримінальну відповідальність.

2. Поняття спеціального суб'єкта злочину

Поряд з поняттям загального суб'єкта КК передбачає і поняття спеціального суб'єкта. Частина 2 ст. 18 визначає, що **спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа**. Таким чином, спеціальний суб'єкт - це особа, яка крім обов'язкових загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку) має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть бути різними, наприклад, службове становище, професія (лікар), певна діяльність (підприємець), родинні відносини (мати новонародженої дитини) тощо.

Кримінальний кодекс у частинах 3 та 4 ст. 18 КК визначає поняття службової особи. Так, відповідно частині 3 ст. 18 КК України **службовими особами** є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються **посадові особи іноземних держав** (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

3. Осудність і неосудність у кримінальному праві. Обмежена осудність

У частині 2 ст. 19 дається законодавче визначення поняття неосудності, з якого випливає, що неосудною визнається така особа, яка під час вчинення суспільне небезпечного діяння, передбаченого КК, «не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки».

Відповідно до ст. 19 неосудність (як, до речі, і осудність) визначається тільки щодо часу вчинення особою суспільне небезпечного діяння і тільки у зв'язку з ним.

Неосудність трактується за допомогою двох критеріїв: *медичного* (біологічного) і *юридичного* (психологічного).

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. У частині 2 ст. 19 зазначені чотири види психічних захворювань: а) хронічна психічна хвороба; б) тимчасовий розлад психічної діяльності; в) недоумство; г) інший хворобливий стан психіки.

Для наявності медичного критерію неосудності досить встановити, що на час вчинення суспільне небезпечного діяння особа страждала хоча б на одне із зазначених захворювань. Інші можливі психічні стани, які негативно впливають на поведінку особи, наприклад фізіологічний афект, не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як обставини, що пом'якшують відповідальність (наприклад, стан сильного душевного хвилювання при умисному вбивстві - ст. 116).

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи на час вчинення суспільне небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Наявність медичного критерію є лише підставою для встановлення критерію юридичного, який остаточно визначає стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи під час вчинення суспільне небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного.

У частині 2 ст. 19 юридичний критерій неосудності виражений двома ознаками: 1) інтелектуальною - особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольовою - особа не могла керувати ними. Під "своїми діями" (бездіяльністю) мають на увазі не будь-яку поведінку психічно хворого, а тільки ті його суспільне небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК.

Інтелектуальна ознака критерію неосудності знаходить свій вияв, по-перше, в тому, що особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону, тобто не розуміє справжнього змісту своєї поведінки (не розуміє, що скоює вбивство, підпалює будинок і тощо), а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність.

Вольова ознака критерію неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічною хворобою вольової сфери людини, коли вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю).

Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов'язана зі сферою свідомості. Тому у всіх випадках, коли особа не усвідомлює своїх дій (бездіяльності), вона не може і керувати ними.

Особа, яка визнана неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільне небезпечного діяння. До такої особи, на підставі ч. 2 ст. 19, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачені ст. 94. Такі заходи не є кримінальним покаранням, однак, на відміну від звичайного психіатричного лікування, є примусовими і спрямовані як на лікування хворого, так і на охорону суспільства і держави від можливого повторення ним нових суспільне небезпечних діянь.

Неосудність особи характеризує її психічний стан на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Обмежена осудність. Стаття 20 КК передбачає, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом *обмежено осудною*, тобто така, яка під час вчинення злочину через психічний розлад повною мірою не здатна була усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними.

Виходячи зі змісту закону, можна зробити такі висновки: 1) обмежена осудність пов'язана з наявністю в суб'єкта певного психічного розладу, психічної аномалії; 2) внаслідок цього психічного стану особа не повною мірою здатна усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність вчиненого діяння. Однак, на відміну від неосудної особи, здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними не виключається; 3) обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а отже, не виключає і кримінальної відповідальності за вчинене.

Значення обмеженої осудності полягає в тому, що вона враховується судом при призначенні покарання і є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

4. Вік кримінальної відповідальності

Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося *шістнадцять років* (ч. 1 ст. 22 КК). Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за ч. 2 ст. 22 КК. Досягнення встановленого законом віку - одна із загальних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 18). Під **віком** людини розуміють певний період її розвитку.

Відповідно ст. 21 КК України, особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності. Таким чином, за загальним правилом, стан сп'яніння незалежно від його ступеня не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Така позиція закону має принципово важливе значення для профілактики і попередження злочинів, що вчиняються у стані сп'яніння.

Контрольні питання

1. Дайте поняття суб'єкта злочину та його ознаки
2. Визначте поняття спеціального суб'єкта злочину
3. Дайте визначення службової особи
4. Дайте характеристику осудності і неосудності у кримінальному праві.
5. Дайте поняття та характеристику обмеженої осудності
6. Визначте вік кримінальної відповідальності

Тема: СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

План

1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони злочину
2. Форми вини
3. Мотив і мета злочину
4. Помилки у кримінальному праві

1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони злочину

Суб'єктивна сторона злочину це внутрішній бік злочину, це ті психічні процеси, які відбуваються в свідомості суб'єкта, характеризують його волю. Але суб'єктивна сторона злочину не взагалі будь-які процеси психіки, а лише ті з них, в яких виявляється його воля до злочинного діяння та його наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину - це психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільне небезпечного діяння та його наслідків.

Психічне ставлення особи до свого суспільне небезпечного діяння утворюють: 1) усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваних дій чи бездіяльності; 2) передбачення суспільне небезпечних наслідків своїх дій чи бездіяльності; 3) вольове ставлення до настання суспільне небезпечних наслідків - бажання їх, байдужість до їх настання чи небажання; 4) психічні спонукання до вчинення певних дій чи бездіяльності (мотиви), мета вчинення дії (бездіяльності) та психічні почуття (емоції).

Усвідомлення суспільної небезпечності діяння, передбачення наслідків та вольові ставлення до них разом з почуттями і переживаннями утворюють ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, які встановлені кримінальним законом: 1) вина (ст. 23 КК), 2) мотив вчинення злочину, 3) мета вчинення злочину, 4) афект (емоційний стан під час вчинення злочину).

Сукупність всіх психічних, внутрішніх ознак і утворюють суб'єктивну сторону злочину.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вина. **Вина** - основна й обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність можлива лише при наявності вини, сформульований у ст. 62 Конституції України. У ній зазначено: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду".

Вина є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої кримінальним кодексом та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності.

Основними категоріями, які характеризують вину, є її зміст, сутність, форма та ступінь.

Зміст вини - це сукупність психічних елементів, у яких відображаються об'єктивні ознаки злочину, які виражають певне ставлення особи до цих ознак. Тобто, вона характеризує відображення у психіці (свідомості) особи фактичних ознак, які характеризують об'єкт і об'єктивну сторону. Зміст вини - це зміст умислу або необережності при вчиненні конкретного злочину.

Сутність вини полягає в негативному ставленні особи, яка вчиняє суспільне небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

2.Форми вини

Форма вини характеризує певний зв'язок психічних ознак, які складають зміст вини, з об'єктивними ознаками злочину. Форми вини - умисел (ст. 24 КК) і необережність (ст. 25 КК).

Визначення форми вини базується на поєднанні двох психічних ознак (елементів): інтелектуальної й вольової.

Форма вини включає в себе ознаки (елементи), які характеризують свідомість і волю особи. Перші з цих ознак називаються інтелектуальними, а другі вольовими ознаками.

Ступінь вини - це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного.

Ступінь вини суб'єкта визначається: 1) суспільною небезпечністю вчиненого діяння; 2) особливостями психічного ставлення винного: формою вини, характером умислу або необережності; 3) мотивом і метою злочину; 4) обставинами, що характеризують особу винного; 5) причинами злочину та умовами, що вплинули на формування злочинного умислу або на допущення особою необережності".

Закон розрізняє два **види умислу**: прямий і непрямий.

Прямий умисел - це таке психічне ставлення до діяння і його наслідків, при якому особа усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК).

Непрямий умисел - це такий умисел, при якому особа усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК).

Інші види умислу характеризуються додатковими розпізнавальними ознаками: часом виникнення, спрямованістю, конкретизацією бажаного наслідку тощо.

За часом виникнення і формування відрізняють: - умисел заздалегідь обдуманий ; - умисел , що виник раптово.

При **заздалегідь обдуманому умислі** мотив і мета вчинити злочин і його безпосередня реалізація відокремлені між собою певним проміжком часу, протягом якого винний розробляє план вчинення злочину, обмірковує його деталі, обирає спосіб, час і місце вчинення.

Важливою рисою **умислу, що виник раптово**, є його швидкоплинність, тобто раптова поява, поєднана з негайною реалізацією зовні. Злочин тут вчиняється особою відразу з виникненням умислу.

Визначений умисел характеризується чіткою конкретизацією наслідків діяння в передбаченні винного. Суб'єкт тут передбачає конкретні наслідки і бажав їх або свідомо допускає.

Визначений умисел може бути: - *простим*, коли винний передбачає і бажає настання одного конкретизованого наслідку, досягнення певної мети, наприклад, смерті потерпілого при пострілі впритул, або

- *альтернативним*, коли особа передбачає і однаково бажає або свідомо допускає настання одного із двох чи більшого числа, але індивідуально визначених наслідків.

Невизначений умисел відрізняється від альтернативного визначеного умислу тим, що при передбаченні можливості настання шкідливих наслідків тут відсутня їх індивідуальна визначеність. У особи немає чіткого уявлення про характер і тяжкість можливих наслідків. Суб'єкт у цьому разі бажає або свідомо допускає настання шкідливих наслідків тим чи іншим інтересам, але про те, якою фактично буде ця шкода, не має чіткого уявлення.

Необережність та її види. Необережність це форма вини у кримінальному праві. Види необережності: злочинна самовпевненість (самонадіяність) та злочинна недбалість.

Необережність є злочинною *самовпевненістю*, якщо особа передбачала можливість настання суспільна небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Необережність є злочинною *недбалістю*, якщо особа не передбачала можливості настання суспільна небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Злочинна самовпевненість (самонадіяність), як і інші види вини, характеризується двома ознаками - інтелектуальною і вольовою.

Інтелектуальна ознака злочинної самовпевненості відображена у законі вказівкою на ставлення суб'єкта до суспільне небезпечних наслідків. На відміну від визначення умислу закон не містить характеристики психічного ставлення особи до вчиненого нею діяння (дії, бездіяльності).

Передбачення особою можливості настання суспільна небезпечних наслідків. Говорячи про цю сферу інтелектуальної діяльності суб'єкта, слід зазначити, що особа, діючи самовпевнено, передбачає як фактичні ознаки можливих наслідків своєї дії (бездіяльності), так і її суспільне небезпечний характер.

Вольова ознака злочинної самовпевненості полягає в тому, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільне небезпечних наслідків. При злочинній самовпевненості вона розраховує на цілком реальні, певні обставини, котрі за своїми властивостями, зв'язками мають здатність відвернути настання наслідків. Це її власні, особисті якості (спритність, вмілість, досвідченість, майстерність), дії інших осіб, фізичні або хімічні закони, вплив обстановки, сили природи тощо. Розрахунок же на втручання обставин, що в момент вчинення діяння були відсутні, а їх прояв не є закономірним, виключає самовпевненість.

Незважаючи на впевненість суб'єкта у ненастанні наслідків, розрахунок його виявляється невірним (легковажним), оскільки надія на певні обставини (властивості, зв'язки діяння) або частину таких була помилковою і не змогла відвернути суспільне небезпечних наслідків.

Відмежування самовпевненості від непрямого умислу. Це обумовлено тим, що і за інтелектуальними, і за вольовими ознаками ці види вини мають певну схожість. Так, і при злочинній самовпевненості, і при непрямому умислі особа передбачає можливість настання суспільне небезпечних наслідків. Разом з тим, якщо при злочинній самовпевненості особа передбачає абстрактну можливість настання наслідків, то при непрямому умислі - реальну конкретну можливість їх настання. У цьому випадку наслідки передбачаються нею досить чітко. Особа, діючи (не діючи) з непрямым умислом, передбачає, що її діяння цілком вірогідно, за даних конкретних умов може спричинити суспільне небезпечні наслідки. У цьому полягає відмінність зазначених видів вини щодо інтелектуальної ознаки.

За вольовою ознакою відмінність злочинної самовпевненості від непрямого умислу полягає в тому, що при злочинній самовпевненості воля особи спрямована на відвернення можливості настання суспільне небезпечних наслідків. Розрахунок особи - конкретний,

спирається на обставину (властивість, зв'язок діяння) чи групу обставин, здатних відвернути настання наслідків.

Злочинна недбалість відрізняється від інших видів вини (прямого і непрямого умислу, злочинної самовпевненості) тим, що особа не передбачає настання суспільне небезпечних наслідків. Для встановлення злочинної недбалості також необхідно проаналізувати її інтелектуальну і вольову ознаки.

Інтелектуальна ознака злочинної недбалості. Законодавець, як і при описі самовпевненості, не вказує при недбалості на психічне ставлення суб'єкта злочину до своєї дії або бездіяльності, а лише говорить у ч. 3 ст. 25 КК про не передбачення особою настання суспільне небезпечних наслідків при наявності обов'язку та можливості такого передбачення. Інтелектуальна ознака злочинної недбалості характеризується відсутністю в особи усвідомлення суспільної небезпечності здійснюваної нею дії (або бездіяльності), а також відсутністю передбачення можливості настання суспільне небезпечних наслідків.

За ставленням до діяння (дії, бездіяльності) можуть бути визначені такі варіанти психічного стану:

а) суб'єкт усвідомлює, що порушує певні вимоги обережності, але не передбачає можливості настання суспільне небезпечних наслідків.

б) суб'єкт, здійснюючи свідомий вчинок, не усвідомлює, що в такий спосіб він порушує вимоги обережності.

в) саме діяння суб'єкта позбавлене свідомого вольового контролю, але цей контроль втрачено з його вини.

Не передбачення можливості настання наслідків свідчить про зневажливе ставлення особи до суспільних інтересів, її недостатню передбачливість при здійсненні службових обов'язків, при виконанні спеціальних правил, які регулюють ту чи іншу професійну діяльність, при додержанні загальновизнаних норм людського спілкування. При дбайливому, уважному ставленні до суспільних інтересів особа, як правило, передбачає можливі небезпечні наслідки своєї дії (бездіяльності) і або запобігає їм, або відмовляється від свого діяння.

Об'єктивний критерій злочинної недбалості базується на вимогах персональної відповідальності суб'єкта. Цей критерій означає обов'язок конкретної особи передбачити можливість настання суспільне небезпечних наслідків при здійсненні нею дій, які потребують додержання певних заходів обережності.

Суб'єктивний критерій злочинної недбалості слід розглядати у тісному зв'язку з об'єктивним. Вирішальне значення тут має встановлення фактичної можливості особи передбачити зазначені в законі наслідки. Цю можливість необхідно пов'язувати, по-перше, з індивідуальними якостями особи (вік, освіта, ступінь підготовленості та кваліфікації, знання загальних і спеціальних правил обережності, наявність життєвого і професійного досвіду, інтелектуальний рівень, стан здоров'я тощо); по-друге - з тією конкретною обстановкою, в якій діяла дана особа. Наявність цих двох умов робить для суб'єкта реально можливим передбачення суспільне небезпечних наслідків.

Вольова ознака злочинної недбалості полягає у тому, що особа, маючи реальну можливість передбачити суспільне небезпечні наслідки своєї поведінки, не мобілізує свої психічні здібності для того, щоб здійснити вольові дії, необхідні для запобігання таким наслідкам.

Випадок. Від злочинної недбалості слід відрізняти “випадок” (казус).

“Випадок” у правовій літературі розглядається як самостійний вид психічного ставлення до суспільне небезпечних наслідків. Він має місце тоді, коли наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, котра, однак, не тільки не передбачила можливості їх настання, а й не могла їх передбачити. “Випадок” виключає вини в поведінці особи. На відміну від недбалості “випадок” характеризується відсутністю суб'єктивного критерію, який у поєднанні з об'єктивним визначає необережність як вид вини. Неможливість передбачення суспільне небезпечних наслідків може бути зумовлена як суб'єктивними особливостями особи (відсутність необхідних знань, навичок, досвіду, слабкі

розумові здібності, хвороба тощо), так і тією конкретною обстановкою, в якій було вчинене діяння, що викликало наслідки. *“Випадок (казус)” виключає кримінальну відповідальність за відсутністю складу злочину (зокрема вини) в поведінці особи.*

Змішана форма вини. Відповідно до ст. 23 КК вина може бути виражена тільки у формі умислу або необережності. При цьому одні злочини можуть бути тільки умисними (крадіжка - ст. 185), другі - тільки необережними (службова недбалість - ст. 367), треті - як умисними, так і необережними (вбивство - статті 115, 119).

Змішаної форми вини (іноді її називають складною, або подвійною, формою вини) - *являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного і того ж злочину.*

При змішаній формі вини щодо одних ознак складу злочину має місце умисел (прямий чи непрямий), щодо інших - необережність (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість).

Питання про змішану форму вини виникає в тих складах злочину, в яких об'єктивна сторона за своїм характером є складною. Оскільки зміст вини визначається психічним ставленням особи не тільки до об'єкта, а й до об'єктивної сторони конкретного злочину, то вина повинна відображати складний характер об'єктивних ознак конкретного складу злочину.

Групи злочинів зі змішаною формою вини: 1) це злочини, в яких діяння, що становить собою порушення яких-небудь правил безпеки, саме по собі, у відриві від наслідків є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і тільки настання суспільне небезпечних наслідків, причинне пов'язаних з діянням, робить все вчинене злочином;

2) складність об'єктивної сторони полягає в тому, що передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) - кваліфікуючою ознакою. В цих злочинах відповідно до закону щодо діяння і щодо першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі (прямому чи непрямому), а щодо другого (кваліфікованого) наслідку - тільки в необережності (злочинної самовпевненості або злочинної недбалості).

3. Мотив і мета злочину

Мотив і мета - це факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину. Вони вимагають свого встановлення лише у тих випадках, коли про це прямо зазначено у законі (в диспозиції статті Особливої частини КК) або коли вони однозначно впливають із змісту злочину.

Мотив - це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого.

Мета - це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння. Мотив і мета як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби, інтереси людини. Однак, коли йдеться про мотив і мету злочину, їх зміст визначається антисоціальною спрямованістю.

Мотив злочину - це спонукання до вчинення злочину.

Мета - уявлення про його суспільна небезпечний наслідок, про ту шкоду, яка ознаки для винного настане для охоронюваних кримінальним законом відносин і яка, проте, є для нього бажаною. З огляду на це мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин, а мета - заради чого, до якого результату спрямована її суспільне небезпечна діяльність. Звідси очевидно, що, по-перше, про мотиви і мету злочину можна говорити лише у разі вчинення умисних злочинів. При цьому мета може бути тільки в злочинах, вчинюваних з прямим умислом, тому що вона є свідченням бажання певного наслідку. По-друге, суб'єктивна сторона містить у собі не всі мотиви і мету, а тільки ті з них, що визначають суспільну небезпечність, антисоціальну спрямованість діяння, впливають на ступінь його тяжкості або ступінь суспільної небезпечності особи винного.

Мотив і мета є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони, але вони взаємозалежні, взаємопов'язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення

про спрямованість поведінки особи, наприклад, корисливий мотив і корислива мета в таких злочинах, як крадіжка, грабіж, шахрайство.

Мотиви можуть носити різний характер: низькі (наприклад, користь, помста, хуліганський); такі, що не мають низького характеру (наприклад, жалість, співчуття, прагнення допомогти іншій людині тощо). Мета також може бути різною, наприклад, мета незаконного збагачення, мета приховати інший злочин, мета насильницької зміни конституційного ладу, мета збуту підроблених цінних паперів тощо.

На відміну від вини мотив і мета в структурі суб'єктивної сторони є *факультативними ознаками*, тобто такими, які в характеристиці суб'єктивної сторони різних злочинів можуть відігравати різну роль. Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони конкретних злочинів мотив і мета можуть виконувати роль: 1) обов'язкових, 2) кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак або 3) ознак, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Обов'язковими ознаками мотив і мета виступають у тих випадках, коли законодавець передбачає їх у диспозиціях статей: або прямо вказує на них, або вони однозначно впливають із характеру діяння.

Оскільки певні мотиви і мета впливають на ступінь тяжкості злочину, законодавець може вказати їх у деяких складах як *кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі ознаки*, тобто такі, що підвищують (збільшують) суспільну небезпечність певного складу.

Разом з тим певні мотиви і мета можуть зменшувати суспільну небезпечність, тяжкість конкретних складів злочинів, тому законодавець відносить їх до так званих привілейованих, тобто з пом'якшуючими обставинами. Наприклад, вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК) належить до вбивств при пом'якшуючих обставинах, тому що його мотивом є захист від суспільне небезпечного посягання.

Якщо в статтях Особливої частини КК не зазначені мотиви і мета ні як обов'язкові, ні як кваліфікуючі ознаки, то вони на кваліфікацію не впливають і можуть впливати лише на призначення покарання: як *пом'якшуючі або як обтяжуючі його*. Відповідно до ч. 2 ст. 66 КК мотиви, що не носять низького характеру, можуть враховуватися судом як такі, що пом'якшують покарання, наприклад, неправильно зрозумілі інтереси служби, жалість, захист від суспільне небезпечного посягання, тоді як вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 67 є обставиною, що обтяжує покарання.

Емоційний стан (афект) як ознака суб'єктивної сторони.

Поряд з мотивом і метою у ряді випадків враховується й *емоційний стан* особи, яка вчинила злочин. Проте не всі емоції (почуття, хвилювання) можуть мати кримінально-правове значення. В суб'єктивну сторону злочину входять лише ті емоції (хвилювання), які впливають на характер суспільної небезпеки цього діяння. Емоції (переживання, почуття суб'єкта під час вчинення злочину) - це почуття страху, злості, обурення, задоволення тощо. Це, зокрема, стан сильного душевного хвилювання, викликаний неправомірною поведінкою потерпілого, так званий стан фізіологічного афекту.

Афект - це сильне душевне хвилювання, під час якого вчиняється злочин. *Фізіологічним афектом* в психології називають надто сильний і нетривалий емоційний спалах, найвищий стан обурення, гніву, роздратування.

4. Помилки у кримінальному праві.

Під *помилкою в кримінальному праві* розуміється неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні ознаки вчинюваного нею діяння. Залежно від змісту обставин, що неправильно сприймаються суб'єктом, розрізняють два види помилки: юридичну і фактичну.

Юридична помилка помилку ще інакше називають полягає в неправильному уявленні особи про юридичні властивості вчиненого, його правову характеристику. Саме тому юридичну помилкою в праві. Отже, при юридичній помилці особа може помилятися в злочинності чи не злочинності вчиненого нею діяння, його кваліфікації, виді чи розмірі покарання, передбаченого законом за це діяння. Відповідно юридична помилка поділяється на

три види: а) помилку в злочинності діяння; б) помилку в кваліфікації злочину; в) помилку у виді і розмірі покарання.

Помилка в злочинності діяння, в свою чергу, може бути двоякого роду: вона полягає в тому, що особа вважає своє діяння злочином, а в дійсності закон його таким не визнає; або, навпаки, діяння за законом є злочином, а особа вважає, що воно не злочинно. В першому випадку має місце так званий уявний злочин, що існує тільки в уяві особи. Оскільки обов'язковою ознакою злочину є його кримінальна протиправність, помилкове уявлення про злочинність діяння виключає вину і кримінальну відповідальність.

Помилка в кваліфікації злочину - відображує незнання чи недостатню поінформованість особи про чинний кримінальний закон. Наприклад, вчиняючи відкрите без насильства викрадення чужого майна, особа вважає, що таке діяння кваліфікуватиметься за ст. 185 КК як крадіжка, тоді як воно підпадає під ознаки ст. 186 КК, котра передбачає грабіж. Так само вирішується питання і при наявності помилки в характері покарання, тобто при неправильному уявленні особи про вид і розмір покарання, що загрожує їй за законом за вчинений злочин.

Отже, викладене дозволяє зробити загальний висновок про те, що помилка особи в юридичних ознаках відображує незнання нею кримінального закону і, за загальним правилом, не впливає на кримінальну відповідальність та покарання.

Фактична помилка - це неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння. При фактичній помилці особа правильно оцінює юридичну, правову характеристику певного діяння як конкретного злочину, проте помиляється у його фактичних ознаках.

Залежно від того, у змісті яких саме об'єктивних ознаках помиляється особа, розрізняють такі види фактичної помилки: а) помилку в об'єкті; б) помилку в характері діяння (дії або бездіяльності); в) помилку в причинному зв'язку; г) помилку в особі потерпілого.

Помилка в об'єкті полягає в неправильному уявленні особи про характер тих суспільних відносин, на які посягає її діяння. Особа спрямовує своє діяння на заподіяння шкоди одному об'єкту, але внаслідок її помилки шкода фактично заподіюється іншому об'єкту.

У більшості випадків помилка в об'єкті пов'язана з помилкою особи в предметі злочину, а через неї - в його об'єкті. Помилка в характері діяння може бути двоякого роду. По-перше, вона може виражатися в помилці особи щодо наявності в її дії або бездіяльності фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину; по-друге - в помилці щодо відсутності в її діянні таких ознак. У першому випадку суб'єкт, вчиняючи певне діяння (дію чи бездіяльність), вважає, що воно становить собою фактичну ознаку об'єктивної сторони конкретного складу злочину, тоді як в дійсності цього немає.

Третя фактична помилка - у розвитку причинного зв'язку - становить собою неправильне уявлення про дійсний розвиток причинного зв'язку між суспільне небезпечним діянням і суспільне небезпечними наслідками.

Помилка в особі потерпілого полягає в заподіянні шкоди одній людині, помилково сприйнятій за іншу. Винний, бажаючи вбити С., вбиває В., помилково сприйнятого за С. Така помилка не може впливати на форму вини і відповідальність, тому що життя будь-якої людини (а саме життя тут є об'єктом) однаково охороняється законом про кримінальну відповідальність. Винний же в цій ситуації не помилявся в тому, що посягає на життя людини. Отже, відповідальність його і повинна наставати за умисне вбивство.

Помилку в особі потерпілого необхідно відрізнити від деяких випадків помилки в об'єкті, зовнішньо схожих з помилкою в особі.

Від помилки в особі потерпілого необхідно також відрізнити випадки відхилення дії або удару, що зовні схожі на цю помилку, але не є нею. При відхиленні дії суб'єкт спрямовує свої дії на заподіяння шкоди одній особі, але з причин, які від нього не залежали (а не внаслідок його помилки), шкода заподіюється іншій особі.

Контрольні питання

1. Дайте поняття та ознаки суб'єктивної сторони злочину
2. Визначте форми вини
3. Дайте характеристику прямого умислу та іншим різновидам умислу
4. Дайте характеристику непрямого умислу
5. Дайте характеристику змішаної форми вини
6. Розкрийте факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину
7. Дайте характеристику помилок у кримінальному праві

Тема: НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН (СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ЗЛОЧИНУ)

План

1. Поняття стадій вчинення умисного злочину
2. Види стадій вчинення умисного злочину
3. Добровільна відмова при незакінченому злочині.

1.Поняття стадій вчинення умисного злочину

Ст. 13 КК розрізняє три стадії вчинення злочину: готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин.

Злочинна діяльність не завжди проходить всі три стадії. Намір на вчинення злочину часто реалізується безпосередньо у закінченому злочині. Питання про відповідальність за незакінчену злочинну діяльність виникає тільки тоді, коли злочин було перервано на стадії готування або замаху і не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного.

Попередня злочинна діяльність можлива тільки при вчиненні умисного злочину. Така діяльність виражається в усвідомлених діях, спрямованих на заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність.

При вчиненні необережного злочину особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечного наслідку або ж легковажно розраховує на його відвернення. Іншими словами, якщо особа не бажає якогось наслідку, вона не може ні готуватися до нього, ні здійснити замах на його спричинення. Небажання настання наслідків є характерним не тільки для необережних злочинів, а й при вчиненні злочину з непрямым умислом. Якщо особа не бажала настання суспільно небезпечних наслідків, але свідомо їх допускала, вона повинна нести відповідальність за фактично спричинену шкоду навіть тоді, коли могла настати і більш тяжка шкода.

Таким чином, КК визнає злочинними і караними три стадії вчинення злочину: 1) готування до злочину; 2) замах на злочин, що разом з готуванням до злочину становлять незакінчений злочин; 3) закінчений злочин. Ознаки готування до злочину і замаху на злочин передбачені відповідно у ст.14 і ст.15, а закінчених злочинів - у диспозиціях статей Особливої частини КК. Якщо злочин закінчений, то він поглинає всі стадії його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

2.Види стадій вчинення умисного злочину

Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Тобто, закінченим злочином вважається діяння, коли винний виконав усі дії, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину, досяг бажаного результату, заподіяв шкоду об'єкту злочину.

Тільки наявність усіх об'єктивних і суб'єктивних ознак у вчиненому діянні дозволяє визнати його закінченим злочином.

Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів і знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК).

Дії, що утворюють готування, не входять до об'єктивної сторони закінченого складу злочину, вони ще не ставлять об'єкт злочину в безпосередню небезпеку, але створюють умови для вчинення злочину у майбутньому. Такі дії є першим етапом здійснення злочинного умислу.

З об'єктивної сторони готування до злочину проявляється у: а) підшукуванні засобів чи знарядь вчинення злочину, б) пристосуванні засобів чи знарядь вчинення злочину, в) підшукуванні співучасників, г) змові на вчинення злочину, д) усуненні перешкод, е) іншому умисному створенні умов для вчинення злочину.

Під *підшукуванням* засобів чи знарядь вчинення злочину треба розуміти їх придбання будь-яким шляхом (купівля, отримання у подарунок, у борг, запозичення на певний час, пошук тощо).

Під *пристосуванням* засобів чи знарядь вчинення злочину треба розуміти таку зміну будь-яких предметів матеріального світу, яка робить їх придатними (більш зручними, більш ефективними) для вчинення злочину. Наприклад, загострення вивертки для нанесення тілесного ушкодження, підробка документа для вчинення шахрайства тощо.

Засобами вчинення злочину є предмети матеріального світу, які полегшують чи прискорюють вчинення злочину, або є необхідними для його вчинення. Наприклад, підроблені документи для вчинення самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК), наркотичні засоби - для приведення потерпілої особи в безпорадний стан із метою зґвалтування (ст. 152 КК), дискета з комп'ютерним вірусом - для незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст. 361 КК), капкан - для незаконного полювання (ст. 248 КК).

складу злочину. Наприклад, зброя для вбивства, відмичка для проникнення у квартиру з метою вчинення крадіжки.

Підшукування співучасників - це залучення до вчинення злочину інших осіб. Наприклад, пособника - для приховання злочину, організатора - для отримання відповідних настанов щодо вчинення злочину.

Змова на вчинення злочину - це домовленість двох чи більше суб'єктів злочину про спільне вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Усунення перешкод - це усунення можливих чи дійсних перепон вчинення злочину (наприклад, отруєння собаки перед крадіжкою, створення надлишків майна на складі з метою потім викрасти його, не включення сигналізації чи виведення її з ладу з метою безперешкодного проникнення в приміщення для незаконного використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації).

До *іншого умисного створення умов для вчинення злочину* належать різноманітні дії, які (як і попередні види готування до злочину) полегшують вчинення злочину, створюють умови для приховання слідів злочину, забезпечують алібі тощо. До них можна віднести розробку плану вчинення злочину, підшукування жертви злочину, завчасну підготовку сховища для майна, здобутого злочинним шляхом, організація засідки тощо.

Готування необхідно відмежовувати від виявлення умислу на вчинення злочину. Слід зазначити, що підґрунтям кримінальної відповідальності є суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 11 КК). Усе, що не виражено у діянні, перебуває поза сферою кримінально-правового регулювання, є байдужим для кримінального права і не може тягти кримінальну відповідальність.

Від виявлення умислу слід відрізняти такі самостійні злочини, як погроза вбивством, знищенням майна тощо (наприклад, статті 129, 195, 266). У цих випадках карається не самий умисел, а суспільно небезпечне діяння (погроза), навіть якщо в погрозуючого і не було наміру

в подальшому реалізувати цю погрозу, бо тут заподіюється безпосередня шкода особі, суспільній безпеці, громадському спокою тощо.

Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК).

Сутність замаху полягає в тому, що на цій стадії здійснюється реальне посягання на об'єкт злочину, частково виконується об'єктивна сторона конкретного складу злочину.

Суб'єктивна сторона складу замаху на злочин характеризується тільки прямим умислом (ч. 1 ст. 15 КК). Суб'єкт усвідомлює, що він своїми діями (бездіяльністю) вчинює конкретний злочин, виконує частину об'єктивної сторони, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (у злочинах із матеріальним складом) і бажає довести злочин до кінця (а в злочинах із матеріальним складом - настання суспільно небезпечних наслідків). Крім того, свідомістю суб'єкта охоплюється незавершеність злочину, що йому не вдалося повністю реалізувати умисел.

Види замаху: закінчений і незакінчений.

При незакінченому і закінченому замаху на злочин суспільно небезпечний наслідок не настає з різних причин. При незакінченому замаху на злочин він взагалі не може настати, оскільки винний не закінчив саме діяння, необхідне для спричинення наслідку, а при закінченому замаху на злочин суспільно небезпечний наслідок міг настати, бо винним виконані усі дії для його спричинення.

Поділ замаху на злочин на закінчений і незакінчений має значення і при вирішенні питання про добровільну відмову від доведення злочину до кінця. Добровільна відмова при незакінченому замаху на злочин можлива завжди, а при закінченому - тільки в окремих випадках.

Відмежування замаху на злочин від закінченого злочину. Замах на злочин відрізняється від закінченого злочину об'єктивною стороною. При замаху на злочин вона не завершена, відсутні деякі її ознаки (або не доведене до кінця діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, або відсутній суспільно небезпечний наслідок), а при закінченому злочині об'єктивна сторона повністю виконана. Тому визнання здійсненого діяння замахом або закінченим злочином залежить від опису об'єктивної сторони злочину в диспозиції закону.

Відмежування замаху на злочин від готування до злочину. Замах на злочин відрізняється від готування до злочину характером вчинених діянь, а злочин із матеріальним складом - і близькістю настання суспільно небезпечних наслідків. При замаху на злочин діяння безпосередньо спрямоване на вчинення злочину, а при готуванні до злочину лише створюються умови для вчинення злочину. При замаху на злочин створюється, як правило, безпосередня небезпека заподіяння шкоди об'єкту, бо здійснюється діяння, яке безпосередньо може призвести до закінчення злочину, в тому числі і до настання наслідків у матеріальних складах злочинів. При готуванні ж до злочину в усіх випадках створюється лише опосередкована небезпека, оскільки дії при готуванні до злочину ніколи не можуть самі по собі, без вчинення інших дій, заподіяти шкоду об'єкту, призвести до закінчення злочину і настання зокрема суспільно небезпечних наслідків у злочинах із матеріальним складом. У зв'язку з цим замах на злочин порівняно з готуванням до злочину, за інших рівних умов, має більший ступінь суспільної небезпеки.

Закінчений замах. Замах на вчинення злочину є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважало необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. Цей замах нерідко називають невдалим.

Не можна використовувати для поділу замаху на закінчений і незакінчений і змішаний критерій, тобто одночасне застосування об'єктивного і суб'єктивного критеріїв. Формула змішаного (об'єктивно-суб'єктивного) критерію, яка пропонує визнавати закінчений замах на злочин там, де зроблено усе, необхідне для вчинення злочину, є невдалою, оскільки ставить поняття закінченого замаху в повну залежність від розсуду суддів.

Незакінчений замах. Відповідно до ч. 3 ст. 15 замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця. Наприклад: злодій був затриманий як тільки проникнув у житло, або при нападі з метою вбивства з рук винного була вибита зброя. Цей замах іноді називають перерваним.

Отже, такий поділ проводиться за суб'єктивним критерієм, тобто за ставленням самого винного до вчинених ним дій, його власним уявленням про ступінь виконання ним злочинного діяння.

Замах на непридатний об'єкт, замах непридатними засобами. Доктрина кримінального права виділяє ще й третій вид замаху - *непридатний замах*.

Розрізняють: замах на непридатний об'єкт (предмет) та замах із непридатними засобами.

Замах на непридатний об'єкт має місце тоді, коли можливість спричинення шкоди об'єкту виключається у зв'язку з особливими якостями предмета злочину або потерпілого, або у зв'язку з відсутністю їх на місці злочину, про що винному не було відомо.

Замах на непридатний об'єкт (він може бути закінченим або незакінченим) має місце тоді, коли об'єкт не має необхідних властивостей (ознак) або він зовсім відсутній, внаслідок чого винний не може довести злочин до кінця. Особа припускається фактичної помилки, що і позбавляє її можливості довести злочин до кінця. Це, наприклад, постріл у труп, помилково прийнятий за живу людину; викрадення предмета, помилково прийнятого за бойові припаси чи наркотичні засоби.

Замахом із непридатними засобами є помилкове чи через незнання використання винним для досягнення злочинної мети таких засобів, які об'єктивно не могли привести до завершення злочину. Скажімо, використання для позбавлення життя речовини, прийнятої помилково за отруту, використання для проникнення у квартиру відмичок, якими не можна відімкнути замок. При цьому засоби можуть бути як абсолютно, так і відносно непридатними для заподіяння шкоди.

Абсолютно непридатними вважаються засоби, використання яких за будь-яких умов (обставин) не може привести до закінчення злочину (наприклад, спроба отруїти людину речовиною, помилково прийнятою за отруту).

Відносно непридатними є ті засоби, які лише за даних конкретних обставин не можуть привести до виконання задуманого (наприклад, спроба вчинити вбивство з вогнепальної зброї, що виявилася зіпсованою).

Оскільки непридатний замах не виключає суспільної небезпеки скоєного (він спрямований на вчинення злочину), кримінальна відповідальність за нього настає на загальних підставах. Винятки становлять дії, що полягають у використанні для вчинення злочину в силу неосвіченості таких засобів, які реально не можуть заподіяти шкоду (заклинання, чаклунство тощо).

3. Добровільна відмова при незакінченому злочині

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК).

Зі змісту ст. 17 КК випливає, що добровільна відмова від доведення злочину до кінця, яка виключає кримінальну відповідальність, можлива лише на стадії готування до злочину чи замаху на нього та має відповідати низці ознак.

По-перше, припинення готування чи замаху має бути *остаточним*. Остаточність означає безповоротну відмову від доведення злочину до кінця, відсутність умислу продовжити його у майбутньому. Від добровільної відмови треба відрізнити призупинення, тимчасову відмову від вчинення злочину або відмову від Повторення посягання при невдалій спробі вчинити злочин. Перерва у вчиненні злочину, його призупинення, тимчасова відмова від доведення його до кінця не створюють добровільної відмови від вчинення злочину, оскільки

не припиняється загроза, небезпека заподіяння шкоди об'єкту, який охороняється кримінальним законом.

Не є добровільною відмовою від злочину і відмова від повторення посягання при невдалій спробі вчинення злочину, оскільки винним зроблено все, що він вважав за необхідне для закінчення злочину, але з не залежних від нього причин злочин не був доведений до кінця.

Добровільна відмова від злочину можлива тільки в незакінченому злочині, лише до моменту закінчення злочину, бо тільки в цьому випадку особа може ліквідувати (припинити) створену нею небезпеку заподіяння шкоди об'єкту, який охороняється кримінальним законом. Добровільна відмова виключається на стадії закінченого злочину, оскільки є всі елементи складу злочину і відмовитися від завершеного посягання вже неможливо, воно незворотне.

Таким чином, поняття закінченого злочину і добровільної відмови від злочину є взаємовиключними.

Підстави виключення кримінальної відповідальності при добровільній відмові від злочину. Відповідно до ст. 17 добровільна відмова від злочину є самостійною підставою виключення кримінальної відповідальності за незакінчений злочин, оскільки шляхом добровільної відмови особа усуває створену нею небезпеку, не дає їй реалізуватися, перетворитися на фактичне заподіяння шкоди об'єкту, перешкоджає закінченню злочину.

Правові наслідки добровільної відмови від злочину. Згідно з ч. 2 ст. 17 «особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину». Звідси випливає, що особа, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності за вчинені нею готування до злочину або замах на злочин.

Якщо в діянні (діях або бездіяльності), яке вчинене особою до добровільної відмови, вже міститься склад іншого закінченого злочину, кримінальна відповідальність настає за це посягання, а за добровільно припинене готування або замах відповідальність виключається.

Діяльне каяття при вчиненні злочину. Під діяльним каяттям слід розуміти такі дії особи, які свідчать про осуд нею вчиненого злочину і про прагнення загладити його наслідки.

Об'єктивною ознакою діяльного каяття є певна активна поведінка особи, яка вчинила злочин, а суб'єктивною ознакою - осуд винним своїх дій (тому ці дії і мають таку назву).

Діяльне каяття може проявитися в різних видах, а саме: а) запобіганні шкідливих наслідків вчиненого злочину; б) відшкодуванні заподіяного збитку або усуненні заподіяної шкоди; в) сприянні розкриттю злочину; г) з'явленні із зізнанням; д) інших подібних діях, що пом'якшують наслідки вчиненого злочину і відповідальність за нього.

Добровільну відмову від доведення злочину до кінця треба відрізнити від дійового каяття. Добровільна відмова можлива тільки при незакінченому злочині. Дійове каяття можливе як при закінченому, так і при незакінченому злочині. Добровільна відмова можлива тільки до порушення кримінальної справи щодо особи, яка вчинила готування чи замах на злочин, а дійове каяття і після порушення кримінальної справи щодо винної особи.

Добровільна відмова характеризується утриманням від продовження злочину (бездіяльністю), а дійове каяття - тільки активними діями: щирим каяттям, активним сприянням розкриттю злочину, повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Добровільна відмова можлива тільки від злочинів, що вчинюються з прямим умислом (готування і замах характеризуються лише таким умислом), а дійове каяття - при вчиненні будь-яких злочинів, у тому числі й необережних. При добровільній відмові особа звільняється від кримінальної відповідальності, оскільки її діяння не вважається злочином (відсутня суспільна небезпека - обов'язкова ознака злочину), а дійове каяття є обставиною, що звільняє від кримінальної відповідальності лише при вчиненні злочину невеликої тяжкості, а його окремі складові (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування збитку або усунення заподіяної шкоди) - обставиною, що пом'якшує покарання.

Контрольні питання

1. Дайте поняття стадій вчинення умисного злочину
2. Дайте характеристику видів стадій вчинення умисного злочину
3. Готування до злочину та його види
4. Поняття замаху та його види
5. Добровільна відмова при незакінченому злочині.

Тема: СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

План

1. Поняття співучасті та його ознаки
2. Види співучасників
3. Форми співучасті
4. Відповідальність співучасників
5. Причетність до злочину

1. Поняття співучасті та його ознаки

Співучасть у злочині є однією з форм злочинної діяльності. Такого роду діяльність має свої правові особливості, які дозволяють виділяти співучасть у самостійний кримінально-правовий інститут. Її специфіка полягає у тому, що: а) участь у вчиненні злочину двох або більше осіб обумовлює його підвищену суспільну небезпеку; б) склад злочину виконується лише завдяки спільній діяльності всіх співучасників.

Співучастью у злочині визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Співучасть - це об'єднання, коли кілька осіб вчиняють злочин спільно і умисно. Співучасть не утворює яких-небудь особливих, інших підстав відповідальності - підставою відповідальності тут є той же склад злочину, але вчинюваний у співучасті.

Об'єктивні ознаки співучасті виражені в законі словами - злочин, вчинений декількома (двома або більше) суб'єктами злочину спільно.

Суб'єктивні ознаки - вказівкою, що співучасть - це умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину.

При визначенні об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті має місце вказівка на спільність. І дійсно, спільність характеризує й об'єктивну, і суб'єктивну сторону співучасті. Якщо об'єктивні ознаки співучасті - це спільність дій учасників, то суб'єктивні ознаки - це спільність їх умислу.

2. Види співучасників.

Визнаються: виконавець, організатор, підбурювач і пособник. Співучасники в злочині можуть виконувати різні ролі - однорідні або різнорідні функції.

Виконавцем (співвиконавцем) за ч. 2 ст. 27 вважається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами злочину, вчинила конкретний злочин. Звідси випливає, що виконавцем (співвиконавцем) є співучасник, що своїми діями безпосередньо виконав повністю або хоча б частково (у якійсь частині) об'єктивну сторону злочину. Без виконавця немає співучасті, тому що тільки він вчиняє задумане, він реалізує, завершує умисел співучасників. І в цьому розумінні виконавець - визначальна, центральна фігура в співучасті.

Організатор (ч. 3 ст. 27) - це особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Організатор посідає особливе місце в співучасті, він ніби стоїть над всіма співучасниками, регулюючи і направляючи всю їх діяльність. Особа, яка організувала вчинення злочину, - це співучасник, що об'єднує інших співучасників, розподіляє ролі між

ними, що намічає план злочину, визначає майбутню жертву чи об'єкти злочину. Організатором є також особа, яка керувала підготовкою або вчиненням злочину, особа, що забезпечує фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (наприклад, здійснює фінансування послуг охоронців, тощо), особа, що організувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

З *об'єктивної сторони* організаторська діяльність повинна відповідати вимогам спільності. І з цього погляду дії організатора завжди причинне пов'язані з тим злочином чи злочинами, що вчиняє виконавець (співвиконавець).

З *суб'єктивної сторони* умислом організатора охоплюється той злочин, що повинен вчинити виконавець (виконавці). Організатор бажає вчинення цього злочину і направляє свою діяльність на організацію його вчинення.

Підбурювач (ч. 4 ст. 27). Підбурювачем вважається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину, це особа, яка викликала у виконавця або в інших співучасників рішучість, бажання вчинити злочин, тобто умисел на вчинення злочину.

З *об'єктивної сторони* саме тим, що підбурювач викликає бажання вчинити злочин, він і ставить свої дії в причинний зв'язок з тим злочином, що буде вчинений виконавцем. У цьому виражається спільність діяння підбурювача з іншими співучасниками.

З *суб'єктивної сторони* підбурювач має прямий умисел на вчинення виконавцем певного, конкретного злочину. Підбурювання можливе лише на вчинення конкретного злочину. Не підбурювання взагалі, а підбурювання до вчинення певного злочину (крадіжки, вбивства, зґвалтування).

Пособник (ч. 5 ст. 27). Пособником визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

З *об'єктивної сторони* спільність у поведінці пособника виявляється в тому, що, укріплюючи своїми діями або бездіяльністю рішучість вчинити злочин, він ставить свою діяльність у причинний зв'язок з тим злочином, який вчиняється виконавцем.

З *суб'єктивної сторони* пособник обов'язково повинен бути поінформований про злочинні наміри співучасників (у всякому разі про злочинні наміри виконавця). Тим самим він передбачає, що злочин, саме конкретний злочин, буде вчинений і бажає цього або свідомо припускає його вчинення.

Види пособництва (ч.5 ст.27).

а) *пособництво фізичне*, описане в законі словами: наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод або іншим чином виражене сприяти приховуванню злочину;

б) *пособництво інтелектуальне* полягає у наданні порад, вказівок, а також у заздалегідь обіцяному приховуванні злочинця, засобів чи знарядь вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом, або у придбанні чи збуті таких предметів.

Фізичне пособництво: надання засобів чи знарядь виявляється в тому, що пособник передає в розпорядження виконавця чи інших співучасників різні предмети матеріального світу, що забезпечують досягнення співучасниками їх злочинних намірів. Так, пособник може надати знаряддя злому, відмички, зброю, транспорт, кошти тощо і тим самим сприяє вчиненню злочину; *усунення перешкод вчиненню злочину* полягає в усуненні перешкод, що заважають реалізації злочинних намірів співучасників.

Інтелектуальне пособництво: надання порад, вказівок виражається в тому, що пособник може, наприклад, пояснити, як краще проникнути у приміщення для вчинення крадіжки, або порекомендувати, як можна втягнути у вчинення злочину інших осіб, яким шляхом слідувати після вчинення злочину, щоб уникнути затримання, як подолати з найменшими втратами опір потерпілого тощо;

Заздалегідь обіцяне приховування злочинця, засобів і знарядь вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом. Всі ці види приховування в теорії і

практиці охоплюються одним поняттям - заздалегідь обіцяне приховування злочинів. Пособництво, що виявляється у заздалегідь обіцяному приховуванні злочину, має місце з моменту дачі приховувачем обіцянки приховати злочин, незалежно від того, чи мало місце потім, після вчинення злочину, таке приховування. Заздалегідь пообіцявши таке приховування, пособник поставив свої дії в причинний зв'язок з діями, що потім учинить виконавець. Розглянемо види приховування злочинів:

- *приховування злочинця* полягає в тому, що приховувач обіцяє приховати особу, яка вчинила злочин, наприклад, приховати її у себе в сараї, надати їй тимчасове житло. Приховування злочинця може виражатися у наданні йому підроблених документів, що змінюють його ім'я і прізвище, у зміні його зовнішності, навіть шляхом пластичної операції тощо;

- *приховування знарядь і засобів* вчинення злочину може полягати в приховуванні в спеціальному сховищі вогнепальної зброї, викраденої виконавцем, у знищенні, наприклад, верстата, на якому друкувалися фальшиві гроші;

- *приховування слідів злочину* може полягати, наприклад, у похованні трупа потерпілого, спаленні одягу злочинця, замиванні на ньому слідів крові, знищенні підроблених документів тощо;

- *приховування предметів, здобутих злочинним шляхом*, - це, наприклад, приховування речей, здобутих шляхом крадіжки, зберігання коштів, отриманих внаслідок вчинення співучасниками злочину, та ін.;

- *заздалегідь обіцяне придбання і збут майна*, здобутого злочинним шляхом, полягає у купуванні (обміні), отриманні як застави майна, здобутого, наприклад, внаслідок крадіжки або розбою, а також у продажу або іншому збуті такого майна.

3.Форми співучасті

Форми співучасті - це об'єднання співучасників, які розрізняються між собою за характером виконуваних ролей і за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними.

Види співучасті: *проста і складну* співучасть:

Проста співучасть (співвиконавство, співвинність) має місце там, де всі співучасники є виконавцями злочину і, отже, всі вони виконують однорідну роль.

Складна співучасть (співучасть з розподілом ролей) виявляється в тому, що співучасники виконують різні ролі, тут має місце розподіл ролей - один або кілька з них - виконавці, інші - підбурювачі, пособники тощо. Інакше кажучи, при цій формі співучасті не всі співучасники є виконавцями злочину.

За *суб'єктивними ознаками*, за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу ст. 28 розрізняє *форми співучасті*:

- а) вчинення злочину групою осіб;
- б) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- в) вчинення злочину організованою групою;
- г) вчинення злочину злочинною організацією.

а) *злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови*. У цих випадках діяльність одного виконавця приєднується до діяльності іншого (інших) виконавця вже в процесі вчинення злочину (коли воно вже почалося), але до його закінчення. Змова на вчинення злочину (на доведення його до кінця) має місце не до початку, а вже в ході злочину, коли хоча б один з виконавців почав його вчиняти.

б) *злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, коли його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення*. Для цієї форми співучасті необхідна попередня змова співучасників на спільне вчинення злочину. Змова повинна мати місце до початку злочину. Ця змова може відбутися задовго до вчинення злочину, а може відбутися прямо перед злочином, але до

замаху на нього. Закон не вимагає для цієї форми співучасті якої-не-будь стійкості, досить лише змови.

в) злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Для організованої групи потрібна участь хоча б трьох осіб, у той час як для групи, що діє за попередньою змовою, досить двох учасників. Необхідно, щоб учасники такої групи організувалися в стійке об'єднання. Стійкість групи - поняття оціночне і встановлюється кожного разу, виходячи з конкретних обставин справи.

г) злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він вчинений стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени чи структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництвом чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ч. 4 ст. 28).

Злочинна організація - це організована група особливого роду, наділена законом більшим ступенем стійкості, згуртованості і рядом інших ознак. Це ієрархічне об'єднання учасників, що припускає ієрархію його членів або структурних частин. Ієрархія також може полягати у підпорядкованості членів організації своїм керівникам, підпорядкуванні окремих структурних частин злочинної організації єдиному центру, в обов'язковості рішень, прийнятих організаторами, для всіх інших учасників злочинної організації. Це зорганізованість дій для вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів.

4.Відповідальність співучасників

Відповідальність співучасників, які діють в організованій групі або злочинній організації, визначається в такий спосіб:

а) організатор злочину підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені будь-яким співучасником цієї групи, за умови, якщо вони (ці злочини) охоплювалися умислом організатора (ч. 1 ст. 30);

б) інші співучасники (учасники групи) підлягають відповідальності за злочини, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, що виконував у злочині кожний з них (ч. 2 ст. 30);

в) дії всіх цих співучасників кваліфікуються за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинення даного злочину злочинною організацією чи організованою групою (наприклад, всі учасники банди, незалежно від тієї ролі, яку вони виконували в злочині, несуть відповідальність безпосередньо за ст. 257; всі учасники організованої групи, що вчинила вимагання, - за ч. 4 ст. 189).

При простій співучасті, тобто співвиконавстві, всі співучасники несуть відповідальність за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ними злочин (ч. 1 ст. 29).

При співучасті з розподілом ролей питання про відповідальність вирішується наступним:

а) виконавець (співвиконавці) відповідають за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений ними злочин (ч. 1 ст. 29);

б) всі інші співучасники (організатори, підбурювачі, пособники) відповідають за той злочин, що вчинив виконавець (співвиконавці);

в) дії всіх співучасників у зв'язку з цим, за винятком виконавця (виконавців), кваліфікуються за тією статтею Особливої частини КК, за якою кваліфіковані дії виконавця, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27. Так, пособник вбивства відповідає за ч. 5 ст. 27 і ч. 1 ст. 115.

Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом. Характерною ознакою злочину із спеціальним суб'єктом є те, що їх можуть вчинити лише особи, наділені ознаками спеціального суб'єкта. У злочинах із спеціальним суб'єктом, особи, які не є спеціальними суб'єктами, можуть виступати як співучасники злочину. Виконавцем цих злочинів може бути тільки спеціальний суб'єкт, а як організатор, підбурювач, пособник можуть виступати й інші особи, не наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Провокацією злочину визнається ситуація, коли особа підбурює (провокує) виконавця або інших співучасників на вчинення злочину з метою його подальшого викриття.

Ексцес виконавця – це вчинення таких злочинних дій, що не охоплювалися ні прямим, ні непрямым умислом інших співучасників. Співучасником вчинені дії, які виходять за межі угоди, що відбулася між ними. Таким чином, ексцес виконавця має місце там, де інші співучасники не передбачали, не бажали і не допускали вчинення тих злочинних дій, що вчинив виконавець.

Розрізняють два види ексцесу: кількісний і якісний.

Кількісний ексцес має місце там, де виконавець, почавши вчиняти злочин, що був задуманий співучасниками, вчиняє дії однорідного характеру, але більш тяжкі. Тут задуманий співучасниками злочин ніби «переростає» у більш тяжкий. У цих випадках виконавець несе відповідальність за більш тяжкий злочин, що він вчинив.

Якісний ексцес має місце там, де виконавець вчиняє неоднорідний, зовсім інший, ніж був задуманий співучасниками, злочин на додаток до того, що було погоджено із співучасниками. При такому ексцесі виконавець відповідає за правилами реальної сукупності злочинів: за задуманий і вчинений за угодою з співучасниками злочин і за той, що був наслідком його ексцесу.

Співучасники як при кількісному, так і при якісному ексцесі виконавця за ексцес відповідальності не несуть (оскільки цей злочин не охоплювався їх умислом). Вони відповідають лише в межах змови, що відбулася між ними, тобто за той злочин, що ними спільно було задуманий. У частині 5 ст. 29 зазначено, що співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їх умислом.

Іноді поняття ексцесу виконавця намагаються підмінити більш широким поняттям - ексцес співучасника, вважаючи, що «автором» ексцесу може бути не лише виконавець злочину, але й будь-який інший співучасник. При цьому, однак, не враховується, що стосовно ексцесу (до того злочину, що саме і складає зміст ексцесу) будь-який співучасник є виконавцем, оскільки саме він вчиняє дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину, який є наслідком ексцесу. Тому правильно говорити не про ексцес співучасника, а про ексцес виконавця.

Безнаслідкова співучасть має місце там, де виконавцю не вдалося вчинити закінчений злочин і він вчинив лише готування або замах, на яких його злочинна діяльність була припинена (перервана). У таких ситуаціях виконавець несе відповідальність за готування до злочину або замах на злочин. Інші ж співучасники відповідають за співучасть у готуванні до злочину або за співучасть у замаху на злочин, залежно від того, на якій з цих стадій була припинена (перервана) злочинна діяльність виконавця.

Невдале підбурювання або пособництво має місце там, де можливий (передбачуваний, потенційний) виконавець відхиляє пропозицію вчинити злочин (брати участь у вчиненні злочину), що може виходити від підбурювача, пособника чи навіть організатора. У таких випадках відсутня змова, яка є обов'язковою ознакою співучасті, тут немає змови на спільне вчинення злочину, вона не відбулася, тому що пропозиція брати участь у злочині не була прийнята (була відхилена) виконавцем. Виконавець кримінальної відповідальності не несе, а інші співучасники відповідають за готування до злочину, який вони бажали вчинити, - тобто за ч. 1 ст. 14 і відповідною статтею Особливої частини КК, оскільки їх діяльність з підшукування співучасників є не що інше, як готування до злочину.

При **добровільній відмові співучасників** злочин не повинен бути доведений до кінця при усвідомленні винним фактичної можливості завершити злочин, закінчити його. Однак при співучасті діє не одна, а декілька осіб, причому дії їх опосередковані свідомою поведінкою виконавця злочину. Відповідно тут застосовуються такі положення:

- Добровільна відмова виконавця розглядається за правилами ст. 17 і не має особливостей порівняно з добровільною відмовою особи, яка діє індивідуально.
- Інші співучасники при добровільній відмові виконавця несуть відповідальність за готування до злочину або замах на злочин, залежно від того, на якій з цих стадій добровільно відмовився від доведення злочину до кінця виконавець (ч. 1 ст. 31).
- Організатор, підбурювач і пособник звільняються від кримінальної відповідальності в зв'язку з наявністю добровільної відмови лише тоді, коли вони своїми діями (як правило, активними) попередять вчинення злочину виконавцем (наприклад, обеззброять його, попередять потерпілого, передадуть виконавця в органи влади тощо). У разі добровільної відмови когонебудь з співучасників - виконавець та інші співучасники несуть відповідальність за готування чи замах на злочин залежно від того, на якій стадії їх діяльність була припинена (ч. 3 ст. 31).
- Якщо ж співучасник намагався запобігти злочину, який він повинен був вчинити, але це йому не вдалося (виконавець все-таки довів злочин до кінця), то такі дії співучасника розглядаються як діяльне каяття й оцінюються як обставина, яка пом'якшує покарання.

Причетність до злочину - це дія чи бездіяльність, яка хоча і пов'язана з вчиненням злочину, але **не є співучастю** в ньому.

Види причетності до злочину:

1) Заздалегідь не обіцяне (тобто не обіцяне до закінчення (завершення) злочину) переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом або

2) Заздалегідь не обіцяне придбання чи збут таких предметів.

Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності у випадках, передбачених ст.198 КК „Придбання, отримання, зберігання чи сбут майна, одержаного злочинним шляхом” та ст. 396 КК „Приховування злочину”.

Придбання чи збут майна, здобутого злочинним шляхом - це активна діяльність особи, що виявляється у купівлі або іншій сплатній передачі майна, здобутого злочинним шляхом, або зберіганні такого майна. Мова йде лише про дії, заздалегідь не обіцяні. Якщо такі дії були заздалегідь обіцяні, то вони утворюють, у силу ч. 5 ст. 27, пособництво.

Приховування злочину - це активна діяльність особи по приховуванню злочинця, засобів і знарядь вчинення злочину, його слідів або предметів, здобутих злочинним шляхом. Якщо приховування було обіцяне до початку чи в процесі вчинення злочину, але до його закінчення, таке приховування розглядається як співучасть у злочині у виді пособництва.

3) Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину.

Контрольні питання

1. Дайте поняття співучасті та його ознаки
2. Види співучасників
3. Розкрийте форми співучасті
4. Підстави і межі відповідальності співучасників
5. Визначте поняття ексцес виконавця
6. Добровільна відмова від співучасті
7. Розкрийте зміст причетності до злочину

Тема: ПОВТОРНІСТЬ, СУКУПНІСТЬ ТА РЕЦИДИВ

План

1. Поняття і види одиничного злочину. Множинність злочинів.
2. Поняття і види повторності злочинів
3. Поняття і види сукупності злочинів
4. Поняття і види рецидиву злочинів

1. Поняття і види одиничного злочину. Множинність злочинів

Повторність злочинів, їх сукупність і рецидив, як це прямо зазначено в статтях 32 - 34 КК, припускають вчинення особою або групою осіб двох чи більше окремих самостійних злочинів. У теорії кримінального права такі ситуації визначають як *множинність злочинів*, оскільки саме слово “множинність” включає декілька елементів. При множинності злочинів завжди має місце поєднання в поведінці особи або співучасників двох чи більше злочинів. Тому множинність злочинів, видами якої є повторність, сукупність і рецидив злочинів, означає, що особою (співучасниками) вчинено два або більше злочинних діянь, кожне з яких утворює ознаки самостійного складу злочину.

Обов'язковими ознаками поняття множинності злочинів є такі її особливості:

1. Поняття множинності злочинів охоплює суспільно небезпечну поведінку однієї і тієї самої особи. Це може бути одне діяння, ряд послідовних і взаємопов'язаних діянь чи кілька окремих діянь, що вчиняються в різний час і нічим, крім суб'єкта, не пов'язані між собою.

2. Суспільно небезпечна поведінка особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає юридичним складам принаймні двох окремих злочинів і тим самим утворює разом із цими обставинами принаймні два окремих фактичних склади злочинів. Це можуть бути фактичні склади різнорідних, однорідних чи тотожних злочинів, але саме злочинів, а не інших правопорушень.

3. Суспільно небезпечна поведінка особи, що в поєднанні з іншими обставинами утворює фактичні склади двох або більше злочинів, з кримінально-правової точки зору *не може розглядатись як одиничний (єдиний) злочин*.

Відмежування множинності злочинів від одиничного злочину виникає при вчиненні: а) складного злочину, наприклад, розбою; б) складеного злочину, наприклад, бандитизму; в) злочину, юридичний склад якого передбачає кілька альтернативних діянь, наприклад, носіння, виготовлення або збут кинджалів, фінських ножів або іншої холодної зброї без відповідного дозволу; г) злочину, юридичний склад якого включає, крім основних, і так звані “похідні” наслідки, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого; д) продовжуваного злочину, наприклад, викрадення телевізора шляхом винесення працівником радіозаводу протягом кількох днів окремих його частин і деталей; є) триваючого злочину, наприклад, незаконного зберігання вогнепальної зброї. На перший погляд, у всіх цих випадках особа вчиняє кілька злочинів. Але в силу своєї внутрішньої єдності і (чи) позиції законодавця, відповідні фактичні склади втрачають своє самостійне значення, оскільки вони передбачені юридичним складом певного одиничного злочину як окремі елементи, ознаки чи епізоди.

Множинність злочинів - це різновид суспільно небезпечної поведінки однієї і тієї самої особи, що у поєднанні з іншими фактичними обставинами утворює два або більше окремих фактичних складів злочинів, кожний із яких, відіграючи роль самостійної фактичної підстави кримінальної відповідальності, тою чи іншою мірою впливає на її обсяг чи зміст.

Одиничний злочин має місце там, де він передбачений кримінальним законом як одиничний самостійний склад злочину. Одиничні злочини поділяються на прості та ускладнені одиничні злочини.

Прості одиничні злочини передусім мають місце в тих випадках, коли одній дії (бездіяльності) відповідає і один наслідок, передбачений у кримінальному законі. Простий

одиничний злочин може складатися з однієї дії, наслідки якої лежать за межами відповідного складу (так звані злочини з формальним складом), як, наприклад, завідомо неправдиве показання, погроза вбивством тощо.

Простий одиничний злочин може також полягати в одній дії, яка потягла за собою декілька наслідків, зазначених у законі.

До простих одиничних злочинів належать і злочини з альтернативними діями. Це, наприклад, ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження, або їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження (ст. 301 КК). Для складу злочину достатньо вчинення хоча б однієї із зазначених дій (наприклад, тільки збуту цих предметів).

Таким чином, простий одиничний злочин характеризується наявністю однієї дії (бездіяльності) і одного наслідку, або однієї дії і декількох наслідків, або, нарешті, наявністю альтернативних дій.

Ускладнені одиничні злочини характеризуються більш складною структурою складу, в них більш складні об'єктивна і суб'єктивна сторони вчиненого. Є такі види ускладнених одиничних злочинів: триваючі, продовжувані, складені злочини, а також злочини, які кваліфікуються за настанням додаткових тяжких наслідків (їх часто називають злочинами, кваліфікованими за наслідками).

Триваючий злочин. Триваючий злочин можна визначити як одиничний злочин, який, розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчиняється безперервно протягом більш-менш тривалого часу.

У КК передбачена кримінальна відповідальність за багато триваючих злочинів. Це ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК), незаконне зберігання з метою збуту наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 307 КК), участь у банді (ст. 257 КК), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), незаконне позбавлення людини волі (ст. 146 КК), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК) тощо.

Триваючий злочин, будучи вчиненим один раз, триває весь час. Цей злочин триває на стадії закінченого злочину і вважається завершеним, коли він припиняється певними обставинами. Припинення триваючого злочину може мати місце за різних обставин - об'єктивних та суб'єктивних.

Об'єктивні обставини закінчення триваючого злочину не залежать від волі винного. Це, наприклад, затримання співробітниками міліції особи і вилучення в неї пістолета, що незаконно зберігався; викриття банди; звільнення громадянина, незаконно позбавленого волі або його втеча та ін.

Суб'єктивні обставини залежать від волі винного. Це, наприклад, продаж пістолета, що незаконно зберігався; час, коли винний почав сплачувати аліменти, тощо.

Продовжуваний злочин. Таким визнається злочин, який складається з декількох тотожних злочинних діянь, що спрямовані до єдиної мети і складають у цілому єдиний злочин. У частині 2 ст. 32 КК продовжуваний злочин визначається як діяння, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Продовжуваному злочину властиві такі ознаки:

1) він складається з двох або більше самостійних, тобто віддалених одне від одного в часі, тотожних злочинних діянь;

2) всі ці діяння об'єднані єдиним наміром і прагненням до досягнення спільної, кінцевої мети;

3) саме тому вони розглядаються не як множинність злочинів, а як одиничний злочин;

4) продовжуваний злочин кваліфікується за однією, окремою статтею (частиною статті) КК.

Початком продовжуваного злочину слід вважати вчинення першого з числа декількох тотожних діянь. Тотожними є однакові за ознаками складу злочину діяння. Закінченням продовжуваного злочину є момент вчинення останнього із задуманих злочинних діянь, тобто досягнення тієї спільної, єдиної мети, якої прагнув досягти винний.

Продовжувані злочини відрізняються від триваючих злочинів. Якщо триваючий злочин - це безперервне здійснення особою складу певного злочину, то продовжуваний злочин припускає наявність двох або більше самостійних злочинних діянь, відділених одне від одного певним проміжком у часі. Триваючий злочин - це безперервний злочин, а продовжуваний - ніби «перерваний» злочин. Крім того, триваючий злочин характеризується вчиненням однієї дії або бездіяльності. Продовжуваний злочин складається з декількох (двох або більше) тотожних злочинних діянь.

Складений злочин. Складений злочин (його іноді називають складним), складається з двох або більше злочинних діянь, що утворюють, проте, один одиничний злочин.

Ознаки складеного злочину:

- він складається з двох або більше злочинних діянь;
- кожне з цих злочинних діянь, якщо розглядати його окремо, самостійно, ізольовано, утворює окремий злочин, містить ознаки самостійного складу злочину;
- окремі злочини внаслідок органічної єдності, типовості їх зв'язків, поширеності розглядаються законодавцем як один одиничний злочин;
- одиничний злочин охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК, тобто передбачений у диспозиції закону як один складений злочин.

Таким чином, складений злочин - це злочин, який складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено (ізольовано), являє собою самостійний злочин, але внаслідок їх органічної єдності утворюють один одиничний злочин, який охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК.

2. Поняття і види повторності злочинів

Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією ж самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Законодавець визнає повторним вчинення двох або більше злочинів і у випадках, передбачених різними статтями, коли це прямо встановлено в Особливій частині КК.

З цих положень закону можна зробити висновок і про саме поняття повторності злочинів, і про її види.

Повторність злочинів припускає наявність таких ознак:

а) особою (групою осіб) вчинено два або більше самостійних одиничних злочинів.

Одиничні злочини, що утворюють повторність, можуть мати різний характер. Повторність може мати місце при поєднанні двох або більше «простих» одиничних злочинів, триваючих, продовжуваних або, наприклад, складених злочинів.

б) одиничні злочини, що утворюють повторність, вчиняються неодноразово, тобто віддалені один від одного певним проміжком часу. Так, першою вчиняється крадіжка, потім, наприклад, шахрайство або послідовно дві крадіжки тощо;

в) для повторності не має значення була або не була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин.

г) повторність виключається, якщо за раніше вчинений злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності, закінчилися строки давності або на цей злочин поширилася амністія чи за нього була погашена або знята судимість.

Таким чином, *повторність* - це вчинення особою два або більше злочинів незалежно від того, була чи не була особа засуджена за перше з них.

Види повторності злочинів.

1) повторність злочинів, не пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин (фактична повторність). Фактична повторність класифікується на види: повторність тотожних злочинів і повторність однорідних злочинів.

Підвид повторності тотожних злочинів: неодноразовість, систематичність та вчинення злочину у виді промислу.

2) повторність злочинів, пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин. Повторність, пов'язану з засудженням за раніше вчинений злочин, називають *рецидивом*.

3.Поняття і види сукупності злочинів

Відповідно до ст. 33 КК *сукупність злочинів* - це вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

Види сукупності злочинів. При визначенні видів сукупності злочинів резюмується, що вони мають ті родові ознаки, які входять до загального поняття сукупності, тобто вчинено два або більше злочинів, кожний з яких передбачений самостійною статтею КК або різними частинами однієї статті КК, і всі злочини вчинені до засудження хоча б за одне з них. Тому, говорячи про види сукупності, слід окреслити їх особливості, їх видові ознаки. У науці кримінального права традиційно сукупність злочину поділяється на два види: сукупність ідеальну і сукупність реальну. Такого розподілу дотримується і судова практика.

Ідеальна сукупність це така сукупність де одним діянням особи вчинено два або більше злочини.

Реальна сукупність має місце там, де винний різними самостійними діями вчиняє два або більше злочини.

Таким чином, при реальній сукупності є дві або більше дії, кожна з яких являє собою самостійний злочин (наприклад, крадіжка і хуліганство).

На відміну від ідеальної сукупності, де однією дією вчиняються два або більше злочини, при сукупності реальній кожне діяння, вчинене винним, утворює, з точки зору кримінального закону, самостійний злочин. Далі, якщо при ідеальній сукупності злочини, які утворюють її, вчиняються одночасно, то при реальній сукупності обов'язково між діями що вчиняються особою, а отже, і вчиненими злочинами, існує більш-менш тривалий проміжок в часі. Тут один злочин завжди віддалений від іншого, вони вчиняються різночасно, хоча і можуть бути тісно пов'язані між собою

4.Поняття і види рецидиву злочинів

Рецидивом називають вчинення нового умисного злочину особою, яка мала судимість за умисний злочин (ст. 34 КК). Оскільки рецидив - це повторність злочинів, пов'язана з засудженням за попередній злочин, йому, насамперед, властиві ознаки, характерні для повторності. Це такі ознаки:

1) рецидив має місце там, де особою вчинено два або більше самостійних і тільки умисних злочини;

2) при рецидиві кожен з вчинених злочинів утворює собою одиничний злочин (різні його види);

3) злочини, що створюють рецидив, обов'язково віддалені один від одного певним проміжком часу, іноді дуже тривалим (так званий рецидив, віддалений у часі).

Проте, рецидив має і свою, тільки йому властиву ознаку, що відрізняє його від фактичної повторності. Такою ознакою є *судимість*;

Якщо ж судимість за раніше вчинений злочин погашена або знята у встановленому законом порядку (ст. 89 і ст. 91 КК), рецидив злочинів виключається.

Види рецидиву злочинів. У літературі існують різні класифікації рецидиву. Так, виділяють рецидив менш тяжких і тяжких злочинів, рецидив умисних і необережних злочинів, рецидив однорідних і різнорідних злочинів тощо. Найбільш прийнятною є класифікація рецидиву за характером злочинів, кількістю судимостей, ступенем суспільної небезпечності. Види рецидиву:

Залежно від характеру злочинів, що входять у рецидив, він поділяється на такі два види: 1) загальний рецидив і 2) спеціальний рецидив.

Загальний рецидив - це такий рецидив, у який входять різноманітні злочини, тобто не тотожні за родовим або безпосереднім об'єктом і ті, що мають різні форми вини. Це, наприклад, випадок, коли особа має судимість за заподіяння умисного тілесного ушкодження і протягом строку судимості вчиняє шахрайство, або коли особа, маючи судимість за крадіжку, вчиняє хуліганство тощо. Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію злочину, але розглядається за п. 1 ст. 67 КК як обставина, яка обтяжує покарання.

Спеціальним називається рецидив, у який входять тотожні або однорідні злочини, тобто однакові за складом або такі, що мають тотожні або подібні безпосередні об'єкти і вчинені при одній і тій же формі вини. Наприклад, особа, раніше засуджена за хуліганство, знову вчиняє хуліганство або, маючи судимість за шахрайство, вчиняє крадіжку або вимагання.

Залежно від кількості судимостей рецидив поділяється на два види:

простий і складний.

Простий рецидив є в тих випадках, коли особа має дві судимості. Наприклад, маючи судимість за крадіжку, особа вчиняє вимагання, за яке теж засуджується, крадіжку і хуліганство тощо.

Складний, або багаторазовий, рецидив - це рецидив злочинів, при якому особа має три і більше судимості. Наприклад, три судимості за крадіжку або судимості за хуліганство, вимагання і крадіжку тощо.

Простий і складний рецидив можуть утворювати загальний або спеціальний рецидив або їх комбінації. Так, за наявності трьох судимостей за крадіжку маємо спеціальний і одночасно складний рецидив, за наявності судимостей за хуліганство, грабіж і крадіжку - сполучення в багаторазовому рецидиві рецидиву загального і спеціального.

За ступенем суспільної небезпечності виділяють:

пенітенціарний рецидив і рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів.

Пенітенціарний рецидив має місце там, де особа, яка була засуджена до позбавлення волі, знову вчиняє протягом строку судимості новий злочин, за який знову засуджується до позбавлення волі. Пенітенціарний рецидив відомий чинному законодавству. Великого значення надається пенітенціарному рецидиву при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення.

Рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів - це рецидив, при якому особа, маючи судимість за один з таких злочинів, знову вчиняє, незалежно від їх послідовності, новий такий же злочин. Такий рецидив впливає на кваліфікацію злочинів.

Контрольні питання

1. Дайте поняття одиничного злочину
2. Розкрийте види одиничних злочинів
3. Розкрийте зміст триваючого та продовжуваного злочинів. Розмежування цих понять
4. Дайте характеристику складеного злочину
5. Дайте характеристику множинності злочинів
6. Повторність злочинів та її види
7. Сукупність злочинів та її види
8. Рецидив та його види

Тема: ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

План

1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння
2. Правова характеристика обставин, що виключають злочинність діяння

1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння

Обставини, що виключають злочинність діяння, - це передбачені КК, а також; іншими законодавчими актами зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

У Кримінальному кодексі України передбачені як самостійні обставини, що виключають злочинність діяння:

- необхідна оборона (ст. 36 КК),
- уявна оборона (ст. 37 КК),
- затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК)
- крайня необхідність (ст. 39 КК),
- фізичний або психічний примус (ст. 40 КК),
- виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК),
- діяння пов'язане з ризиком (ст. 42 КК),
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК).

2. Правова характеристика обставин, що виключають злочинність діяння

Необхідна оборона.

Статтею 27 Конституції України передбачено, що кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, а ст. 41 гарантує непорушність права приватної власності, якого ніхто не може бути протиправне позбавлений. Однією з найважливіших гарантій реалізації громадянами гарантованого Конституцією права на захист від протиправних посягань є інститут необхідної оборони. Згідно зі ст. 36 КК кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Вказане положення ст. 36 КК є гарантією проголошеного ст. 55 Конституції права кожної людини будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Таким чином, необхідна оборона - це правомірний захист правоохоронюваних інтересів особи, суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, викликаний необхідністю його негайного відвернення чи припинення шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, що відповідає небезпечності посягання і обстановці захисту.

Підстава необхідної оборони складається з двох елементів, а саме: 1) суспільно небезпечного посягання і 2) необхідності в його негайному відверненні чи припиненні.

Ознаки необхідної оборони, визначені в ст. 36 КК, характеризують: 1) мету оборони; 2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; 3) характер дій того, хто захищається; 4) своєчасність і 5) співрозмірність оборони. Метою необхідної оборони є захист охоронюваних

законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання.

Перевищення меж необхідної оборони (ексцес оборони) свідчить про те, що особа, яка захищається, перебуваючи в стані необхідної оборони, порушила вимогу про співрозмірність оборони. Таким чином, перевищення меж необхідної оборони - це умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), явно неспіврозмірної з небезпечністю посягання або явно невідповідної обстановці захисту.

Відповідно до ч. 5 ст. 36 КК не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Закон передбачає три винятки із загального правила про те, що при необхідній обороні особа, яка захищається, повинна додержуватися визначеної межі, завдаючи шкоду тому, хто посягає. Підставою такої оборони є наявність будь-якого з таких посягань: 1) напад озброєної особи; 2) напад групи осіб; 3) протиправне насильницьке вторгнення в житло чи інше приміщення. Шкода, заподіяна особі, яка посягає, у таких випадках не обмежена ніякими межами. Відповідно до ч. 5 ст. 36 КК не є ексцесом оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність заподіяння тому, хто посягає, будь-якої шкоди у зазначених ситуаціях, аж до позбавлення його життя.

Уявна оборона.

Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Вирішення питання про відповідальність при уявній обороні залежить від того, могла або не могла особа усвідомлювати хибність свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання.

Затримання особи, яка вчинила злочин.

Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи. Перевищенням зазначених заходів визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Правомірне затримання злочинця потерпілими або іншими особами - це насильницькі дії, спрямовані на короткострокове позбавлення волі особи, яка вчинила злочин, з метою доставлення її органам влади, якщо ці дії викликані необхідністю затримання і відповідають небезпечності вчиненого посягання і обстановці затримання злочинця.

Затримання злочинця можливе лише за наявності для цього *підстави*, тобто *злочину*. Звичайно підставою затримання служить очевидне для потерпілих або інших осіб злочинне посягання на правоохоронювані інтереси (наприклад, розбійний напад, крадіжка, посягання на життя або здоров'я людини тощо). Затримання особи за відсутності такої підстави може свідчити про незаконність дій і тягнути за собою відповідальність за ст. 146 КК як за незаконне позбавлення волі.

Затримання злочинця має ознаки, що характеризують: 1) мету затримання; 2) особу, яка підлягає затриманню; 3) характер дій при затриманні; 4) своєчасність затримання; 5) необхідність заподіяння шкоди і, нарешті, 6) співрозмірність шкоди, заподіяної злочинцю при його затриманні.

Перевищення меж заподіяної злочинцю шкоди під час його затримання є неправомірним і означає, що злочинцю заподіяна неспіврозмірна шкода. Перевищити зазначені межі - означає заподіяти злочинцю надмірної шкоди, тобто порушити умову про її співрозмірність. *Перевищення меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні* - це

умисне заподіяння йому тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно не співрозмірна або з небезпечністю вчиненого посягання, або з обстановкою затримання злочинця.

Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, тягне за собою відповідальність лише в двох випадках, спеціально передбачених у ст. 118 КК (умисне вбивство при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця) та ст. 124 КК (умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження злочинцю за таких обставин). Заподіяння злочинцю іншої шкоди є некараним.

Крайня необхідність.

Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Екссес крайньої необхідності визначається як умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода. Тому, крайня необхідність - це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам з метою усунення загрожуючої небезпеки, якщо вона в даній обстановці не могла бути усунена іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена.

Стан крайньої необхідності виникає за наявності відповідної підстави, що складається з двох елементів: 1) небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави, і 2) неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам. Виникнення однієї лише небезпеки ще недостатньо для виникнення стану крайньої необхідності. Вона тому і визнається крайньою, що викликається обстановкою, при якій особа вимушена вдатися до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам як до останнього, крайнього засобу усунення небезпеки, що загрожує.

Ознаки діяння, що вчиняється в стані крайньої необхідності, характеризують: 1) його мету; 2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; 3) характер дій; 4) своєчасність заподіяння шкоди; 5) межі заподіяння шкоди.

Фізичний або психічний примус.

Під *фізичним примусом* розуміється застосування щодо особи фізичного насильства з метою примушення її до вчинення протиправних дій або до протиправного не вчинення певних дій всупереч її волі.

Дії, які є фізичним примусом: 1) або позбавляють особу, щодо якої застосовані, фізичної можливості діяти (внаслідок зв'язування, позбавлення волі із замкненням у приміщенні, заподіяння тілесних ушкоджень, що призвели до втрати свідомості, тощо); 2) або спрямовані на те, щоб зламати психологічний опір особи і змусити її вчинити заборонене законом діяння (при мордуванні, катуванні тощо).

Під *психічним примусом* розуміється вплив на психіку особи з метою змусити її всупереч її волі до вчинення певних протиправних дій або до протиправної бездіяльності. Психічним примусом, зокрема, є: а) погроза застосування відповідного фізичного насильства, у т. ч. за допомогою зброї; б) застосування або погроза застосування насильства щодо рідних, близьких, інших осіб, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають вчинення певних дій чи бездіяльності; в) знищення або погроза знищення майна, що належить потерпілому, його рідним, близьким, іншим особам, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають вчинення певних дій чи бездіяльності; г) погроза розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці; д) вплив на психіку особи за допомогою гіпнозу або інших подібних засобів.

Під *шкодою правоохоронюваним інтересам* слід розуміти не лише майнову шкоду, шкоду для життя, здоров'я людей, довкілля чи іншу шкоду, прояви якої є очевидними, але

також і немайнову шкоду чи небезпеку заподіяння шкоди будь-якому об'єкту, що охороняється кримінальним законом.

Особа, яка застосувала фізичний чи психічний примус і примусила іншу особу до протиправних дій чи бездіяльності, підлягає кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну правоохоронюваним інтересам внаслідок застосованого нею примусу незалежно від того, чи визнано злочином поведінку особи, щодо якої застосовано примус.

Виконання наказу або розпорядження.

Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Особа, яка одержала законний наказ, зобов'язана його виконати. За своєю юридичною природою виконання законного наказу - це виконання особою свого юридичного обов'язку.

Виконання законного наказу як обставина, що виключає злочинність діяння, - це правомірне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави особою, зобов'язаною виконати цей наказ. Заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам під час виконання наказу можливе лише за наявності відповідної підстави. Такою підставою відповідно до ч. 1 ст. 41 і є законний наказ. Цей наказ - необхідна і достатня підстава відповідної дії або бездіяльності, якщо у особи існувала реальна можливість його виконання.

Наказ - це акт управління, виданий уповноваженою службовою особою, який приписує певній особі (групі осіб) вчинити дію або бездіяльність, пов'язану із заподіянням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. За своїм змістом наказ повинен відповідати повноваженням особи, яка видала його. Крім того, він повинен приписувати вчинення діянь, що за зовнішніми (об'єктивними) своїми ознаками збігаються з фактичними ознаками якогось злочину. Інший наказ не є предметом КК. Крім того, наказ не повинен суперечити чинному законодавству і не може бути пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 41 КК). Суб'єктом повинна визнаватися особа, що зобов'язана виконати законний наказ. Це може бути як підпорядкована по службі особа (наприклад, військовослужбовець, працівник або службовець підприємства, установи або організації), так і особа, яка хоч і не перебуває у відносинах підпорядкованості, проте згідно з законом зобов'язана виконати звернений до неї законний наказ (наприклад, особа, до якої звернене законне розпорядження представника влади).

Злочинним визнається наказ, що передбачає вчинення злочину. Таким визнається не тільки діяння, передбачене КК, але і діяння, що є злочином відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями (ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини).

У частині 3 ст. 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження. Це положення цілком відповідає ст. 60 Конституції України, в якій передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Особа, яка виконала злочинний наказ, підлягає кримінальній відповідальності, як і особа, що віддала такий наказ.

Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик).

Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння, - це вчинення діяння (дії або бездіяльності), пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави для досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета у даній обстановці не могла бути досягнута не ризикованою дією (бездіяльністю) і вжиті особою запобіжні заходи давали достатні підстави розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Виправданий ризик має свої підстави та ознаки. Цими підставами є: 1) наявність об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети; 2) неможливість досягнення цієї мети не ризикованим діянням; 3) прийняття особою

запобіжних заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Лише у своїй єдності вони виправдовують вчинення особою діяння, пов'язаного з ризиком.

Об'єктивна ситуація, що викликає необхідність досягнення значної суспільно корисної мети, в одних випадках може полягати в наявності небезпеки (наприклад, загроза життю хворого при лікарському ризику; небезпека захоплення території супротивником при військовому ризику тощо), а в інших - в необхідності одержання нових знань (при дослідницькому ризику) або недопущенні великих збитків чи одержанні значної вигоди (при господарському ризику) тощо.

Для ризику потрібно встановити неможливість для даної особи в обстановці, що склалася, досягти поставленої мети не ризикованим діянням. Здійснення ризикованого діяння припускає вжиття особою необхідних запобіжних заходів, що давали їй достатні підстави обґрунтовано розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Вжиті запобіжні заходи повинні дозволяти особі обґрунтовано, а не легковажно (самовпевнено) розраховувати на відвернення шкоди. Виправданими можуть визнаватися лише такі ризиковані дії, що не спричиняють з неминучістю заподіяння шкоди.

Ознаками діяння, пов'язаного з ризиком, визнаються: 1) його мета; 2) об'єкт заподіяння шкоди; 3) характер діяння; 4) його своєчасність і 5) межі заподіяння шкоди.

Відповідно до ст. 42 КК виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння, - це вчинення діяння (дії або бездіяльності), пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави для досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета у даній обстановці не могла бути досягнута не ризикованою дією (бездіяльністю) і вжиті особою запобіжні заходи давали достатні підстави розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Ст. 43 КК визначає умови, за яких заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, визнається правомірним. Вказане заподіяння шкоди визнається обставиною, що виключає злочинність діяння, за сукупності таких умов:

1) воно є вимушеним. *Вимушеним* визнається таке заподіяння шкоди, що є необхідним для збереження особою у таємниці факту виконання нею спеціального завдання, її співробітництва з оперативним підрозділом (розвідувальним органом) чи її інкогніто.

2) воно здійснюється особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації.

Під *особою, яка виконує спеціальне завдання*, слід розуміти: а) штатного працівника оперативного підрозділу правоохоронних (органів МВС, СБ, ДПС, податкової міліції, інших органів, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність) або розвідувальних органів, який проникає до складу організованої групи чи злочинної організації.

3) метою такого завдання було попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

4) під час виконання зазначеного спеціального завдання особою, яка виконує таке завдання, не вчинено злочину, зазначені у ч. 2 ст. 43 КК.

Закон забороняє залучати до виконання оперативно-розшукових завдань медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їхнім пацієнтом чи клієнтом. Тому не може визнаватись правомірним виконання медичними працівниками, священнослужителями, адвокатами спеціальних завдань у складі організованих груп чи злочинних організацій, члени яких є їхніми пацієнтами чи клієнтами, а вчинення цими особами злочинних діянь за таких обставин тягне за собою кримінальну відповідальність на загальних підставах.

Згідно з ч. 2 ст. 43 КК заподіяння шкоди особою за наявності умов, передбачених ч. 1 цієї статті, не визнається правомірним, якщо відповідне діяння за своїми ознаками є: а) особливо тяжким умисним злочином, поєднаним з насильством над потерпілим; б) тяжким

умисним злочином, пов'язаним зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків.

Під *наси́льством над потерпілим* у даному разі слід розуміти як фізичне, так і психічне насильство (застосування чи погроза застосування щодо потерпілого фізичної сили, зброї, інших знарядь, що можуть заподіяти шкоду життю чи здоров'ю потерпілого). Ч. 3 ст. 43 КК встановлює пільгові правила призначення покарання особі, яка, виконуючи спеціальне завдання, вчинила злочин, зазначений у ч. 2 ст. 43 КК. Ці пільги щодо розміру покарання діють лише за наявності перелічених вище чотирьох умов.

Пільгові правила, встановлені ч. 3 ст. 43, застосовуються при призначенні винній особі покарання окремо за кожен вчинений злочин. При сукупності злочинів остаточне покарання для неї визначається судом на основі покарань, призначених окремо за кожен вчинений злочин, за загальними правилами, встановленими ст. 70 КК. У разі вчинення за умов, передбачених частинами 1 та 2 ст. 43 КК, злочину особою, яка після засудження не відбула повністю призначеного судом покарання, покарання за новий злочин призначається з урахуванням пільг, передбачених ч. 3 ст. 43 КК, а остаточне покарання визначається за загальними правилами, встановленими ст. 71 КК.

Контрольні питання

1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння
2. Поняття необхідної оборони та умови її правомірності
3. Уявна оборона
4. Затримання особи, яка вчинила злочин
5. Крайня необхідність. Різниця між необхідною обороною і крайньою необхідністю
6. Фізичний або психічний примус
7. Виконання приказу або розпорядження
8. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик).
9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Тема: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

План

1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності
2. Види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені нормами Загальної частини
3. Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені іншими нормами розділів Загальної частини Кримінального кодексу

1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності

Під *звільненням від кримінальної відповідальності* розуміється звільнення лише від майбутньої, потенційної відповідальності. Що ж стосується звільнення від реальної кримінальної відповідальності, то закон використовує тут поняття “звільнення від покарання” Це пояснюється тим, що кримінальна відповідальність реалізується в трьох формах, а саме: 1) не пов'язаний з призначенням винному покарання; 2) пов'язаний з призначенням покарання, але без його реального відбування; 3) пов'язаний з відбуванням призначеного покарання. Тому звільнення від реальної кримінальної відповідальності - це звільнення від покарання, тобто від його призначення або відбування. В усіх інших випадках має місце звільнення від майбутньої, потенційної кримінальної відповідальності.

Обов'язок особи, яка вчинила злочин, зазнати кримінальної відповідальності реалізується в рамках кримінально-правових відносин. Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках передбачених Кримінальним кодексом України, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування. Таким чином, повноваження держави обмежені КК, який містить вичерпний перелік підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Такими підставами є: 1) добровільна відмова від доведення злочину до кінця (ст. 17 КК); 2) дійове каяття (ст. 45 КК); 3) примирення з потерпілим (ст. 46 КК); 4) щире розкаяння особи у вчиненні злочину і наявність клопотання про передачу її на поруки (ст. 47 КК); 5) зміна обстановки (ст. 48 КК); 6) закінчення строків давності (ст. 49 КК); 7) акти амністії і помилування (статті 85 - 87 КК); 7) спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ст. 369).

Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК Кодексом, здійснюється виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.

Звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце після вчинення злочину в період, коли для цього виникли та існують передбачені КК підстави, проте в будь-якому випадку до закінчення строку, протягом якого на особі лежить обов'язок відповідати за вчинене перед державою. Це, за загальним правилом, день закінчення строку давності (ст. 49 КК), при цьому, однак, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності до того моменту, доки вона їй не піддалася, тобто до набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Звільнення від кримінальної відповідальності - це реалізація державою в особі суду свого повноваження, згідно з яким вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, встановлених законом за вчинення цього злочину.

Прийняття судом рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, і державою. Це означає також, що з цього моменту дана особа вже не несе обов'язку відповідати перед державою за вчинене, не може нести тягар кримінальної відповідальності.

Передбачені законом види звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути поділені на групи за різними підставами. Так, залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, виділяють два види такого звільнення: обов'язкове і необов'язкове (факультативне).

Факультативним є звільнення, передбачене ст. 47 КК (передача на поруки) і ст. 48 КК (зміна обстановки). Це означає, що за наявності підстав, установлених зазначеними статтями, суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках вимога закону про звільнення від кримінальної відповідальності є *імперативною*, тобто такою, що зобов'язує суд звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, при дійовому каятті або примиренні з потерпілим, а також після закінчення строків давності і при спеціальних видах звільнення, передбачених в Особливій частині КК).

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути безумовним і умовним. *Безумовне звільнення* означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно. Таке звільнення не ставиться в залежність від подальшої поведінки особи після ухвалення рішення про її звільнення. З цього погляду всі види звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними, крім одного, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК). У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності

під умовою, що протягом року вона виправдає довіру колективу. В противному разі вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин.

Залежно від того, на підставі якого правового акта здійснюється звільнення від кримінальної відповідальності, розрізняють звільнення: 1) у випадках, передбачених КК; 2) на підставі Закону України про амністію; 3) на підставі Указу Президента України про помилування. Нарешті, від того, де в КК передбачена підстава звільнення від кримінальної відповідальності, виділяють звільнення, передбачене: 1) у Загальній частині і 2) в Особливій частині КК.

Розділ IX “Звільнення від кримінальної відповідальності” передбачає п'ять видів звільнення, кожен з яких має свої передумови і підстави. Вони не можуть заміняти один одного або поєднуватися між собою, а застосовуються самостійно. Порядок же звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється кримінально-процесуальним кодексом України.

2. Види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені нормами Загальної частини

2.1. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якщо: 1) вона вчинила злочин вперше; 2) вчинене нею діяння належить до злочинів невеликої тяжкості; 3) її пост кримінальна поведінка є позитивною і повністю відповідає змісту *дійового каяття*, яке включає такі обов'язкові елементи, як: а) щире покаяння особи; б) активне сприяння розкриттю злочину; в) повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Для застосування ст. 45 слід встановити, як правило, сукупність всіх перелічених елементів. Проте, якщо посягання фактично не спричинило суспільно небезпечних наслідків, дійове каяття може не включати повне відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди, а відсутність активного сприяння розкриттю злочину з боку винної особи може бути зумовлена тим, що правоохоронним органам і без її допомоги вдалося повністю розкрити злочин.

Сфера застосування ст. 45 охоплює як закінчені, так і незакінчені злочини. Якщо злочин вчинено у співучасті, то питання про звільнення від відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям вирішується лише щодо того співучасника, який виконав усі зазначені у цій статті вимоги.

2.2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Поряд із звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим як інститутом матеріального права (ст. 46 КК) існує кримінально-процесуальний інститут примирення у справах приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК).

Підставою цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є сукупність таких умов: 1) особа вчинила злочин вперше; 2) діяння належить до злочинів невеликої тяжкості (при цьому не вимагається, щоб ними були так звані злочини приватного обвинувачення); 3) особа, яка вчинила такий злочин, примирилася з потерпілим; 4) вона відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. При цьому не вимагається, щоб суб'єкт, який вчинив злочин, щиро покався і активно сприяв розкриттю злочину.

Під *примиренням* розуміється добровільна відмова потерпілого від поданої ним заяви про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин (у разі, коли справу ще не порушено), або прохання закрити вже порушену щодо винного кримінальну справу. Потерпілий, примирившись із винною особою, звертається до суду з клопотанням

звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, або принаймні не заперечує проти такого звільнення. Факт примирення потренує відповідного процесуального закріплення у матеріалах справи.

Мотиви, якими керується потерпілий, погоджуючись на примирення (жалість, релігій і переконання, сподівання на дружбу, бажання поліпшити своє майнове становище тощо), для застосування ст. 46 значення не мають. При цьому не є важливим також, хто саме виступив ініціатором примирення (винний, потерпілий, їхні знайомі, працівники правоохоронних органів).

Примирення має відбутись саме з потерпілим, а не з іншими особами, які беруть участь у кримінальному процесі. *Потерпілий* - це фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілим постановою органу дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду. У справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права потерпілого мають його близькі родичі, які в установленому порядку визнані потерпілими. Не є потерпілими у кримінально-процесуальному аспекті юридичні особи, які, у разі заподіяння їм майнової шкоди, визнаються цивільними позивачами.

Угоду про примирення з особою, яка вчинила злочин, неповнолітній потерпілий віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років може укласти лише за згодою своїх батьків (усиновителів) або піклувальників. Вказану угоду від імені неповнолітнього потерпілого, який не досяг п'ятнадцяти років, закон дозволяє укладати лише його батькам (усиновителям) або опікунам, які у кримінальному процесі визнаються його законними представниками.

2.3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки може мати місце за сукупності таких умов: 1) особа вчинила злочин вперше; 2) діяння належить до злочинів невеликої або середньої тяжкості; 3) особа, яка вчинила злочин, щиро покалася; 4) колектив підприємства, установи чи організації звернувся з клопотанням про передачу йому на поруки такої особи; 5) особа, яка вчинила злочин, не заперечує проти закриття кримінальної справи за даною нереабілітуючою підставою.

Закон дозволяє звільняти особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки лише за наявності *клопотання колективу* підприємства, установи чи організації. За своїм змістом дане клопотання включає: 1) вмотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її йому на поруки; 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, взятою на поруки, нових злочинів.

Не може бути звільнена від кримінальної відповідальності і передана на поруки особа, яка не визнає себе винною або з інших причин наполягає на розгляді справи у суді. У таких випадках провадження у кримінальній справі триває у звичайному порядку.

На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого статтями 45, 46, 49, розглядуваний вид звільнення від кримінальної відповідальності не є імперативним: застосування ст. 47 - це право, а не обов'язок суду. Застосування ст. 47 є виправданим лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування щодо неї заходів кримінально-правової репресії.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є умовним. Особа звільняється від відповідальності на підставі ст. 47 під умовою протягом року з дня передачі її на поруки: виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру і не порушувати громадського порядку. Остаточна неможливість притягнення особи

до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин виникає лише після спливу однорічного терміну дії поручительства колективу.

У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин. Порядок відновлення кримінального переслідування у разі відмови колективу підприємства, установи чи організації від поручительства регламентується кримінально-процесуальним законодавством.

Закриття кримінальної справи у зв'язку з передачею особи на поруки не звільняє її від обов'язку відшкодувати матеріальні збитки, завдані нею державним, громадським інтересам або громадянам.

2.4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки

Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Ст. 48 передбачає дві самостійні підстави звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності. Таке звільнення може мати місце, коли внаслідок зміни обстановки: 1) вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або 2) особа перестала бути суспільно небезпечною.

Зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність, означає передусім істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного злочину, а й подібних йому діянь (наприклад, скасування надзвичайного стану, перехід країни від воєнного часу до мирного або від однієї системи господарювання до принципово іншої).

Під *зміною обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною*, слід розуміти об'єктивні зміни умов життєдіяльності такої особи, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що вона не вчинятиме кримінально караних діянь у майбутньому. Фактами об'єктивної зміни зовнішньої обстановки, яка оточує винного, можуть визнаватися зокрема: призов на строкову військову службу; зміна постійного місця проживання і розірвання зв'язків з «кримінальним» оточенням; працевлаштування раніше не працюючого; тяжка хвороба або нещасний випадок, внаслідок чого особа стала інвалідом; залучення особи до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; закінчення терміну строкової служби військовослужбовця, який вчинив самовільне залишення частини або місця служби; створення сім'ї із жертвою злочину.

Звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка внаслідок зміни обстановки перестала бути суспільно небезпечною, необхідно відрізнити від: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); 2) звільнення від покарання особи, яку з урахуванням її бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці на час розгляду справи у суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74). У ст. 48 йдеться про зміну обстановки - про об'єктивні та суб'єктивні причини, але у будь-якому разі зовнішні чинники втрати особою суспільної небезпечності. Ст. 48 виходить з існування певного проміжку часу, в який відбувається зовнішній прояв тих чи інших змін, у результаті чого суб'єкт опиняється в іншій обстановці.

Закриття кримінальної справи у зв'язку із зміною обстановки не звільняє особу від обов'язку відшкодувати матеріальні збитки, завдані нею державним, громадським організаціям або громадянам.

2.5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки - у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

- 2) три роки - у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- 3) п'ять років - у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437 - 439 і частині першій статті 442 цього Кодексу.

Матеріально-правовою підставою застосування інституту давності вважається істотне зменшення суспільної небезпечності вчиненого злочину внаслідок впливу певного проміжку часу, що суттєво позначається на досягненні мети покарання, виконанні завдань загальної і спеціальної превенції. Враховується також презумпція про втрату повністю або значною мірою суспільної небезпечності особи, яка тривалою законотворчою поведінкою після вчинення злочину демонструє своє виправлення. Крім того, тривалий проміжок часу з моменту вчинення злочину істотно перешкоджає, а інколи й унеможливує успішне розкриття і розслідування злочину, об'єктивний розгляд кримінальної справи в суді.

Передбачений ст. 49 вид звільнення від кримінальної відповідальності застосовується за наявності трьох умов: 1) закінчення зазначених у законі строків; 2) не вчинення протягом цих строків нового злочину певного ступеня тяжкості; 3) не ухилення особи від слідства або суду.

Строки давності диференційовані залежно від виду вчиненого злочину, а щодо злочинів невеликої тяжкості - від виду передбаченої у санкції статті покарання. Про порядок визначення виду злочину за наявності кількох частин статті Особливої частини КК, альтернативної санкції (ст. 12 КК). У разі, коли особа одночасно вчинила декілька злочинів, строки давності стосовно кожного із діянь, які складають ідеальну сукупність злочинів, обраховуються самостійно.

Початковим моментом перебігу строку давності є день вчинення особою злочину (про час вчинення злочину див. коментар до ст. 4). Початковим моментом обчислення строку давності щодо співучасника є день вчинення ним діяння, яке він виконав відповідно до своєї ролі в умисному злочині, а не день вчинення кримінально караного діяння виконавцем. При вчиненні готування до злочину або замаху на злочин строк давності починає спливати з дня припинення злочинного діяння з причин, не залежних від волі винного.

Строки давності починають спливати з 0 годин тієї доби, яка настає після доби вчинення злочину; строк давності закінчується після того, як сплила передбачена ст. 49 кількість повних років, о 24 годині останньої доби відповідного строку.

Ст. 49 не передбачає особливостей перебігу строків давності у разі вчинення триваючих і продовжуваних злочинів. При триваючих злочинах протиправна поведінка, яка йде за первісним актом злочинного посягання і охоплюється складом злочину, має невизначено тривалий характер, тобто вона може здійснюватись як завгодно довго.

3. Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені іншими нормами розділів Загальної частини Кримінального кодексу

У Загальній частині питання про звільнення від кримінальної відповідальності розглядаються в різних розділах. Так, добровільна відмова від доведення злочину до кінця - у розділі III “Злочин, його види та стадії”, а питання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі амністії і помилування - у розділі XII “Звільнення від покарання та його відбування”.

3.1. Добровільна відмова при незакінченому злочині

Ст. 17 є профілактичною нормою, що надає можливість особі, яка почала вчинення злочину, не бути притягнутою до кримінальної відповідальності. Основне призначення добровільної відмови від доведення злочину до кінця полягає у попередженні і припиненні злочинів шляхом стимулювання описаної у ст. 17 поведінки. У разі добровільної відмови втрачається суспільна небезпека особи, яка за допомогою бажаної для суспільства поведінки припиняє свою незаконну діяльність у формі готування до злочину або замаху на нього і таким чином запобігає заподіянню шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Головним правовим наслідком добровільної відмови є те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за розпочату нею реалізацію злочинного наміру.

Відмова, здійснивши яку, особа не підлягає відповідальності за вчинені нею готування або замах, характеризується такими основними ознаками: 1) добровільність; 2) остаточність; 3) своєчасність.

Добровільність означає, що особа, яка почала вчинювати злочин і усвідомлює можливість (хоча б і з подоланням певних перешкод) доведення його до кінця, відмовляється від цього за власною ініціативою.

Остаточність відмови означає, що особа припиняє розпочатий злочин повністю і безповоротно. У неї відсутній намір продовжити злочин у майбутньому. Ст. 17 може застосовуватися лише за наявності відмови, а не тимчасової перерви розпочатої злочинної діяльності або відстрочки виконання задуманого, викликаній очікуванням більш сприятливої обстановки чи прагненням підготувати досконаліші знаряддя або засоби, залучити нових співучасників тощо.

Своєчасність означає, що добровільна відмова можлива лише у незакінченому злочині. На стадії готування і незакінченого замаху добровільна відмова набуває, як правило, пасивного характеру і полягає у бездіяльності - в утриманні від подальших дій по створенню умов для вчинення злочину або дій, безпосередньо спрямованих на вчинення злочину. Можлива й активна форма добровільної відмови, коли особа, наприклад, знищує придбану для вчинення злочину зброю, приводить у непридатність інші заздалегідь пристосовані знаряддя.

Добровільну відмову при незакінченому злочині треба відрізнити від дійового каяття - активної поведінки суб'єкта, яка має місце вже після закінчення злочину і свідчить про прагнення винного згладити наслідки вчиненого ним суспільно небезпечного діяння. Дійове каяття, за загальним правилом, розглядається як обставина, яка не виключає, а лише пом'якшує на етапі призначення покарання (ст. 66), а у разі вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості - як підстава звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45). Крім цього, в Особливій частині КК міститься низка спеціальних заохочувальних норм, які пов'язують звільнення від кримінальної відповідальності з такою активною поведінкою особи, яку є підстави розцінювати як дійове каяття у вчиненому (наприклад, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212, ч. 3 ст. 369).

Якщо добровільна відмова можлива лише на стадіях готування і замаху, то дійове каяття має місце і при закінченому злочині. Добровільно відмовитись від доведення до кінця можна лише стосовно злочинів з прямим умислом, а дійове каяття пом'якшує кримінальну відповідальність і за злочини, вчинені з непрямым умислом і за необережністю. Каяття, як пом'якшуюча відповідальність обставина, завжди має бути дійовим (активним), а добровільна відмова може виражатись і у бездіяльності. Якщо при добровільній відмові від доведення

злочину до кінця мотивація може бути різною, то сам термін «дійове каяття» передбачає, що мотивом цієї пост кримінальної поведінки є моральні спонукання. Однакові за своїм змістом дії можуть визнаватись або добровільною відмовою, або дійовим каяттям - залежно від того, чи закінчено злочин.

Про особливості добровільної відмови співучасників зазначено у ст. 31 КК. У разі добровільної відмови від вчинення злочину виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 КК. У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець.

Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони відвернули вчинення злочину або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або не усунення перешкод вчиненню злочину.

У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

3.2. Амністія і помилування

Амністія і помилування - це складові частини міжгалузевого правового інституту вибачення державою осіб, які вчинили злочинні діяння з повним або частковим анулюванням правових наслідків вчиненого злочину, яке здійснюється у судовому або позасудовому порядку. Існуванням даного інституту слід завдячувати принципам гуманізму й економії кримінально-правової репресії.

Амністію і помилування слід відрізняти від реабілітації - проголошення невинуватості осіб, несправедливо репресованих у судовому або позасудовому порядку, із поновленням їх прав.

Амністія - це вид звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання та його відбування, який на підставі закону про амністію застосовується щодо індивідуально невизначеної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Акт амністії не скасовує і не змінює відповідного кримінального закону, не являє собою декриміналізації і не ставить під сумнів законність і обґрунтованість постановлених обвинувальних вироків.

Законом про амністію може бути передбачене: 1) повне звільнення зазначених у ньому осіб від кримінальної відповідальності чи від покарання (повна амністія); 2) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія); 3) заміна засудженому покарання або його не відбутої частини більш м'яким покаранням.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності є повна та умовна амністія.

У цих випадках кримінальну справу щодо особи, в діянні якої вбачається склад конкретного злочину, не може бути порушено, а порушені справи, що перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства та справи, що передані до судів, але не розглянуті ними, підлягають закриттю. Якщо необхідність застосування закону про амністію з'ясовується в стадії судового розгляду, суд доводить розгляд справи до кінця і постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію не допускається, якщо обвинувачений чи підсудний проти цього заперечує.

Закон про амністію - це позбавлений персоніфікованого характеру акт вищого органу державної влади, який відіграє роль юридичної передумови ухвалення правозастосовним органом процесуального рішення про звільнення конкретної особи від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням.

Амністія оголошується законом України стосовно певних категорій осіб, як правило, не частіше одного разу протягом календарного року.

Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання. Проте амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати заподіяну злочином шкоду, покладеного на особу вироком чи рішенням суду.

Питання про погашення чи зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, вирішується відповідно до положень статей 88 - 91, виходячи із виду і терміну фактично відбутого винним покарання.

Помилювання - це індивідуальне державно-владне веління у формі прощення особі, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості. При цьому лише у виняткових випадках може бути помилювано особу, яка раніше неодноразово (два і більше разів) засуджувалась за вчинення умисних злочинів або до якої було застосовано амністію, помилювання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну не відбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин. Розгляд клопотань про помилювання засуджених, які не стали на шлях виправлення, відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, а також клопотань осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини, здійснюється лише за наявності надзвичайних обставин. Але загалом надія на помилювання - важливий стимул для виправлення. Особливо це стосується засуджених до довічного позбавлення волі.

На відміну від амністії акт помилювання не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи індивідуально зазначених в указі Президента України осіб. На відміну від закону про амністію указ Президента України про помилювання виступає як безпосередня підстава для звільнення особи від покарання або заміни покарання більш м'яким.

Помилювання здійснюється Президентом України. Коло осіб, які мають право клопотати про помилювання, порядок підготовки матеріалів для розгляду цих клопотань, повноваження Управління з питань помилювання Адміністрації Президента України і Комісії при Президенті України у питаннях помилювання визначаються Положенням про порядок здійснення помилювання.

Кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю у зв'язку з помилюванням даної особи. Закриття кримінальної справи у зв'язку з помилюванням особи не допускається, якщо обвинувачений проти цього заперечує (у цьому разі провадження у справі продовжується в звичайному порядку).

Контрольні питання

1. Дайте поняття звільнення від кримінальної відповідальності
2. Види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені нормами Загальної частини
3. Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені іншими нормами розділів Загальної частини Кримінального кодексу
4. Амністія і помилювання.

Тема: ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО МЕТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

План

1. Поняття покарання у кримінальному праві
2. Мета покарання у кримінальному праві

1.Поняття покарання у кримінальному праві

Покарання, як кримінально-правовий інститут є засобом захисту найбільш цінних суспільних благ та цінностей від злочинних посягань.

Кримінальне покарання є мірою найбільш суворого державного примусу, воно застосовується: лише судом (ст. 62 Конституції, ч. 2 ст. 2 КК), лише в разі вчинення особою

передбаченого законом суспільне небезпечного діяння, з метою виправлення і перевиховання засудженого у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також з метою запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Сутністю покарання є позбавлення засудженого певних благ - волі, майна та примушування його до деяких дій чи втрат, у чому й полягає кара за вчинений злочин. Покарання істотно відрізняється від інших мір державного примусу - воно завжди є персоніфікованим, особистим і тягне за собою правові наслідки та судимість.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК **покарання** є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки покарання: покарання визначає соціальний зміст, є заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочинне посягання. Покарання примушує особу до законослухняної поведінки.

- особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 2КК). Застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності. Це логічний *юридичний наслідок злочину*. Передбачені в законі інші методи реагування держави на злочини, такі як: звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статей 45, 46, 48 або з передачею особи на поруки (ст. 47); звільнення від кримінальної відповідальності і покарання з застосуванням до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру (статті 97 і 105); звільнення від покарання або від його відбування на підставі статей 74, 75, 83, 84, є винятком і застосовуються лише у випадках, передбачених законом, можливі при наявності достатніх для цього підстав і, як правило, за злочини невеликої тяжкості.

- покарання може бути застосовано лише за вироком суду *від імені держави*, що надає йому *публічного характеру*. До виключної компетенції суду належить і звільнення від покарання, крім звільнення внаслідок амністії або помилування (ст. 2 КК).

- покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК). Саме в цьому проявляється така властивість покарання, як кара, що робить його найгострішим заходом державного примусу. *Кара* - це властивість будь-якого кримінального покарання. Вона визначається видом і строком покарання, наявністю фізичних, майнових і моральних позбавлень і обмежень.

- в покаранні знаходять своє вираження засудження, *негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця*. Авторитетність такої оцінки закріплюється обвинувальним вироком, що виноситься судом від імені держави і містить конкретну міру покарання. Таким чином, призначене покарання виступає правовим критерієм, показником негативної оцінки злочину і особи, яка його вчинила, з точки зору кримінального закону і моральності.

- покарання проявляється в його особистому характері. Це означає, що *призначення кримінального покарання і його виконання можливі тільки стосовно самого винного*. Воно не може бути покладене на інших осіб, навіть близьких родичів.

- покарання полягає в тому, що *будь-яке покарання тягне за собою судимість* (ст. 88 КК). Саме судимість відрізняє кримінальне покарання від інших засобів державного примушування. За своїм змістом судимість - це не тільки властивість кари, вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний з різного роду право обмеженнями та іншими несприятливими наслідками, протягом певного, визначеного в законі строку. Судимість як самостійна ознака покарання визначається тим, що вона визнається обставиною, що обтяжує покарання у разі вчинення нового злочину та зберігає певні обмеження прав засудженого і після відбуття ним покарання.

Викладені ознаки відрізняють покарання від інших примусових заходів.

2. Мета покарання у кримінальному праві

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК)

Наведений текст свідчить про те, що закон виходить із змішаних теорій, тому що називає метою покарання:

- 1) кару як відплату за вчинене;
- 2) виправлення засудженого;
- 3) попередження вчинення нових злочинів самим засудженим (спеціальне попередження);
- 4) попередження вчинення злочинів з боку інших осіб (загальне попередження).

Застосовуючи покарання, суд має на меті *покарати винного*, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства в цілому. Однак вона виражається *тільки в призначенні і реалізації конкретної міри покарання до особи, яка вчинила злочин*. Тут уже визначаються вид покарання, його строки, конкретизується характер фізичних і моральних позбавлень і обмежень, що зобов'язаний перетерпіти засуджений як відплату за вчинений злочин.

Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбуття не вчинить нового злочину. Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону або, ще краще, прищепити, нехай навіть під страхом покарання, законслухняність, повагу до закону. Досягнення такого результату прийнято називати *юридичним виправленням*.

Мета спеціального попередження (спеціальна превенція) полягає в такому впливі покарання на засудженого, що позбавляє його можливості знову вчиняти злочини. Запобігання вчиненню нових злочинів з боку засудженого досягається самим фактом його засудження і тим більш - виконанням покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити нові злочини.

Мета загального попередження (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує попередження вчинення злочину з боку інших осіб. Ця мета покарання звернена насамперед до осіб, схильних до вчинення злочину.

Досягнення мети загального попередження забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджують про покарання кожного, хто порушить ці закони, засудженням винного, призначенням покарання та його виконанням. Спеціальне і загальне попередження, як і інші цілі покарання, тісно взаємозалежні. Будь-яке покарання незалежно від його виду і розміру повинно забезпечувати досягнення всіх цілей покарання.

Контрольні питання

1. Поняття покарання у кримінальному праві
2. Мета покарання у кримінальному праві

Тема: ВИДИ ПОКАРАНЬ (СИСТЕМА ПОКАРАНЬ)

План

1. Види (система) покарань
2. Правова характеристика видів покарань

1. Види (система) покарань

Вирішуючи питання про вид і розмір покарання в кожному конкретному випадку суд повинен визначити ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, виходячи із сукупності всіх обставин вчинення злочину - форми вини, мотивів, способу, обстановки і

стадії вчинення злочину, тяжкості наслідків, ступеня участі кожного із співучасників у вчиненні злочину тощо.

Стаття 51 КК містить систему кримінально-правових покарань, що встановлені законодавством України. Системою покарань називається вичерпний перелік покарань, що можуть застосовуватися судом і який складений у певній послідовності, за певним порядком.

Система покарань у ст. 51 КК побудована за принципом розташування покарань відповідно до ступеня їх суворості - від менш суворих (штраф) до більш суворих (довічного позбавлення волі).

Система покарань це встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

З цього визначення видно, що поняття системи покарань містить у собі низку ознак, а саме:

а) система покарань встановлюється тільки законом. Жодне покарання не може визначатися довільно, його вид, розміри, порядок і підстави застосування можуть бути зазначені тільки в законі;

б) перелік покарань, що утворюють систему, обов'язковий для суду. Інакше кажучи, суд, прерогативою якого є застосування покарання, не має права відступити від цієї системи;

в) перелік покарань, що утворюють систему, є вичерпним. Це означає, що з погляду закону на даний момент система покарань є закінченою, завершеною. Коли говорять про систему покарань як вичерпний їх перелік, то мають на увазі ту систему, той їх перелік, що наведений у ст. 51 КК. Тому за злочин, вчинений на території України, неможливо, наприклад, застосувати таке покарання, як тюремне ув'язнення, заслання чи звільнення від посади, тому що КК таких покарань не передбачає;

г) система покарань передбачає їх розміщення у певному порядку за ступенем їх суворості. У ст. 51 КК вони розташовані починаючи від менш суворих до більш суворого. Подібного роду ступінчастість, «сходи» покарань дають можливість суду вирішувати, яке з покарань є більш чи, навпаки, менш суворим. Ці питання виникають при зміні вироку в касаційній чи наглядовій інстанції, призначенні покарання в порядку ст. 69 КК чи заміні покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

Система покарань, встановлена в ст. 51 КК, містить **види покарань** які можуть бути застосовані судом до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

За ухилення від відбування цих покарань настає кримінальна відповідальність за статтями 389, 390 і 393 КК. Усі покарання, що входять у систему, можуть бути класифіковані за певними ознаками, закріпленими у кримінальному законі.

Покарання класифікуються за порядком (способом) їх призначення: за суб'єктом, до якого застосовується покарання; за можливістю визначення строку покарання тощо.

За порядком призначення покарань ст. 52 КК підрозділяє всі покарання на три групи: а) основні покарання; б) додаткові покарання; в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Основні покарання - це покарання, що призначаються у вій-році лише як самостійні покарання. Вони ні за яких умов не можуть призначатися на додаток до інших покарань, не можуть бути до них приєднані. За один злочин може бути призначене тільки одне основне покарання.

До основних покарань закон відносить: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання - це такі покарання, що призначаються лише на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. Отже, додаткові покарання не можуть самостійно фігурувати у вироку. До них ст. 52 КК відносить: конфіскацію майна; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові - це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф.

До основного покарання може бути приєднано одне чи кілька додаткових покарань у випадках і порядку, передбачених законом. Наприклад, суд, засуджуючи винного за ч. 3 ст. 368 КК (одержання хабара), може призначити основне покарання у виді позбавлення волі і приєднати до нього такі додаткові покарання, як позбавлення права обіймати певні посади і конфіскація майна.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються на загальні і спеціальні.

Загальні покарання можуть бути застосовані до будь-якої особи (наприклад, позбавлення волі).

Спеціальні покарання призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи. Так, тримання у дисциплінарному батальйоні призначається лише військовослужбовцям строкової служби. До спеціальних покарань належать також службові обмеження для військовослужбовців, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

За можливістю визначення строку покарання всі покарання поділяють: на строкові і безстрокові покарання.

Строковими покараннями є: позбавлення волі, обмеження волі, арешт, виправні роботи без позбавлення волі, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тримання у дисциплінарному батальйоні. Так, виправні роботи без позбавлення волі можуть призначатися на строк від шести місяців до двох років, дисциплінарний батальйон - від шести місяців до двох років, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю - від двох до п'яти років, позбавлення волі - від одного року до п'ятнадцяти років. Вийти за межі цього строку суд ні за яких умов не має права, за винятком випадку, передбаченого в ст. 71 КК, коли призначається покарання за сукупністю вироку.

Безстроковими покараннями є: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і довічне позбавлення волі.

2.Правова характеристика видів покарань

Штраф - це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині Кримінального Кодексу.

Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, якщо його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КК.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

Штраф як грошове стягнення в дохід держави, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині КК, є найбільш м'яким видом покарання, яке може застосовуватися як основне або як додаткове покарання. За своїм змістом штраф як покарання має майновий характер. Водночас він не є відкупом винного за вчинений злочин. Штраф є найменш суворим видом в системі основних покарань і тому він не може бути замінений іншим покаранням (ст. 69).

Сума штрафу обчислюється виходячи з офіційно встановленого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (станом на 1 липня 2003 р. він становить 17 грн.). За загальним правилом, суд визначає розмір штрафу в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Цей розмір може бути вищим у разі, коли це передбачено санкцією норми Особливої частини КК (наприклад, частини 1 і 2 ст. 204, ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 212, ст. 220). При визначенні розміру штрафу суд враховує тяжкість вчиненого злочину та майновий стан винного. Майновий стан винного є поняттям оціночним, оскільки КК не визначений його зміст.

Відповідно до встановленого порядку суд пропонує засудженому у місячний строк добровільно сплатити визначену вироком суму штрафу. У разі несплати штрафу, його стягнення здійснюється в примусовому порядку. На підставі виконавчого листа, виданого судом, звертається стягнення на особисте майно засудженого або на частку його майна, що є у спільній власності, його заробітну плату, пенсію, інший дохід, за винятком майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

Передбачена ч. 4 ст. 53 заміна несплаченої суми штрафу виправними роботами або громадськими роботами застосовується тоді, коли неможливість оплати виникла через об'єктивні причини: відсутність заробітної плати, грошових заощаджень, майна, інших доходів, на які може звертатися стягнення. Заміна несплаченої суми штрафу іншим покаранням не допускається.

Штраф може застосовуватися як додаткове покарання і у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (статті 75, 77). Як основне покарання штраф може застосовуватися судом при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69), а також при заміні не відбутої частини покарання більш м'яким (статті 82, 83) та при звільненні від покарання на підставі закону України про амністію або акта помилування (ст. 85).

Штраф як основне покарання, призначений за один із злочинів, не підлягає складанню з іншими видами покарань при призначенні покарання за сукупністю злочинів (ст. 70) та за сукупністю вироків (ст. 71), а виконується самостійно. Штраф як додаткове покарання також виконується самостійно (ч. 3, 4 ст. 72).

Застосовування штрафу до неповнолітніх регулюється статтями 98 і 100.

Особи, засуджені до штрафу, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину (п. 5 ст. 89).

Особа, яка ухиляється від сплати штрафу, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 389.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Позбавленням військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є додатковим покаранням, яке спрямоване не лише на здійснення морального впливу на засуджену особу, а й на позбавлення її тих переваг, які надають відповідні звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас.

Відповідно до ст. 54 суд вправі застосувати це покарання лише при засудженні особи за особливо тяжкий чи тяжкий злочин.

Як вид покарання позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не вказується у санкціях норм Особливої частини КК. Його застосування залежить від угляду суду.

Військове звання присвоюється, зокрема, особам, які проходять службу в ЗС, ДПС, СБ, інших військових формуваннях, а також військовозобов'язаним. Військові звання поділяються на армійські і корабельні, а також на звання рядового складу, сержантського і старшинського складу, складу прапорщиків і мічманів, молодшого офіцерського складу, старшого офіцерського складу і вищого офіцерського складу. *Спеціальними є звання*, що присвоюються, зокрема, працівникам міліції, державної податкової адміністрації, податкової міліції, митної служби. *Ранги* встановлені, зокрема, для державних службовців, дипломатів, *класні чини* - для працівників прокуратури, а *кваліфікаційні класи* - для суддів, лікарів - судово-психіатричних експертів, судових експертів.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк - воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК - з моменту набрання законної сили вироком.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має на меті недопущення вчинення даною особою в подальшому злочинів з використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю. Це покарання може застосовуватися судом як основне і як додаткове. При цьому виключається одночасне його застосування як основного і як додаткового покарання за один і той самий злочин.

Як основне покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене на строк від двох до п'яти років, а як додаткове - на строк від одного до трьох років.

До неповнолітніх це покарання може застосовуватися лише як додаткове (ч. 2 ст. 98). Засудженого може бути звільнено від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі заміни не відбутої частини основного покарання більш м'яким (ч. 2 ст. 82), а так само у разі умовно-дострокового звільнення осіб, які відбувають це покарання, від його відбування (ч. 1 ст. 81).

Особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, вважаються такими, що не мають судимості, після виконання цього покарання (п. 3 ст. 89).

Засуджені до позбавлення прав обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, які ухиляються від цього покарання, підлягають кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 389.

Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Громадські роботи - вид основного покарання, який полягає у виконанні засудженим безоплатних суспільно корисних робіт. Вони можуть призначатися судом не лише тоді, коли вказані в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, але й у разі призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69), заміни не відбутої частини покарання більш м'яким (статті 82, 83) та заміни несплаченої суми штрафу (ч. 4 ст. 53). Не виключається призначення цього покарання і при звільненні від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85).

Безоплатні суспільно корисні роботи виконуються засудженим у вільний від роботи чи навчання час. Конкретні види таких робіт визначаються органами місцевого самоврядування. Ними можуть бути: прибирання вулиць, парків, скверів, інших територій, роботи з благоустрою населеного пункту, ремонту будівель, комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи, догляд за хворими, сільськогосподарські роботи, роботи по впорядкуванню лісів, озер, річок та інші роботи, що не потребують спеціальної підготовки чи певної кваліфікації.

Суд вправі застосовувати громадські роботи на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин. Винний зобов'язаний відбувати дане покарання не більш як чотири години на день.

Не призначаються громадські роботи непрацездатним (інвалідам першої та другої груп), вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Даний вид покарання не повинен застосовуватися і до працівників міліції, оскільки вони постійно перебувають при виконанні службових обов'язків. Недоцільність їх застосування до інших категорій працівників може бути визначена судовою практикою.

КК не передбачає можливості звільнення осіб, засуджених до громадських робіт, від відбування цього покарання з випробуванням (ст. 75), умовно-дострокового їх звільнення від відбування цього покарання (ст. 81), а також заміни не відбутої частини цього покарання більш м'яким (ст. 82).

Особи, засуджені до громадських робіт, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття цього покарання не вчинять нового злочину (п. 5 ст. 89).

Особа, яка ухиляється від відбування громадських робіт, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 2 ст. 389.

Виправні роботи. Покарання у виді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування.

Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Виправні роботи - вид основного покарання, яке обмежує право засудженого на зміну місця роботи, просування по службі, позбавляє частини заробітної плати.

Засуджений відбуває дане покарання тільки за місцем роботи, що має за мету його виправлення в звичайних для нього умовах праці та запобігання вчинення ним нового злочину. *Місцем роботи* є підприємство, організація, установа, незалежно від форми власності, де особа прийнята на роботу у передбаченому законодавством порядку, виконує покладені у зв'язку з цим на неї трудові (службові) обов'язки й одержує заробітну плату. Засуджений не може без дозволу кримінально-виконавчої інспекції звільнитися з місця роботи, виїздити за межі України.

Виправні роботи можуть бути призначені на строк від шести місяців до двох років. У строк відбування виправних робіт не зараховується час хвороби, викликаной алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ними, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень, час відбування адміністративного стягнення у виді арешту або виправних робіт, а також час тримання під вартою як запобіжного заходу у зв'язку з вчиненням іншого злочину під час відбування цього покарання, коли вина у вчиненні іншого злочину доведена у встановленому законом порядку.

У дохід держави за вироком суду відраховується щомісячно із суми заробітку засудженого від десяти до двадцяти відсотків.

Суд не вправі застосовувати виправні роботи до певних категорій осіб, якими є: вагітні жінки; жінки, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною; непрацездатні; неповнолітні, які не досягли шістнадцяти років; особи пенсійного віку; військовослужбовці; працівники правоохоронних органів; нотаріуси; судді; прокурори; адвокати; державні службовці; посадові особи органів місцевого самоврядування.

КК передбачає також можливість умовно-дострокового звільнення осіб, які відбувають виправні роботи, від відбування цього покарання (ст. 81), а також звільнення цих осіб від його відбування з випробуванням (ст. 75).

Порядок застосування виправних робіт до неповнолітніх регулюється ст. 100.

Особи, засуджені до виправних робіт, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Особа, яка ухиляється від відбування виправних робіт, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 2 ст. 389.

Службові обмеження для військовослужбовців. Покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Службове обмеження для військовослужбовців є новим видом основного покарання і має комбінований характер: а) воно проявляється у примусових заходах майнового характеру: в дохід держави відраховується від десяти до двадцяти відсотків із суми грошового забезпечення засудженого; б) на засудженого вчиняється моральний вплив - він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк покарання не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Службове обмеження для військовослужбовців застосовується на строк від шести місяців до двох років.

Покарання у виді службових обмежень не може призначатися військовослужбовцям строкової служби (ч. 1 ст. 58).

Суд може застосувати умовно-дострокове звільнення від відбування службових обмежень для військовослужбовців до осіб, що відбувають це покарання (ч. 1 ст. 81).

Особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців, визнаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89).

Конфіскація майна. Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК.

Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Конфіскація майна - додатковий вид покарання, який полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке належить засудженому на праві власності.

За змістом ч. 1 ст. 59 конфіскація, як законна форма позбавлення права власності, є повною або частковою.

У ч. 3 ст. 59 вказано, що *Перелік майна, що не підлягає конфіскації*, визначається законом України. Такий Перелік є додатком до КК. Конфіскація, таким чином, не має абсолютного характеру, оскільки мінімум майна (предмети першої потреби), необхідного засудженому та особам, які перебувають на його утриманні, не підлягає конфіскації.

Засуджений може бути звільнений від конфіскації майна за амністією (ст. 86), а також при звільненні від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 1 ст. 79) та умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (ст. 81) якщо до дня набрання чинності закону про амністію або на день звільнення від покарання не був виконаний вирок суду в частині конфіскації майна.

Конфіскація як вид покарання не застосовується до неповнолітніх (ст. 98).

Поряд з конфіскацією, як видом додаткового покарання, виділяють *спеціальну конфіскацію*, яка не є видом покарання. Вона передбачена кримінально-процесуальним законодавством і полягає в примусовому безоплатному вилученні в дохід держави знарядь злочину, що належать обвинуваченому, а також грошей, цінностей, інших речей, нажитих злочинним шляхом (наприклад, статті 176, 177, 201, 204, 208, 209, 240, 246, 248, 249, 305 КК).

Арешт. Покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Арешт може застосовуватися до всіх засуджених, у т.ч. і до непрацездатних (інвалідів 1 та 2 групи), осіб пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби. Суд не може застосовувати арешт до вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до семи років.

Короткочасність ізоляції від суспільства особи, засудженої до арешту, полягає у тому, що цей вид покарання встановлюється на строк від одного до шести місяців. Конкретний строк арешту визначається судом, виходячи з загальних засад призначення покарання.

Відбування арешту здійснюється в спеціальних виправних установах - арештних домах. Згідно з ч. 2 ст. 60 військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті.

До осіб, які відбувають арешт, не може застосовуватися звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75) та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81).

Особи, які були засуджені до арешту, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (п. 5 ст. 89). Втеча засудженого до арешту з місця позбавлення волі або з-під варти утворює склад злочину, передбаченого ст. 393.

Обмеження волі. Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах

здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років.

Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Обмеження волі є видом основного покарання, що чинить подвійний вплив на засудженого, який водночас: а) обмежується в свободі пересування і виборі місця проживання; б) обов'язково залучається до праці. Це покарання може застосовуватися тоді, коли воно вказане в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, а також при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69), при заміні не відбутої частини покарання більш м'яким (статті 82, 83). Не виключається призначення цього покарання при звільненні від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85).

Обмеження волі є строковим покаранням - воно може призначатися судом на строк від одного до п'яти років. Засуджені відбувають це покарання у кримінально-виправних установах відкритого типу без ізоляції від суспільства. Ч. 3 ст. 61 визначає вичерпний перелік осіб, до яких не може застосовуватися обмеження волі.

Особи, що відбувають обмеження волі, можуть бути звільнені від відбування цього покарання з випробуванням (ст. 75). До них може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81), а також заміна не відбутої частини покарання більш м'яким покаранням (статті 82, 83).

Особи, засуджені до обмеження волі, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (п. 6 ст. 89).

Особа, яка ухиляється від відбування обмеження волі, підлягає кримінальній відповідальності за ст. 390.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні; призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Тримання в дисциплінарному батальйоні - вид основного покарання, що застосовується виключно до військовослужбовців строкової служби. Таке покарання є одним із видів основних покарань. Воно застосовується на строк від шести місяців до двох років.

Військовослужбовці, що відбувають покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні, не підлягають звільненню від відбування цього покарання з випробуванням (ст. 75), але до них може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81).

Особи, які відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, визнаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89).

Дисциплінарний батальйон є військовою частиною, а тому самовільне залишення його створює склад злочину, передбаченого статтями 407 або 408.

Позбавлення волі на певний строк. Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи.

Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років за винятком випадків, передбачених Загальною частиною Кримінального кодексу України.

Позбавлення волі на певний строк - це один із видів основних покарань, який полягає в примусовій ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Це покарання може застосовуватися лише тоді, коли воно вказане в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, а

також коли суд дійде висновку про можливість незастосування довічного позбавлення волі (ст. 64). Відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк здійснюється у виправно-трудових установах. Вид виправно-трудова установа, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається спеціальними комісіями Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Позбавлення волі на певний строк може застосовуватись і на строк, більший п'ятнадцяти років (ч. 2 ст. 71, ч. 2 ст. 87).

Звільнення від відбування позбавлення волі з випробуванням може застосовуватись лише тоді, коли воно призначене на строк не більше п'яти років (ст. 75). Особа, засуджена до позбавлення волі на певний строк, може бути умовно-достроково звільнена від відбування покарання (ст. 81). Не відбута частина цього покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням (ст. 82). Ця особа може бути повністю або частково звільнена від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85).

До неповнолітніх позбавлення волі на певний строк застосовується у порядку, передбаченому ст. 102.

Особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти підлягає кримінальній відповідальності за ст. 393.

Довічне позбавлення волі. Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Довічне позбавлення волі - найсуворіший із усіх видів основних покарань, який полягає у пожиттєвій ізоляції засудженого від суспільства в спеціальних виправно-трудових установах. Цей вид покарання застосовується судом тільки тоді, коли воно вказане в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Дане покарання встановлене лише за вчинення особливо тяжких злочинів (ч. 1 ст. 64). Ними є злочини, за які санкціями норм Особливої частини КК передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі (передбачені ст. 112, ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, статтями 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442, ст. 443).

Це покарання застосовується тільки у випадках, коли суд, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини справи, що пом'якшують та обтяжують покарання, не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Не застосовується довічне позбавлення волі до таких категорій осіб: 1) осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років; 2) осіб, що вчинили злочин у віці понад 65 років; 3) жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину; 4) жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку.

До засуджених до довічного позбавлення волі не застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75), а до засуджених, які відбувають це покарання, - умовно-дострокове звільнення від його відбування (ст. 81). До них не застосовується заміна не відбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82).

Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (ст. 87). Відповідно до ч. 5 ст. 80, якщо суд не визнає за можливе застосувати давність виконання обвинувального вироку, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк. Слід мати на увазі, що давність притягнення до кримінальної відповідальності і давність виконання обвинувального вироку не застосовується при вчиненні деяких злочинів, за які передбачене довічне позбавлення волі (ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442).

Особа, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти підлягає кримінальній відповідальності за ст. 393 КК.

Контрольні питання

1. Види (система) покарань
2. Дайте характеристику основних покарань
3. Дайте характеристику додаткових покарань
4. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.
5. Покарання які застосовують за суб'єктом (класифікуються на загальні і спеціальні).
6. Покарання за можливістю визначення строку покарання (строкові і безстрокові покарання).

Тема: ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

План

1. Загальні засади призначення покарання
2. Обставини, які пом'якшують покарання
3. Обставини, які обтяжують покарання.
4. Призначення покарання за сукупністю злочинів
5. Призначення покарання за сукупністю вироків

1. Загальні засади призначення покарання

Необхідною умовою призначення покарання є вчинення особою злочину, прямо передбаченого в кримінальному законі. Лише тоді, коли в ході судового слідства повністю доведено, що підсудний винуватий в інкримінованому йому злочині, коли цьому злочині вироком суду дана правильна кваліфікація, створюються законні підстави для призначення покарання.

Призначення покарання базується на відповідних принципах, які виражають загально-правові і галузеві, спеціальні принципи кримінального права. *Принципи*, які лежать в основі призначення покарання, такі: законність покарання, визначеність покарання у судовому вирокі, обґрунтованість покарання і обов'язковість його мотивації, гуманність покарання, індивідуалізація покарання і його справедливність.

При призначенні покарання, крім зазначених критеріїв, суд керується загальними і галузевими принципами кримінального права.

Призначення покарання ґрунтується на принципах, а саме: законності покарання; визначеності покарання в судовому вирокі; обґрунтованості й обов'язковості мотивування покарання у вирокі; гуманності покарання; індивідуалізації і справедливості покарання.

Загальні засади призначення покарання - це ті встановлені законом критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання в кожній конкретній справі.

Відповідно до ст. 65 загальні засади призначення покарання складаються з трьох критеріїв, суд призначає покарання: 1) в межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; 2) відповідно до положень Загальної частини КК; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

2. Обставини, які пом'якшують покарання

Під обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, мають на увазі різного роду чинники, що стосуються особи винного і вчиненого ним злочину, які відповідно зменшують або підвищують суспільну небезпечність злочину і злочинця, отже, і ступінь його відповідальності.

У статті 66 визначені обставини, які *пом'якшують* покарання: 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 2¹) Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину; 3) вчинення злочину неповнолітнім; 4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності; 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин; 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого; 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності; 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених в КК.

Перелік передбачених законом обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним, що дає суду можливість враховувати як обставини, що пом'якшують, і такі, що в законі прямо не зазначені (ч. 2 ст. 66), проте суди широко враховують при призначенні покарання (наприклад, бездоганна трудова діяльність, зразкова поведінка до вчинення злочину, поганий стан здоров'я, наявність на утриманні підсудного непрацездатних членів сім'ї тощо).

Суд не може не враховувати зазначені в законі обставини, які пом'якшують покарання. Так, наприклад, суд не може не врахувати як обставину, яка пом'якшує, щире каяття винного. Це прямо передбачено п.1 ч. 1 ст. 66.

3.Обставини, які обтяжують покарання.

Обставини, які обтяжують покарання, перераховані в ст. 67. Це:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебувала в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загально небезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Частина 3 ст. 67 не надає суду права при призначенні покарання за злочин вважати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті. Перелік цих обставин є вичерпним і розширенню ні за яких умов підлягати не може.

Тим часом у практиці нерідко є спроби розширити перелік обставин, що обтяжують, за рахунок таких, як, наприклад, невизнання підсудним своєї вини, відмова давати показання, відсутність щирого каяття у вчиненому злочині тощо. Така практика неприпустима.

Встановлюючи вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, закон (ч. 2 ст. 67) надає суду право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у ч. 1 ст. 67 обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12,

такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку. Так, суд може не визнати повторність злочину обставиною, що обтяжує, через тривалий розрив у часі між злочинами, які її утворюють.

4.Призначення покарання за сукупністю злочинів

Існують різні законодавчі системи призначення покарання при сукупності. Серед них можна вирізнити такі:

- а) система повного (абсолютного) складання покарань;
- б) система обмеженого складання покарань;
- в) система поглинення;
- г) система обов'язкового або факультативного підвищення покарання;
- д) змішані системи призначення покарання за сукупністю злочинів.

При *системі абсолютного складання* керуються правилом: скільки злочинів, стільки й покарань, які і підлягають повному складанню.

Система обмеженого складання з'явилася з метою пом'якшити жорстокість системи абсолютного складання. Відповідно до неї сума покарань обмежується певною межею. Щоб усунути суворість систем складання, з'явилася *система їх поглинення*, за якою більш суворе покарання, призначене за один із злочинів, що входять у сукупність, поглинає менш суворе.

Прагнучи якось усунути хиби системи поглинення, коли особа по суті відповідає лише за той злочин, за який призначено більш суворе покарання, багато КК почали вводити *систему обов'язкового або факультативного підвищення покарання*, призначеного за сукупністю. Суд, призначивши покарання за сукупністю шляхом поглинення, зобов'язаний, зважаючи на закон або на власний розсуд, підвищити це покарання до певної межі. Найбільш поширеними в законодавствах є *змішані системи*, які більшою мірою забезпечують індивідуалізацію покарання. В них застосовуються одночасно система обмеженого складання і система поглинення або сполучення цих систем із системою обов'язкового або факультативного підвищення покарання.

При сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань.

При складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу, яка передбачає більш суворе покарання. Якщо хоча б один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання з сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в загальній частині кримінального кодексу. Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі. То остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинення будь яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за злочин, вчинення яких особою було визнано винною.

За правилами, передбаченими у ч. 1 - 3 ст. 70 КК, призначається покарання, якщо після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами. Передбаченими в ст. 72 КК України.

5. Призначення покарання за сукупністю вироків

Відповідно до ст. 71 *сукупність вироків має місце там, де засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, вчинив новий злочин.*

При сукупності вироків суд призначає покарання за такими правилами:

- 1) насамперед призначається покарання за знов вчинений злочин;
- 2) до цього покарання суд приєднує повністю або частково не відбуту частину покарання за попереднім вироком; 3) остаточна міра покарання визначається в межах максимуму даного виду покарання.

Якщо засуджений після постановлення вироку але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

При складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в загальній частині КК. При складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. При складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь яких менш суворих покарань загальний строк покарання остаточно призначеного за сукупністю вироків визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одно покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше злочина, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами передбаченими у ст. 70 КК України, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів. Повністю чи частково приєдную невідбуту частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК України.

Контрольні питання

1. Загальні засади призначення покарання
2. Принципи призначення покарання
3. Обставини, які пом'якшують покарання
4. Обставини, які обтяжують покарання.
5. Призначення покарання за сукупністю злочинів
6. Призначення покарання за сукупністю вироків

Тема: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

План

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням
2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років
3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку
4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

5. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким
6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років
7. Звільнення від покарання за хворобою
8. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування
9. Амністія та помилування

Під звільненням від покарання та його відбування слід розуміти передбачені в Кримінальному Кодексу України випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні злочину, покарання або припинення подальшого його відбування. КК передбачає наступні види звільнення від покарання:

1.Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на засудженого *такі обов'язки*:

- 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;
- 2) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;
- 3) повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- 4) періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи;
- 5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Контроль за поведінкою таких засуджених здійснюється органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців - командирами військових частин.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання.

Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 Кримінального Кодексу України.

2.Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років

У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним

жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки, передбачені у статті 76КК.

Контроль за поведінкою засуджених здійснюється органами кримінально-виконавчої системи.

Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком.

У разі, коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду.

Якщо засуджена вчинила в період іспитового строку новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

3.Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 1) два роки - у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- 2) три роки - у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- 3) п'ять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) десять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- 5) п'ятнадцять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені пунктами 1 - 3 частини першої ст. 80, подвоюються.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у частинах першій та третій цієї статті, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437 - 439 та частиною першою статті 442 КК України.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК.

5. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 81 КК.

Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей

віком до трьох років

Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Звільнення від відбування покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Контроль за поведінкою таких жінок здійснюється органом кримінально-виконавчої системи за місцем проживання.

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

Якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком.

Якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

7.Звільнення від покарання за хворобою

Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 КК.

Особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

8.Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування

На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуту його частину більш м'яким покаранням.

Амністія і помилування - це складові частини міжгалузевого правового інституту вибачення державою осіб, які вчинили злочинні діяння з повним або частковим анулюванням правових наслідків вчиненого злочину, яке здійснюється у судовому або позасудовому порядку. Існуванням даного інституту слід завдячувати принципам гуманізму й економії кримінально-правової репресії.

Амністію і помилування слід відрізняти від реабілітації - проголошення невинуватості осіб, несправедливо репресованих у судовому або позасудовому порядку, із поновленням їх прав.

9. Амністія та помилування

Амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб. Законом про амністію особи, які вчинили злочин, можуть бути повністю або частково звільнені від кримінальної відповідальності чи від покарання. Законом про амністію може бути передбачено заміну засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Амністія - це вид звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання та його відбування, який на підставі закону про амністію застосовується щодо індивідуально невизначеної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.

Акт амністії не скасовує і не змінює відповідного кримінального закону, не являє собою декриміналізації і не ставить під сумнів законність і обґрунтованість постановлених обвинувальних вироків.

Законом про амністію може бути передбачене: 1) повне звільнення зазначених у ньому осіб від кримінальної відповідальності чи від покарання (повна амністія); 2) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія); 3) заміна засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію не допускається, якщо обвинувачений чи підсудний проти цього заперечує. *Закон про амністію* - це позбавлений персоніфікованого характеру акт вищого органу державної влади, який відіграє роль юридичної передумови ухвалення правозастосовним органом процесуального рішення про звільнення конкретної особи від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням.

Амністія оголошується законом України стосовно певних категорій осіб, як правило, не частіше одного разу протягом календарного року.

Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Помилування - це індивідуальне державно-владне веління у формі пробачення особі, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості. При цьому лише у виняткових випадках може бути помилувано особу, яка раніше неодноразово (два і більше разів) засуджувалась за вчинення умисних злочинів або до якої було застосовано амністію, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин.

На відміну від амністії акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи індивідуально зазначених в указі Президента України осіб. На відміну від закону про амністію указ Президента України про помилування виступає як безпосередня підстава для звільнення особи від покарання або заміни покарання більш м'яким.

Помилування здійснюється Президентом України. Коло осіб, які мають право клопотати про помилування, порядок підготовки матеріалів для розгляду цих клопотань, повноваження Управління з питань помилування Адміністрації Президента України і Комісії

при Президентів України у питаннях помилування визначаються Положенням про порядок здійснення помилування. Кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю у зв'язку з помилуванням даної особи. Закриття кримінальної справи у зв'язку з помилуванням особи не допускається, якщо обвинувачений проти цього заперечує (у цьому разі провадження у справі продовжується в звичайному порядку).

Контрольні питання

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням
2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років
3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку
4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання
5. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким
6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років
7. Звільнення від покарання за хворобою
8. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування
9. Амністія та помилування

Тема: СУДИМІСТЬ

План

1. Поняття судимості
2. Правові наслідки судимості:
3. Зняття судимості

1. Поняття судимості

Засудження особи із призначенням йому покарання у встановлених законом випадках утворює судимість. *Судимість* - це передбачені законом правові наслідки засудження, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи. Судимість - це особливий правовий стан особи (статус), що тягне за собою істотні правові обмеження:

- 1) у виборі професії (виду діяльності) і місця проживання;
- 2) в обов'язку повідомляти про судимість в офіційних документах.

А також, кримінально-правові наслідки у разі вчинення особою нового злочину:

- 1) судимість є перешкодою звільнення особи від кримінальної відповідальності за підставами ст. 45 - 49 КК;
- 2) є кваліфікуючою ознакою вчинення нового злочину, наприклад, повторність у статтях 185 - 191 КК тощо;
- 3) є підставою для посилення покарання - п. 1 ст. 67 КК;
- 4) впливає на визначення виду кримінально-виконавчої установи відбування покарання;
- 5) є перешкодою умовно-дострокового звільнення від покарання (ст. 81 КК).

Такі обмеження та правові наслідки судимості особа має лише протягом часу, встановленого законом. Судимість є правовим наслідком засудження особи вироком суду до кримінального покарання. За своїм змістом вона виражається в такому стані особи, який пов'язаний з певними цивільно-правовими і кримінально-правовими обмеженнями. Саме тому в літературі судимість часто визначають як негативний правовий статус особи.

2. Правові наслідки судимості:

Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості.

Судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості.

Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості.

Кримінально-правовими наслідками судимості є те, що судимість:

1) може виступати як кваліфікуюча ознака при вчиненні нового злочину. КК кваліфікуюче значення надає судимості лише за тотожний чи однорідний злочин (наприклад, ч. 2 ст. 331). Кваліфікуюче значення судимість має і в тому випадку, коли закон передбачає посилення відповідальності за вчинення злочину повторно, оскільки повторність охоплює собою судимість. Закон визнає судимість різновидом повторності (ч. 4 ст. 32). Якщо судимість прямо не передбачена законом як кваліфікуюча ознака, вона при кваліфікації вчиненого не враховується;

2) враховується при визнанні рецидиву злочинів (ст. 34);

3) є перепорою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45), примиренням винного з потерпілим (ст. 46), передачею особи на поруки (ст. 47), зміною обстановки (ст. 48);

4) враховується при визначенні того, чи має місце переривання перебігу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 49);

5) враховується при виборі окремих видів покарання (ч. 2 ст. 62), а протягом строку відбування певних покарань створює підстави для застосування спеціальних обмежень щодо засуджених (ч. 2 ст. 58);

6) як одна із ознак, що характеризують особу винного, враховується відповідно до загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65), а також при звільненні від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84);

7) виступає як обставина, що обтяжує покарання за злочини, вчинені повторно та у випадку рецидиву злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67) - оскільки вона є умовою рецидиву та різновидом повторності злочинів. Судимість може не враховуватися як обставина, що обтяжує покарання, з підстав, вказаних у частинах 2 і 4 ст. 67;

8) за загальним правилом, є підставою для відмови в призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69);

9) може бути підставою для відмови у звільненні від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75);

10) за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та ч. 1 ст. 442, є підставою для незастосування давності виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80);

11) враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, яка фактично повинна бути відбута при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107), а також при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 4 ст. 82).

Таким чином, кримінально-правові наслідки судимості полягають у тому, що вона враховується при вирішенні цілої низки питань, пов'язаних з кваліфікацією вчиненого, призначенням покарання та його виконанням.

Згідно з частинами 3 і 4 ст. 88 *визнаються такими, що не мають судимості*, особи, які:

1) звільнені судом від кримінальної відповідальності з нереабілітуючих підстав, а саме: у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47); у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48); у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49). До цієї категорії також належать особи, звільнені судом від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію (ч. 2 ст. 86);

2) звільнені від покарання, яким покарання судом призначається, але у вирокі постановляється про його остаточне і безумовне невиконання. Підставами для цього є,

зокрема, закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80) і амністія (ст. 86).

3) відбули покарання за діяння, злочинність і караність яких усунута законом.

4) реабілітовані. Реабілітація означає поновлення попереднього статусу особи, відновлення її доброго імені, репутації, яка була заплямована незаконним засудженням.

При помилуванні особи судовий вирок не скасовується; помилування не означає її реабілітації й автоматично не тягне за собою визнання засудженого таким, що не має судимості. Водночас помилування може здійснюватися у виді зняття судимості.

У ст. 88 наведено вичерпний перелік підстав, відповідно до яких визнаються такими, що не мають судимості, особи, яким призначене покарання вироком, що набув чинності. За загальним правилом, судимість є обов'язковим наслідком засудження, який триває до її погашення або зняття з підстав, указаних у статтях 89 - 91.

3.Зняття судимості.

Якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у статті 89 КК. Зняття судимості допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у статті 89 КК. Порядок зняття судимості встановлюється Кримінально-процесуальним кодексом України.

Контрольні питання

1. Поняття судимості
2. Правові наслідки судимості:
3. Зняття судимості

Тема: ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

План

1. Примусові заходи медичного характеру
2. Види примусових заходів медичного характеру
3. Примусове лікування

1.Примусові заходи медичного характеру

Розділ XIV Загальної частини КК передбачає два види примусових заходів:

- 1) примусові заходи медичного характеру та
- 2) примусове лікування.

За своєю природою вони є заходами лікування і застосовуються лише до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, і страждають на певні захворювання. І примусові заходи медичного характеру, і примусове лікування призначаються судом особам, які вчинили суспільне небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, але вони не є покаранням, тому що не містять в собі кари. Їх метою є обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню особами (до яких вони застосовані) нових суспільно небезпечних діянь. Разом з тим примусові заходи медичного характеру і примусове лікування розрізняються за підставами застосування і колом осіб, до яких вони можуть бути застосовані.

Згідно зі ст. 92 КК *примусовими заходами медичного характеру є:*

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги або
- 2) поміщення особи, яка вчинила суспільне небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Примусові заходи медичного характеру - це надання на підставі закону за рішенням суду психіатричної допомоги у примусовому порядку особі, яка вчинила суспільне небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, з метою обов'язкового лікування психічно хворого, охорони прав і законних інтересів його та інших осіб, а також запобігання вчиненню особою, до якої застосовано такі заходи, нових суспільне небезпечних діянь.

Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані *судом до осіб*:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільне небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;
- 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

2. Види примусових заходів медичного характеру

Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільне небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу.

Госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільне небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку.

Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільне небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду.

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільне небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільне небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку психіатричну допомогу, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. 3. У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще суд може передати її на піклування родичам

або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, які вчинили злочини у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання.

Час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру (тримання у психіатричному закладі), зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 4 ст. 84 КК, ч. 1 ст. 423 КПК).

3.Примусове лікування

Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

Закон розмежовує види примусу, що застосовується до певних категорій хворих осіб у разі вчинення ними суспільне небезпечного діяння. На відміну від примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до неосудних та обмежено осудних, примусове лікування застосовується до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ч. 1 ст. 96). Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду. Відповідно до закону примусове лікування застосовується поряд із призначеним покаранням.

Підставою для застосування примусового лікування є сукупність юридичного і медичного критеріїв: а) наявність у діяннях винного ознак складу злочину; б) наявність у винного хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. До умов застосування примусового лікування у порядку ст. 96 належать: а) необхідність медичного висновку про наявність у суб'єкта злочину хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; б) засудження такої особи до певного виду покарання.

Порядок застосування і виконання примусового лікування щодо засуджених до позбавлення волі осіб регламентується кримінально-виконавчим законодавством. Якщо під час відбування покарання в місцях позбавлення волі буде встановлено, що засуджений має хворобу, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та він відмовляється від лікування, адміністрація колонії вносить до суду подання про застосування до такої особи примусового лікування.

Таким чином, *примусове лікування*, - це кримінально-правовий захід державного примусу, який застосовується судом поряд з призначеним покаранням до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою виліковування їх від соціально небезпечного захворювання, профілактики цієї хвороби, а також запобігання вчиненню ними злочинів.

Контрольні питання

1. Примусові заходи медичного характеру
2. Види примусових заходів медичного характеру
3. Примусове лікування

Тема: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

План

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх
2. Особливості покарання для неповнолітніх

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх

Неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку. Серед неповнолітніх у КК виділяється ще ряд категорій осіб, зокрема: малолітні, тобто ті, які не досягли 14-річного віку; новонароджені діти, тобто діти, яким не виповнилося 28 днів з дня народження;

Коли мова йде про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виділення серед них тих, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У такому сенсі неповнолітніми слід вважати осіб, які досягли 16-річного, в ряді випадків 14-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років.

Підстави та принципи кримінальної відповідальності неповнолітніх такі ж, які діють щодо дорослих осіб. У розділі XV Загальної частини КК зосереджені лише норми, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх:

- встановлюють більш широкі, ніж щодо дорослих, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- містять певні обмеження щодо суворості застосовуваних заходів кримінально-правового характеру, насамперед, видів і розмірів покарань;
- передбачають м'якші вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання;
- регламентують більш м'які вимоги щодо погашення й зняття судимості.

Якщо ж ті чи інші питання не регламентовані статтями розділу XV Загальної частини КК, то при розгляді справ неповнолітніх слід керуватися положеннями, викладеними в інших розділах КК.

За загальним правилом, будь-яка особа, яка вчинила злочин, у тому числі й до досягнення вісімнадцятирічного віку, повинна понести кримінальну відповідальність і бути підданою покаранню. **Звільнення від кримінальної відповідальності** допускається лише тоді, коли завдання, які стоять перед КК, можуть бути досягнуті і без застосування найбільш суворих кримінально-правових заходів.

До неповнолітніх можуть бути застосовані як загальні види звільнення від кримінальної відповідальності (передбачені ст.ст. 45 - 49 КК та законами про амністію), так і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру, що регламентується ст. 97 КК.

Звільнення від кримінальної відповідальності *із застосуванням примусових заходів виховного характеру* можливе із дотриманням комплексу умов, які відносяться до особи винного, вчиненого ним злочину, прогнозу його подальшої поведінки. Відповідно до ч. 1 ст. 97 КК умовами такого звільнення є:

- 1) неповноліття особи.
- 2) вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості
- 3) можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання.

Визначається із врахуванням особи винного, його поведінки після вчинення злочину. Про наявність такої можливості може, зокрема, свідчити фактичне вчинення злочину вперше, щире каяття, добровільне відшкодування завданої шкоди, бездоганна поведінка після посягання, втрата зв'язків із попереднім оточенням, яке негативно впливало на неповнолітнього.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру застосовується тільки судом.

Загальні засади застосування примусових заходів виховного характеру, на відміну від загальних засад призначення покарання, в КК прямо не визначені. Тому вид примусових заходів виховного характеру, тривалість застосування тих із них, які мають строковий характер, зміст обмежень обирається судом із врахуванням тих же обставин, які виступають загальними засадами призначення покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КК *примусові заходи виховного характеру* призначаються неповнолітнім, які досягли віку, із якого настає кримінальна відповідальність, тобто 16-, а в ряді випадків - 14-річного віку. *Застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність*, регламентовано ч. 2 ст. 97 КК. Їх застосування не пов'язане із звільненням таких неповнолітніх від кримінальної відповідальності, оскільки вони, не будучи суб'єктом злочину, не підлягають такій відповідальності.

Застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, здійснюється із дотриманням таких умов:

- 1) неповнолітньому виповнилося 11 років;
- 2) ця особа вчинила суспільне небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Тобто, діяння, яке визнається злочином, якщо вчинене суб'єктом злочину.

Закон дозволяє застосування примусових заходів виховного характеру особам, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, незалежно від тяжкості вчиненого посягання та вчинення його не вперше.

Однак потрібно встановити, що такий неповнолітній дійсно вчинив суспільне небезпечне діяння, що він за станом свого розумового розвитку здатний усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Якщо ж у силу відставання у розвитку неповнолітній не розуміє значення своїх дій, то йому не можуть бути призначені примусові заходи виховного характеру.

Єдиною підставою для скасування примусових заходів виховного характеру КК називає ухилення неповнолітнього від застосування до нього таких заходів. Якщо неповнолітній у період відбування примусових заходів виховного характеру вчиняє інший злочин, то це свідчить про ухилення від таких заходів, насамперед від винесеного йому застереження. Тому вони мають бути скасовані, а винний притягається до кримінальної відповідальності за обидва злочини. Тобто, має місце сукупність злочинів, покарання при цьому призначається за правилами, визначеними у ст. 70 та ч. 2 ст. 103 КК.

З усіх видів покарань, передбачених КК, до неповнолітніх можуть бути застосовані лише ті, які прямо вказані у ст. 98 КК. У тих випадках, коли покарання, які за законом не можуть бути призначені неповнолітньому, передбачені санкцією статті Особливої частини КК про злочин, за який засуджується така особа, суд їх не призначає, а натомість обирає покарання з інших, які названі у ст. 98 КК.

2. Особливості покарання для неповнолітніх

Основні *види покарання* у ст. 98 КК вказані у відповідному порядку - від менш тяжких до більш тяжких.

- Штраф
- Громадські роботи
- Виправні роботи
- Арешт
- Позбавлення волі на певний строк

до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При застосуванні щодо неповнолітніх **штрафу** потрібно виходити з того, що кримінальне покарання носить особистісний характер. Штраф застосовується лише щодо неповнолітніх, які самі можуть його сплатити - за рахунок самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення. Штраф до неповнолітніх може застосуватися і як основне, і як додаткове покарання. Мінімальний розмір штрафу, який призначається неповнолітнім 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК). Максимальний розмір штрафу для неповнолітнього визначається санкцією статті Особливої частини КК, але не може перевищувати 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК).

У разі неможливості сплати штрафу суд, відповідно до ч. 4 ст. 53 КК, може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімуми доходів громадян. Однак тривалість громадських робіт для неповнолітнього і в цьому випадку не може перевищувати 120 годин, а виправних робіт - одного року (див. ч. 1 та ч. 2 ст. 100 КК).

Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому

У віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього засудженого здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків.

Арешт - це одне з покарань, пов'язане з ізоляцією засудженого неповнолітнього від суспільства. Неповнолітні повинні відбувати арешт окремо від дорослих засуджених. Умови відбування арешту неповнолітніми визначаються кримінально-виконавчим законодавством України.

Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб. Сам же злочин, за який призначається арешт, може бути вчинений і до досягнення 16-річного віку. Настання повноліття в період відбування арешту не є підставою для зміни тривалості арешту, порівняно з тією, яка обмежена ст. 101 КК. Неповнолітні-військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті (ч. 2 ст. 60 КК).

Позбавлення волі на певний строк - це найбільш суворе покарання в системі покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Воно має призначатися тоді, коли, на переконання суду, всі інші більш м'які покарання не дозволять досягти мети кримінального покарання. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від *шести місяців до десяти років*, крім випадків, якщо неповнолітній вчинить особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, тоді передбачається покарання на строк до *п'ятнадцяти років*.

Неповнолітньому, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості, покарання у вигляді позбавлення волі не призначається. Таким засудженим мають бути призначені інші покарання із вказаних у санкції статті Особливої частини КК - штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт.

Призначаючи покарання неповнолітньому, суд повинен врахувати загальні засади призначення покарання, вказані у ст. 65 КК, обставини, які пом'якшують та які обтяжують покарання (ст.ст. 66 - 67 КК), особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань, передбачені ст.ст. 98 - 102 КК, а також положення, сформульовані у ч. 1 ст. 103 КК, - умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку, інші особливості особи неповнолітнього.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх застосовується на тих же засадах, що й щодо дорослих (ст.ст. 75 - 78 КК), з урахуванням особливостей, передбачених ст. 104 КК.

Застосування до неповнолітнього звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням не обумовлюється кількістю вчинених злочинів, а також ступенем їх тяжкості. При звільненні неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням йому встановлюється іспитовий строк меншої тривалості, ніж дорослим засудженим, а саме: від одного до двох років. Розмір іспитового строку визначається у вказаних межах із врахуванням тривалості позбавлення волі, яке повинен був відбути неповнолітній засуджений, характеру заходів, необхідних для його виправлення, тощо. На неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, можуть бути покладені ті ж обов'язки, що й на дорослих, до яких застосований аналогічний захід. Вони вказані у ст. 76 КК.

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є специфічним заходом, який застосовується щодо неповнолітніх. Він передбачає вужчі умови застосування та більш суворі обмеження, ніж при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Захід, передбачений ст. 105 КК, повинен застосовуватися тоді, коли неповнолітній, на думку суду, може бути виправлений без реального виконання кримінального покарання, але лише за умови застосування примусових заходів виховного характеру. Він може бути застосований за наявності таких умов у їх сукупності:

- 1) *неповноліття особи*. Така особа має бути неповнолітньою на момент розгляду справи судом;
- 2) *вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості*
- 3) *щире розкаяння і подальша бездоганна поведінка*.

На підставі таких об'єктивних даних суд може визнати, що неповнолітній на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання, однак до нього слід застосовувати примусові заходи виховного характеру. В такому разі суд визначає покарання, встановлює його вид і розмір і постановляє про звільнення від покарання на підставі ст. 105 КК. Одночасно суд призначає вид примусового заходу виховного характеру, який має бути застосований щодо неповнолітнього, визначає його зміст (обов'язки, які покладаються на неповнолітнього, тривалість застосування заходів). Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру - це право суду.

У ч. 2 ст. 105 КК наведений вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх. Ними є:

- 1) *застереження*
- 2) *обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;*
- 3) *передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання;*
- 4) *покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків.*
- 5) *направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.*

Правові наслідки звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. При вчиненні неповнолітнім нового злочину в період відбування примусових заходів виховного характеру йому призначається покарання за сукупністю вироків на основі ст. 71 та ч. 2 ст. 103 КК.

Особа, яка відбуває покарання за злочин, вчинений до досягнення вісімнадцятирічного віку, як і дорослий засуджений, може бути умовно-достроково звільнена від покарання в ході його відбування. *Умовним* звільнення є тому, що воно здійснюється під умовою не вчинення нового злочину в період, який відповідає невідбутій частині покарання (ця умова така ж, яка висувається і щодо дорослих осіб). *Достроковим* - тому що воно відбувається до повного

закінчення строку, призначеного судом. Щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення повноліття, ці строки є більш сприятливими.

Положення, передбачені ст. 107 КК, застосовуються щодо осіб, які відбувають покарання за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. На момент же звільнення особа може бути й повнолітньою.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання на підставі ст. 107 КК застосовується лише при відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі. Від інших видів покарань (як основних, так і додаткових) особа, яка вчинила злочин до досягнення повноліття, звільненню не підлягає.

КК передбачає *дві підстави* для застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років:

- 1) виправлення засудженого;
- 2) відбуття обов'язкової частини призначеного судом покарання.

Судимість у осіб, які вчинили злочин до досягнення вісімнадцятирічного віку, погашається відповідно до положень, визначених у ст. 108 КК. Для таких осіб встановлені значно коротші строки погашення судимості, ніж для дорослих.

Дострокове зняття судимості щодо осіб, які до досягнення вісімнадцятирічного віку вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, законом не передбачене, оскільки її тривалість і так невелика. Дострокове зняття судимості у особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин у віці до вісімнадцяти років і відбула за нього покарання у вигляді позбавлення волі, допускається за наявності двох підстав (умов):

- 1) особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;
- 2) сплило не менше половини строку погашення судимості, зазначеного в пп. 3 та 4 ч. 2 ст. 108 КК.

Порядок зняття судимості та наслідки зняття судимості у осіб, які вчинили злочин у віці до досягнення вісімнадцяти років, такі ж, як і в осіб, що вчинили злочин у повнолітньому віці. Положення ч. 5 ст. 90 КК про переривання строків погашення судимості у випадку вчинення нового злочину повністю поширюються і на осіб, які вчинили злочин до досягнення вісімнадцятирічного віку.

Контрольні питання

1. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру
2. Види покарань для неповнолітніх
3. Призначення покарання для неповнолітніх
4. Звільнення від покарання неповнолітніх з випробуванням
5. Звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру
6. Види звільнення від покарання неповнолітніх за Кримінальним кодексом України
7. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх

Тема: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

План

1. Джерела кримінального права США
2. Джерела кримінального права Англії
3. Джерела кримінального права Німеччини
4. Джерела кримінального права мусульманських країн

5. Джерела кримінального права Японії

1. Джерела кримінального права Сполучених Штатів Америки.

Основними джерелами кримінального права США є загальне або прецедентне право і статутне право, тобто законодавство. Джерелами федерального кримінального законодавства є: Конституція США 1787 р., акти Конгресу, підзаконні акти, а також норми міжнародного кримінального права, в незначному ступені - право індіанських племен. Конституція США не дозволяє чітко розмежувати компетенцію федерації і штатів в області кримінального законодавства. У розділі 8 ст. 1 після перерахування питань, по яких «Конгрес має право» ухвалювати рішення (зокрема, встановлювати покарання за підробку державних цінних паперів, визначати і карати морський розбій і т.п.) наголошується, що він також може «видавати всі закони, які необхідні для здійснення як вищезгаданих прав, так і всіх інших прав, якими справжня Конституція наділяє Уряд Сполучених Штатів, його Департаменти і посадових осіб.

Конституція США містить ряд положенні, що безпосередньо мають кримінально-правовий характер, або що мають відношення до кримінального права. Серед них такі, наприклад, як заборона на видання законів, що мають зворотну силу, на застосування жорстоких і незвичайних покарань, на позбавлення життя, свободи і власності без законного судового розгляду та інші. У Конституції (розділ 3 ст. 111) навіть закріплено визначення такого злочину, як зрада.

У США немає федерального кримінального кодексу в його загальноприйнятому розумінні. Актом Конгресу від 25 червня 1948 р. основна маса раніше діючого законодавства була, як сказано в ній, «переглянута, кодифікована» і включена у формі закону в розділ 18 Зведення законів США «Злочину і кримінальний процес». Частина 1 цього розділу («Злочини») налічує 86 розділів, хоча номер останнього розділу - 123: решта розділів пропущена. Формально вона не має ні Загальною ні Особливий частині. Фактично ж перший розділ («Загальні положення») - міні-загальна частина, оскільки вона складається всього лише з 22 статей, більшість з яких містять визначення термінів, які використані у вказаному розділі. Крім того, три статті (§ 2, 3 і 4) присвячено інституту співучасті, а одна (§ 17) - неосудності. Решта розділів розташована в алфавітному порядку. Тому на початку опинилися статті про відповідальність за посягання на тварин і рослини (гл. 3), в середині - про вбивство (гл. 51), в кінці - про відповідальність за тероризм (гл. 113 В), зраду (гл. 115) і військові злочини (гл. 118). Проте далеко не всі кримінально-правові норми, навіть загального характеру, зібрані в ч. 1 розділу 18 Зведення законів. Є вони в частині II цього розділу, де розглядаються питання покарань (пробации, штрафу і тюремного висновку) - гл. 227, а також страта.

2. Джерела кримінального права Англії

У сучасній Англії основними джерелами права, у тому числі і кримінального, є статuti (парламентське законодавство) і Загальне право (судові прецеденти). Відсутність в Англії Кримінального кодексу є специфічною особливістю кримінального права. Можна сказати, що судова практика є найбільш стародавнім джерелом англійського права.

Починаючи з XII ст., королівські судді, що засідали в судах у Вестмінстері і роз'їзних судах графств, розглядаючи справи і ухвалюючи вирoki, створювали правила, які згодом лягли в основу кримінального права Англії. Так, судді Суду Королівської лави в XII-XIII ст.ст. виробили правила про відповідальність за найбільш тяжкі злочини - фелонії, а в XIV ст. - за менш тяжкі злочини - місдімінори.

Загальне право в Англії це сукупність прецедентів, тобто рішень вищестоящих судів, обов'язкових для нижче стоячих по справам із схожим фактичним складом. Вища судова інстанція – це Суд Палати Лордів. Його рішення обов'язкові для всіх нижче стоячих судів при цьому Суд Палат Лордів сам не зв'язаний своїми рішеннями. Долі в ієрархічній системі – Вищий Суд. Роль загального права в основному в наш час зведена до тлумачення,

застосування норм статутного права. Нормами загального права регулюються питання як загальної, так і особливої частини кримінального права. Прецеденти видаються в різних збірках, наприклад «All England Law Report», «The Criminal Appeal Reports».

Статутне право в Англії це закони і підзаконні акти. В Англії відсутня Конституція в писаному вигляді. Є кілька конституційних актів, що в сукупності і складають неписану Конституцію. В Англії діє велика кількість статутів і періодично проводиться реформування кримінального права. Так, основними статутами є: Закон про зраду (1351р., 1848р., 1954р.); Закон про боротьбу із шпionaжем (1911 р., 1920 р., 1939 р.); Закон про кримінальне правосуддя (19897 р., 1988 р., 1991 р.); Закон про статеві злочини (1956 р., 1967 р., 1976 р.); Закон про злочини проти особи (1861 р.); Закон про боротьбу з тероризмом (1974 р.).

Сьогодні відповідальність за деякі злочини встановлюється за загальним правом. Це означає, що їх визначення можна знайти не в парламентському акті, а у рішеннях судів. В даному випадку мова йде не тільки про визначення злочину як такого, але і про покарання, яке повинне бути призначене винному.

Деякі статuti визначають покарання за злочини, відповідальність за яких встановлена за загальним правом. Тяжке і просте вбивства, наприклад, є злочинами за загальним правом. Визначення ж цих діянь не можна зустріти ні в одному статуті, проте покарання за них передбачені в Законі про злочини проти особи 1861 році і Законодавчих актах. При цьому слід визначити, що суди не мають права встановлювати кримінальну відповідальність за будь-які нові злочинні дії або розширювати вже існуючі склади злочинів. Це правило було підтверджене в 1972 р. рішенням у справі Нуллера, винесеним Палатою лордів, яка відмовилася підтвердити наявність такого повноваження у судів.

3. Джерела кримінального права Німеччини.

Джерелами кримінального права Німеччини є:

- Конституція Німеччини 1949 року;
- Кримінальний кодекс Германії 1871 року
- Спеціальні федеральні кримінальні закони, кримінальне законодавство земель;
- Іноземне кримінальне законодавство.

Особливістю кримінального права Німеччини є те, що воно не повністю кодифіковано. Поряд з Кримінальним кодексом існують і численні не кодифіковані кримінально-правові норми, що містяться і різних законах. Тому слід відрізнити саме Кримінальний кодекс (Федеральний кодифікований акт) і більш широке поняття – «Кримінальне право», яке містить і КК Німеччини, і інші кримінально-правові приписи різних законів, що складають так зване додаткове кримінальне право.

Конституція Німеччини закріплює основні кримінально-правові приписи. Так, у ст. 102 визначено про скасування смертної кари, в ст. 104 – про припустимість позбавлення волі тільки на підставі кримінального закону та за судовим вироком.

Кодифікація КК Німеччини не є повною. Додатковим кримінальним правом (Nebenstrafrecht) вважаються всі ті закони, що не увійшли до КК і містять правові приписи якими становлять визначені дії під загрозу кримінального покарання. Такі кримінально-правові норми існують в численних законах, точну кількість яких не можуть вказати германські правознавці. Ці закони в переважній своїй більшості містять норми, що регулюють не кримінально-правові, а цивільно-правові або публічно-правові відносини.

4. Джерела кримінального права мусульманських країн.

Правознавці виділяють дві групи взаємозв'язаних джерел мусульманського права. До першої групи відноситься Коран (священна книга, яка містить висловлювання пророка Мухаммеда) і сунна (переказна про рішення пророка). До другої групи джерел відносяться норми, сформульовані мусульмансько-правовою доктриною на основі іджми (одноголосної думки найбільш авторитетних знавців ісламу) і кіяса (думки за аналогією). Джерела першої групи називають першоджерелами, вони представляють собою ідейно-теоретичну базу

мусульманського права, а джерела другої групи – раціональними, які містять значну більшість розроблених норм права. Існує ряд шкіл мусульманського права: сунітських і шиїтських. З середини 11 ст. мусульман се право стало практично поділятися на тлумачення тієї чи іншої школи.

Шаріат залишається основним джерелом кримінального права Єгипту, Саудівської Аравії та ін. В сукупності з шаріатом діють також нормативні акти, прийняті державними органами. Тпки чином, одна частина мусульманського права стає складовим елементом законодавства, а друга продовжує діяти в традиційній формі правової доктрини. В кримінальні кодекси деяких країн включені норми мусульманського права, які застосовуються лише до мусульман. Так, відповідальність за вживання спиртних напоїв передбачена ст.. 403 КК Північної Нігерії, ст.ст. 411-412 КК Сомалі. За порушення постування під час рамадану ст.. 222 КК Марокко та у ст.. 274 Йорданії. Новою Конституцією Ірану 1980 року проголошено, що кримінальні закони держави повинні відповідати принципам ісламу (ст.4), і при встановленні відповідальності за кримінальні злочини слід застосовувати норми шаріату (ст. 156).

5. Джерела кримінального права Японії

Основними джерелами кримінального права Японії є: Конституція 1947 року; Кримінальний кодекс 1907 року; Інші закони і підзаконні акти; Судова практика.

Конституція 1947 року містить деякі положення, які стосуються кримінального права. Наприклад стаття 36 забороняє катування і жорстокі покарання Ст. 39 забороняє зборону силу кримінального за кокону.

Кримінальний кодекс прийнятий 1907 році. На його підготування вчинив великий вплив германський Кримінальний Кодекс 1871 року. КК Японії поділяється на Загальну в Особливу частини. В Кримінальному кодексі Японії відсутні преамбула і ввідна глава. Статті на мають назв. Загальна частина КК вважається Загальною частиною для всього діючого кримінального права. Низка статей внутрішнє підрозділяється на частини (абзаци), які нумеруються, розпочинаючи з другої. Стаття або її частина може включати декілька нумерованих пунктів. В КК Японії не проводиться формального поділу злочинних діянь на будь-які категорії за ступенем тяжкості. Багато численні глави особливої частини КК не згруповані в розділи; їх послідовність не завжди логічна.

Інші закони, які виступають джерелами кримінального права, можна розподілити на кримінальні закони (які поділяються на старі закони і нові закони) і закони не кримінального-правового характеру, але вони містять кримінально-правові норми (Наприклад, спеціальні глави про відповідальність за вчинення визначених діянь у законі «Про банк», «Про страхування»).

Судова практика. У Японії не є типовим використання судових прецедентів, але судовий прецедент відіграє велику роль у порівнянні з іншими країнами континентального права. У практиці діє правило: «Прецеденти не зв'язують юридично, а зв'язують практично».

Контрольні питання

1. Визначте основні джерела кримінального права США
2. Особливість джерел кримінального права Англії
3. Джерела кримінального права Німеччини
4. Джерела кримінального права мусульманських країн
5. Основні положення джерел кримінального права Японії

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст.141. Із наступними змінами та доповненнями.
2. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради.- 2001.- № 25 – 26. - ст.131.(із змінами на 1 вересня 2011 р.);
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Відомості Верховної Ради України, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112)
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради України, 2010, № 50-51, ст.572)
5. Кодекс адміністративного судочинства України Закон від 06.07.2005 № 2747-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446)
6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21);
7. Про засади запобігання і протидії корупції. Закон України № 3206-17 від 7 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3206-17>.
8. Про державний бюджет України на 2011 рік. Закон України в ред. від 23.12.2010 р. // Голос України. – 30.12.2010. – №249.
9. Про застосування амністії в Україні. Закон України від 1 жовтня 1996 р. (В ред.. від 19.12.2006 р.)// ВВР України. – 1996. – № 48. – Ст. 263; 1997. – №9. Ст. 69; 2000. – №35. – Ст. 281; 2007. – №9. – Ст. 79).
10. Про амністію у 2011 році. Закон України № 3680-17 від 08.07.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=01&find=1&typ=1>
11. Положення про порядок здійснення помилювання (Затв. Указом Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902/2010).
12. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості і тілесних ушкоджень (Затв. Наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. №6 // Юридичний вісник України. – 1995. – №18. – С. 5-9).

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. –1216с.
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України - 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. - К.: А.С.К., 2003. - 976 с. - (Нормативні документи та коментарі).
15. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Издание второе. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – 960 с.
16. Кримінальний кодекс України: Науковий коментар. // За ред. Коржанського М.Й. - К.: Атіка, 2001. - 629 с.

17. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах [Текст] / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 456 с.
18. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. №6-рп/2000 за справою за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України [1960 р.

] (справа №1-1/2000 про зворотну дію кримінального закону в часі // ВКСУ. – 2000. – №2. – С. 29-34.

19. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» // ВКСУ. – 2006. – №1. – С. 2-6.
20. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 червня 2010 р. №7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» // ВКСУ. – 2010. – №7. – С. 6-10.
21. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» // ВКСУ. – 2002. – №3. – Вкладка. – С. 2-4.
22. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» // ВКСУ. – 2006. – №2. – С. 13-16.
23. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. №7 (із змінами та доп. від 10 грудня 2004 р. №18; 12 червня 2009 р. №8; 6 листопада 2009 р. №11) «Про практику призначення судами кримінального покарання» // ВКСУ. – 2003. – №6. – С. 14-20; 2005. – №1. – С. 13; 2009. – №7. – С. 11-13; №12. – С. 16.
24. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 р. №15 (із змінами та доп. від 26 грудня 2003 р. №17) «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» // ВКСУ. – 2004. – №2. – С. 11-13.
25. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну не відбутої частини покарання більш м'яким» // ВКСУ. – 2002. – №3. – Вкладка. – С. 5-8.
26. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 р. №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / За заг.ред. В.Т. Маляренка. – К., 2004. – С. 306-309.
27. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. №16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» // ВКСУ. – 2004. – №2. – С. 9-11.
28. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. №7 «Про застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» // ВКСУ. – 2005. – №6. – С. 5-10.
29. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» // ВКСУ. – 2004. – №5. – С. 4-8.
30. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. №2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» // ВКСУ. – 2006. – №7. – С. 11-16.

31. Кримінальне право України : Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. ; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010 – 456 с.
32. Кримінальне право України. Державний іспит: навчальний посібник / В.Я. Конопельський, О.І. Плужнік - Вид.: ОДУВС, 2009. – 229 с.
33. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров [та ін.] – Вид. 4-е. / [за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка]. – К.: Атіка, 2008. – 376с.

34. Кримінальне право України: Загальна частина: [навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. зал.] / В.К. Гришук – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2006. – 568 с.
35. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій // А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с.
36. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях): [навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. зал.] / І.В. Хохлова, О.П. Шем’яков – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 256 с.
37. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

Питання для самоконтролю

1. Кримінальне право як галузь права
2. Кримінальне право як наука
3. Предмет кримінального права
4. Методи науки кримінального права та галузі кримінального права
5. Функції кримінального права
6. Система кримінального права України
7. Визначте кримінальне право в системі права України
8. Основні завдання науки кримінального права
9. Загальні принципи кримінального права
10. Спеціальні принципи кримінального права
11. Поняття Закону про кримінальну відповідальність
12. Джерела кримінального права
13. Система і структура закону про кримінальну відповідальність
14. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі
15. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі
16. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі
17. Інститут видачі осіб, що вчинили злочин (екстрадиція)
18. Тлумачення кримінального закону та його види
19. Поняття злочину та ознаки злочину
20. Малозначність діяння
21. Класифікація злочинів
22. Розкрийте поняття кримінальна відповідальність
23. Розкрийте зміст кримінально-правових правовідносин
24. Кримінальна та процесуальна підстави кримінальної відповідальності
25. Форми кримінальної відповідальності
26. Дайте поняття складу злочину
27. Ознаки складу злочину. Дайте їх характеристику
28. Склад злочинів за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості)
29. Склад злочинів за характером структури
30. Складу злочинів за особливостями конструкції
31. Об'єкт як елемент складу злочину.
32. Види об'єктів складу злочину.
33. Предмет злочину та його відмінність від об'єкта злочину
34. Об'єктивна сторона складу злочину
35. Визначте поняття суспільно небезпечне діяння
36. Розкрийте та поясніть суспільно небезпечні наслідки
37. Причинний зв'язок у кримінальному праві, його значення.
38. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину

39. Суб'єкт злочину та його ознаки
40. Спеціальний суб'єкт злочину
41. Осудність і неосудність у кримінальному праві.
42. Обмежена осудність
43. Вік кримінальної відповідальності
44. Дайте поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину
45. Форми вини у кримінальному праві України
46. Умисел та його види. Різновиди умислу.
47. Змішана (подвійна) форма вини
48. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину
49. Дайте характеристику помилок у кримінальному праві
50. Стадії вчинення умисного злочину
51. Види стадій вчинення умисного злочину
52. Готування до злочину та його види
53. Замах та його види
54. Добровільна відмова при незакінченому злочині.
55. Співучасть та її ознаки
56. Види співучасників
57. Форми співучасті
58. Підстави і межі кримінальної відповідальності співучасників
59. Екссес виконавця
60. Добровільна відмова від співучасті
61. Причетність до злочину
62. Дайте поняття одиничного злочину
63. Поняття та види одиничних злочинів
64. Повторність злочинів та її види
65. Сукупність злочинів та її види
66. Рецидив та його види
67. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння
68. Поняття необхідної оборони та умови її правомірності
69. Уявна оборона
70. Затримання особи, яка вчинила злочин
71. Крайня необхідність. Різниця між необхідною обороною і крайньою необхідністю
72. Фізичний або психічний примус
73. Виконання приказу або розпорядження
74. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик).
75. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.
76. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності
77. Види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені нормами Загальної частини
78. Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені іншими нормами розділів Загальної частини Кримінального кодексу
79. Амністія і помилування.
80. Поняття покарання у кримінальному праві. Мета покарання.
81. Види (система) покарань
82. Дайте характеристику основних покарань
83. Дайте характеристику додаткових покарань
84. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.
85. Покарання які застосовують за суб'єктом (класифікуються на загальні і спеціальні).
86. Покарання за можливістю визначення строку покарання (строкові і безстрокові покарання).

87. Загальні засади призначення покарання
88. Принципи призначення покарання
89. Обставини, які пом'якшують покарання
90. Обставини, які обтяжують покарання.
91. Призначення покарання за сукупністю злочинів
92. Призначення покарання за сукупністю вироків
93. Звільнення від відбування покарання з випробуванням
94. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років
95. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку
96. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання
97. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким
98. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років
99. Звільнення від покарання за хворобою
100. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування
101. Поняття судимості. Правові наслідки судимості.
102. Зняття та погашення судимості
103. Примусові заходи медичного характеру
104. Види примусових заходів медичного характеру
105. Примусове лікування
106. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру
107. Види покарань для неповнолітніх
108. Призначення покарання для неповнолітніх
109. Звільнення від покарання неповнолітніх з випробуванням
110. Звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру
111. Види звільнення від покарання неповнолітніх за Кримінальним кодексом України
112. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх
113. Основні джерела кримінального права США
114. Особливість джерел кримінального права Англії
115. Джерела кримінального права Німеччини
116. Джерела кримінального права мусульманських країн
117. Основні положення джерел кримінального права Японії

Предметний покажчик

Амністія

Види примусових заходів медичного характеру
 види співучасників
 виконання приказу або розпорядження

Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик).

Екстрадиція
 ексцес виконавця

Затримання особи, яка вчинила злочин
 злочин

Класифікація злочинів
 крайня необхідність.
 кримінальна відповідальність
 кримінальне право

Малозначність діяння
 методи науки кримінального права

Необхідна оборона
 неповнолітні

Об'єкт складу злочину
 об'єктивна сторона складу злочину

Повторність злочинів
 покарання.
 помилування.
 предмет злочину
 предмет кримінального права
 примусове лікування
 примусові заходи медичного характеру
 принципи кримінального права

Рецидив

Система кримінального права
 склад злочину
 спеціальний суб'єкт злочину
 співучасть
 стадії вчинення умисного злочину
 суб'єкт злочину
 суб'єктивна сторона складу злочину
 судимість
 сукупність злочинів

Уявна оборона

Фізичний або психічний примус
 форми вини
 форми співучасті
 функції кримінального права